Zelfhandhaving

Zelfhandhaving

Bestaan begrijpen 2a

Herman Hümmels

Schrijver: Herman Hümmels
Foto's: Marjan Dorenbosch
ISBN: 9789402191196
© 2018, Herman Hümmels, Elst, Nederland
www.stukjes.info

Als je denkt dat je het begrijpt, heb je niet goed nagedacht.

Inhoudsopgave

Voorwoord ... 9

Evolutie

Om te beginnen ... 17
Dialectiekmodel ... 21
Evolutie ... 31
Eigenschappen ... 41
Het-NU ... 47
Het-Verleden ... 61
Geheugens ... 69
Soortgeheugens ... 77
Infotie ... 89
Het IK ... 99
Bouwplan ... 109
De-Toekomst ... 117

Mensen in Het-NU

Binnenwereld ... 129
Buitenzintuiglijke waarneming ... 135
Intuïtie ... 139
Zelfhandhaving ... 145
Waarnemen ... 151
Gedrag ... 161
Gedragsopdrachten ... 167
Aandriften ... 173
Emotie ... 179

Behoeften

Behoeften ... 193
Angst ... 201
Macht ... 212
Eer ... 217
Betekenis ... 223

Ontfermen 231
Nabijheid 243
Trouw 251
Seksualiteit 259

En verder…

Consumeren 271
Belangen 277
Cultuur en identiteit 283
Vrije wil 297
Religie 305
Moraal 315
De zin van het bestaan 319
Bewustzijn 325
Tot slot 329

Nawoord 339

Voorwoord

Niets bestaat op zich; alles bestaat bij de gratie van wat het niet is. Daarom zal ik, voordat ik iets over dit boek zeg, eerst mijn achtergrond schetsen. Door mijn ongewone ontwikkeling is de kennismaking van belang.

Ik keek voor het eerst om me heen aan het begin van de tweede wereldoorlog (1941). Dat gebeurde in een klein dorpje aan de westrand van Twente. Mijn oudste herinnering is dat ik, samen met mijn vader, een droge sloot in dook omdat een legervliegtuig laag kwam overgevlogen. Mijn vader was verver in een textielfabriek. Ik herinner me ook dat aan het eind van de oorlog een karavaan soldaten door het dorp trok richting Duitsland.
Als kind sukkelde ik met een krakkemikkige gezondheid en werd twee keer naar een 'vakantiekolonie' gestuurd.
Na de 'lagere school' kon ik kiezen om in de ene fabriek te gaan werken of in een andere. Van verder leren was geen sprake. Ik koos voor de metaalfabriek 'Stork', omdat je daar, naast je werk, een opleiding kon volgen. Ik begon als 'loopjongen'. Toen ik 18 was kreeg ik 'cum laude' ('met zilveren horloge') het Bemetel-diploma machinebankwerken. Ik werd geplaatst in de 'proefstand ventilatoren', dat later een onderdeel van het fysisch laboratorium werd. Kort daarop werd ik overgeplaatst naar de tekenkamer. Daar heb ik het niet lang volgehouden. Ik zocht in de krant naar een advertentie waarin geen vooropleiding gevraagd werd en werd aangenomen als jeugdleider in een 'JVVO-kamp', een onderdeel van het Ministerie van Onderwijs. Tot mijn pensioen heb ik achtereenvolgens de volgende beroepen uitgeoefend: jeugdleider, maatschappelijk werker, psychotherapeut, docent, vestigingsmanager en beleidsmedewerker (SOSA, Hogeschool Haarlem). Vanaf 2000 ben ik betrokken geweest bij het tot stand brengen van een ontwikkelingsproject in Nepal: eerst hotel Sapana Village Lodge, later Sapana Village Social Impact (SVSI), met projecten als een school, een werkgelegenheidsproject voor

vrouwen, enzovoort. Vanaf 2015 ben ik me geheel gaan concentreren op ‘schrijfwerk’. In 2017 kwam mijn vorige boek ‘Bestaan begrijpen’ uit: een gereedschapskist met begrippen waarvan het boek dat je nu leest een uitwerking is. Dit volgende boek beschouw ik nu als het tweede uit een serie van drie: Bestaan begrijpen; Zelfhandhaving; ‘Menswaardige maatschappij’. De laatste twee zijn beide een vervolg op de eerste. Zelfhandhaving – het boek dat je nu leest – gaat over het individuele bestaan en de grondslag ervan. Het boek ‘Menswaardige maatschappij’ gaat over de vraag hoe we samen vorm kunnen geven aan ons voortbestaan.

Vanaf 1967, ik was inmiddels getrouwd met Marjan – van haar zijn de foto’s in dit boek –, volgde ik, in mijn vrije tijd, een aantal opleidingen. Eerst ‘Cursus Vught’, toen de sociale academie, daarna de universiteit. In 1976 studeerde ik af in Utrecht als andragoloog met als bijvakken organisatiekunde en medische psychotherapie. Vanaf dat moment heb ik me in mijn vrije tijd met andere dingen bezig gehouden dan met studeren. Zo bouwde en ontwierp ik mijn eigen computer en schreef daarvoor software, puur als hobby.

Nadat mijn boek ‘Bestaan begrijpen’ uitgegeven was ben ik meteen aan het boek begonnen dat je nu leest; ook dit boek is een persoonlijk statement en niet gebaseerd op wat anderen geschreven hebben. Wel ben ik sindsdien boeken gaan lezen, vooral om te checken of mijn persoonlijke opvattingen overeenkwamen met die van anderen. Bij sommigen was dat zo, bij anderen niet. Ik heb wel, al schrijvende, ontdekt hoe belangrijk geschiedenis is: een gebied waarvoor ik voorheen geen belangstelling had. Dat is de reden dat ik in dit voorwoord een wat uitgebreider beschrijving van mijn eigen geschiedenis gaf.

Dit boek is een vervolg op mijn vorige en behandelt voor een deel dezelfde onderwerpen. Op sommige onderwerpen ga ik wat dieper in. Waar dat nodig is zal ik in het kort beschrijven wat in mijn vorige boek uitgebreider aan de orde kwam. Over de onderwerpen is in dit boek is veel meer te zeggen. Ik heb me beperkt tot die zaken die ik nodig vond

voor een globaal beeld van de dingen die mij belangrijk leken. Ik heb dat op een manier gedaan waarvan ik hoop dat ze effectief is voor een goed begrip. De hoofdstukken zijn korte essays die afzonderlijk gelezen kunnen worden. Hier en daar vind je herhalingen van wat al eerder gezegd is. Soms ook zal ik een begrip moeten gebruiken dat pas later wordt uitgelegd. Veel stellingen worden niet nader beargumenteert, ik probeer duidelijk te maken wat ik bedoel en hoe ik het zie.

Ik heb dit boek, naast voor mezelf, ook geschreven voor geïnteresseerden in fundamentele levensvragen. Met als bijbedoeling een opstap te maken naar een betere maatschappij. Ik heb dit boek niet geschreven voor wetenschappers: het gaat niet over 'waarheden'; het gaat om overtuigingen.

Ik heb met dit boek geprobeerd een beschrijving te geven van de ideeën die ik in de loop van de tijd ontwikkelde: ze zijn gebaseerd op mijn persoonlijke ervaringen. Vooral de periode dat ik als psychotherapeut werkte is hiervoor vruchtbaar geweest. Ook van de periode dat ik betrokken ben geweest bij het ontwikkelingsproject in Nepal heb ik veel geleerd. Mijn grootste leermeester is nog steeds mijn partner Marjan.
Ik besef dat ik minder dan veel anderen gehinderd wordt door schoolse kennis. De nadelen zullen wellicht naar voren komen (laat het me horen!). Zo zal ik wellicht vele wielen opnieuw uitgevonden hebben. Een voordeel is dat ik vrijer en creatiever een visie kan opbouwen. Ik ben benieuwd naar je mening. Je kunt die kwijt op mijn website: www.stukjes.info.

Deel 1

Evolutie

In mijn boek 'Bestaan begrijpen' beschreef ik uitgebreid mijn opvattingen over het verloop van de evolutie. Ik kwam tot de slotsom dat er vier fasen te onderscheiden zijn. In het eerste deel van het boek dat je nu leest werk ik die gedachtegang verder uit. Ik besteed vooral aandacht aan het onderscheid tussen Verleden, NU en Toekomst. En ook aan het onderscheid tussen NU en Niet-NU.

Om te beginnen…

Stel je voor dat je achter je computer zit en een videospel gaat spelen. Je kent het spel niet; je hebt zelfs nog nooit een computergame gespeeld, maar je bent nieuwsgierig. Je wilt uitvinden hoe het werkt. Ik kijk toe en gebruik de situatie waarin we ons bevinden als een kapstok waaraan ik de eerste hoofdstukken van dit boek ophang.

Dit boek is een poging om *modellen te maken* die, in elk geval *mij,* behulpzaam zijn bij het bepalen *wat me te doen staat in mijn leven*. Als je wilt mag je het als een vorm van *zelfhandhaving* beschouwen. Misschien heb jij er ook iets aan. Dat bepaal je zelf.
Bedenk daarbij dat een model een *ordening* is, een structuur. Een model is iets dat je onafhankelijk van het verloop in de tijd kunt gebruiken. Een model dat vandaag dienst doet moet morgen ook bruikbaar zijn.
De modellen die ik ontwikkel zijn opgezet rond het begrip 'zelfhandhaving'. Bij 'jezelf handhaven' speelt *tijd* een rol. Jezelf handhaven is een proces. Je handhaaft jezelf elk moment weer opnieuw. Een ordelijk verloop is daarbij belangrijk: je hebt behoefte aan *orde*. Jezelf handhaven komt voort uit de behoefte aan orde. Het tegenovergestelde van orde is wanorde. Vanuit een chaotisch beeld van jezelf en je omgeving kun jij jezelf niet handhaven. De behoefte aan orde kun je bevredigen door het aanbrengen van *ordeningen*. In dit boek probeer ik ordeningen (modellen) te beschrijven die me helpen om me ordelijk te gedragen.

- Ordelijk wil zeggen: in overeenstemming met de heersende orde.
- Orde is nastrevenswaardig.
- Ordeningen gebruik je om orde te bewerkstelligen.
- Een model is een ordening.

Jij zit dus in dachten achter je computer. Ik begin met de metafoor van een videospel om jouw plaats aan te geven in het grotere geheel van wat ik 'de werkelijkheid' noem. Verderop in het boek zal ik deze metafoor niet meer gebruiken.
Door het spel te spelen kom je erachter hoe de werkelijkheid in elkaar *zou kunnen steken*. Of dat zo is? Uiteindelijk weten we niets met zekerheid; we kunnen niet beter doen dan ergens van uit gaan; we kunnen niet beter doen dan verantwoord te kiezen uit voorhanden opties.
Laten we beginnen met het videospel en zien waar het op uitloopt. Je weet alvast:

- Op het beeldscherm bevind jij je in een *virtuele* wereld (een namaakwereld, een model).
- Die virtuele wereld stelt de echte werkelijkheid voor.

Ik ga ervan uit dat je niets van het spel weet en dat je blanco staat in de wereld van de games. Het enige wat ik van je vraag is om met me mee te denken. Een enkele keer zullen we denkbeeldig met elkaar in discussie gaan. Je hoeft het op geen enkel moment met me eens te zijn, maar voor de voortgang van het verhaal kan ik alleen mijn eigen opvatting volgen.

Een videospel is een virtuele wereld. Dat is een wereld die, met de nodige fantasie, *zou* kunnen bestaan. In feite gaan we op zoek naar de echte wereld, zo die bestaat. *Dat houdt in dat we van de virtuele wereld op het beeldscherm gaan aflezen hoe de echte wereld eruit ziet*. Het is goed om het idee ‘bestaan van het bestaan’ zo veel mogelijk in twijfel te trekken, want wat niet in twijfel getrokken kan worden, daarvan mag je *aannemen* dat het echt is. Ik voorspel dat dit lastig gaat worden, het is zelfs moeilijk om echt te weten welke van de twee nu de echte werkelijkheid is en welke de namaak. Uiteindelijk moeten we met aannames beginnen.

- Ik ga ervan uit dat niets zeker is, en dat we zelfs dit niet zeker weten.

Maar in totale onzekerheid kunnen we niet leven. Daarom veronderstellen we dingen en nemen ze voor waar aan.

- *De eerste aanname die ik maak is, dat wat we om ons heen zien, echt is.*

Dat houdt in dat de virtuele werkelijkheid op het beeldscherm *niet* echt is. Dat klinkt als het intrappen van een open deur, maar filosofen zijn er niet in geslaagd een sluitend bewijs te leveren. Je moet ergens van uit gaan, bewijzen kun je niets, je kunt hoogstens op grond van aannames 'logische' conclusies trekken. Waarheid bestaat niet. Uiteindelijk kom je niet verder dan overtuigingen die *Voor-Jou* evident zijn. In dit boek zal ik niet proberen je van iets te overtuigen, ik wil je wel laten zien wat voor mij evident is, op dit moment van mijn voortbestaan…

Je gaat, om te beginnen, een 'role playing game' spelen. Want in het echte leven speel je ook altijd een rol. Op het scherm verschijnt jouw *alter ego:* een 'poppetje' op het beeldscherm, dat ben jij als de hoofdpersoon in het spel. Jij bent het middelpunt van de virtuele werkelijkheid. Dat is zo in het spel, maar ook in het echt. Want: als je om je heen kijkt beleef jij jezelf als het centrum waar alles om draait. Mocht je een minderwaardigheidscomplex hebben, dan is dat wellicht niet het eerste waaraan je denkt, maar het is echt zo: vanuit jouw standpunt in het-Grote-Geheel draait alles om jou. Of, zoals Einstein dat zou zeggen: alles is relatief; je kunt alles vanuit jezelf bekijken. Je kunt niet anders. Wat je ziet komt alleen maar via jouw ogen binnen. Wat je hoort bereikt jouw oren. Er is vast nog meer lawaai, maar dat hoor je niet. Dat is te ver weg. Jij beleeft jezelf als het middelpunt van jouw bestaan. Jouw bestaan staat in het centrum van '*het* bestaan'. Daarop baseer ik een aanname:

- Jij bestaat echt en de hoofdpersoon in het spel is virtueel.
- Jullie lijken als twee druppels water op elkaar.
- De virtuele wereld in het spel lijkt sprekend op de echte wereld.

Er zijn schrijvers die beweren dat de werkelijkheid een spel is en dat we een soort marionetten zijn in de hand van een hogere macht. Wie zal het zeggen. Zo zijn er allerlei theorieën denkbaar. Uiteindelijk maak *jij* uit wat je aanneemt en wat je als uitgangspunt neemt.
Aan de hand van de videospel-metafoor stel ik een aantal onderwerpen aan de orde. Dit boek schetst slechts mogelijkheden. In mijn ogen wel de beste… Want net zoals jij het middelpunt van het bestaan bent, net zoals jij de hoofdpersoon bent, is iedereen dat.

Dialectiekmodel

Aan het computerspel ligt een tegenstelling ten grondslag die de kern is van het probleem dat we proberen te doorgronden. Dat is, op het beeldscherm, de tegenstelling tussen je alter ego en zijn omgeving.
Wie is je alter ego?
Je zou natuurlijk de vraag wie de hoofdpersoon van het spel is, aan jezelf kunnen stellen. Want jouw *alter ego* – de 'persoon' op het beeldscherm die jij bent – heeft jouw kenmerken en leeft in een wereld die op jouw werkelijkheid lijkt. Maar veel schiet je daar niet mee op, want weet jij wie je bent? Weet jij in welke wereld je leeft?
Voor het doorgronden van die vragen kan ik het beste beginnen met wat ik noem: het 'dialectiekmodel'. Dat model kan ik het kortst samenvatten met de woorden:

- *Alles* is wat het *niet* is.

Of beter gezegd: alles is *ook* wat het niet is. Het is beide: het is iets en tegelijkertijd is het wat het niet is. Dat is al een aardige overeenkomst tussen jij-die-achter-de-computer-zit en de hoofdpersoon in het videospel: jij bent zowel hoofdpersoon (alter ego) op het beeldscherm als niet-hoofdpersoon (jij-achter-de-computer).
Over wat zich op het beeldscherm afspeelt kun je zeggen: *je alter ego is wat zijn omgeving is*. Of: je alter ego is wat het niet is. Je alter ego bestaat namelijk bij de gratie van wat op de rest van het beeldscherm te zien is (en ook wat daar weer omheen is). *Als die rest er niet zou zijn, zou je ook je alter ego niet kunnen zien.* Zoals je de zwarte letters op een vel papier alleen maar kunt zien dank zij het wit eromheen.
Het is even wennen als je de dialectiek van het bestaan wilt doorgronden…
Ik kwam voor het eerst met dialectiek in aanraking toen ik me op de universiteit verdiepte in de betekenis van begrippen als 'structuur' en 'proces'. In de bibliotheek was er niet veel over te vinden. Wel werden

de begrippen te pas en te onpas gebruikt, in wisselende betekenissen. Maar wat was nu de diepere betekenis?
Ik kwam een artikel tegen waarin iets gezegd werd over de filosoof Hegel. In dat artikel stond dat je hem pas goed begreep als je uitging van de stellingen A = A *en* A ≠ A (A is niet-A) *én* dat beide uitspraken tegelijkertijd waar zijn.
Ik had nooit iets van Hegel zelf gelezen. Ik wist dus niet of het juist is wat in dat artikel stond. Zo gaat het vaak. We zien iets op de tv en we winden ons er over op. Maar is het waar? Wat we zien is door anderen bepaald. We zien veel meer niet. Wat is nu belangrijker? Wat we zien of wat we niet zien?

Het artikel over Hegel is wel bepalend geweest voor hoe ik over de dingen om me heen ben gaan denken en onder woorden ben gaan brengen.
De dialectiek van Hegel wordt vaak samengevat met de termen 'these', 'antithese' en 'synthese'. Het is een procesmodel:

1. Er ontstaat iets → de these.
2. Uit dat iets ontstaat een tegenstelling → de antithese.
3. Samen vormen ze iets nieuws → de synthese.

De synthese is vervolgens weer de these voor een volgende cyclus.

- These → antithese → [synthese = these] → antithese → [synthese = these] → antithese, …

Het dialectiekmodel is een procesmodel: het geeft weer hoe iets verandert. In elk proces heeft *Het-NU* een plaats. *Jouw-NU* is wat je waarneemt; dat NU verandert voortdurend. Je alter ego bevindt zich steeds in een andere omgeving. Niets is nog hetzelfde. Alles is 'in proces'. Het gevolg is dat we niet met zekerheid weten wat er gaat gebeuren.

We leven in een steeds veranderende wereld waardoor we voortdurend moeten kiezen. We maken modellen van wat we waarnemen om het onszelf makkelijker te maken. Zo'n model heeft een langere levensduur dan onze waarneming, waardoor we enigszins kunnen voorspellen wat er staat te gebeuren. Ons videospel is zo'n model. Het is een namaakwerkelijkheid (een virtuele wereld) aan de hand waarvan we proberen de echte wereld beter te begrijpen. Omdat ons spel de echte wereld simuleert, *kunnen we dit model gebruiken om te bepalen wat we gaan doen*. Want daar gaat het om: uiteindelijk gaat het om wat we doen.

Door modellen te gebruiken schakelen we de *tijd* uit, zodat we ons *idee* van de werkelijkheid *vaker kunnen gebruiken*. We hebben daarbij een probleem doordat we onze hersenen moeten gebruiken. Onze hersenen leggen ons allerlei beperkingen op. Ons geheugen is daarbij alleen geschikt om *beelden* te onthouden. Met '*een beeld*' bedoel ik de weerslag van een waarneming: die weerslag is de *Informatie* die afgeleid is van de waarneming.
Een beeld is statisch, het beweegt niet. Voor 'tijd' is geen plaats. Het beeld op ons beeldscherm stelt echter een *dynamische* werkelijkheid voor. Dat beeld bestaat uit steeds wisselende pixels (beeldpuntjes). Samen vormen ze het model van de werkelijkheid waarin je leeft. Wat je om je heen waarneemt is, net als op het beeldscherm, dynamisch. Onze hersenen kunnen met die dynamica slechts moeizaam overweg. Ze leggen statische beelden vast *op een tijdlijn*. Achter elkaar. Zo'n tijdlijn is zelf ook een *statisch* beeld. Maar daardoor weten we wel wat eerder en later gebeurd is.

We maken modellen door beelden te combineren en sommige kenmerken te abstraheren. Zo'n model kan vaker gebruikt worden en gaat langer mee dan de dynamische werkelijkheid. 'Het veranderlijke' persen we in een *structuur*. Van *processen* maken we *systemen*. Veel processen verlopen zo langzaam dat ze onveranderlijk *lijken*. Ze lijken bijna een vaste structuur te hebben. Zo'n structuur noemen we een 'systeem'.

Onze hersenen kunnen alleen overweg met structuren. Daarbij moeten we bedenken dat bij een structuur de tijd uitgeschakeld is. Met de term 'structuur' bedoel ik niet alleen dat er een samenhang is tussen de delen waaruit een systeem bestaat, maar dat die samenhang ook duurzaam is. Iets dat een bepaalde structuur heeft, heeft die structuur nu, maar ook gisteren en volgende week. Tijd speelt geen rol.
Een structuur en een verloop-in-de-tijd (verandering) gaan niet samen. Een structuur is blijvend. Dat levert een probleem op voor onze hersenen: die kunnen alleen overweg met wat er in Het-NU gebeurt. *Het-NU*, dit ene moment, is feitelijk tijdloos. We kunnen alleen 'in structuren' *denken*; wat we waarnemen zijn *beelden*: 'momenten'. Elk moment is anders.
Ook als we over 'tijd' denken plaatsen we dichotome ogenblikken achter elkaar. Een waargenomen beeld is dichotoom: '*één* afspiegeling van Het-NU-op-dit-ene-ogenblik'. Door de plaatjes achter elkaar te vertonen ontstaat de illusie van een gebeurtenis. Zoals dat ook gebeurt als je naar een film kijkt.
Door momenten op een tijdlijn te plaatsen weten we wat er na elkaar gebeurd is. Die tijdlijn is zelf echter ook 'een structuur', een 'plaatje'.
Ik neem aan dat er wel een echte werkelijkheid bestaat, maar die kunnen we niet waarnemen, daartoe zijn onze zintuigen niet in staat. Het beeld dat we er van maken is niet de volle werkelijkheid. Zie verder het hoofdstuk 'Waarnemen'.

- We denken in structuren.

Het probleem is, dat de *werkelijkheid* geen structuur is, maar een *proces*. Dat wil zeggen: een geheel dat voortdurend verandert. *Het-NU bevindt zich ingeklemd tussen Het-Verleden en De-Toekomst*. Als we de tijdspanne die Het-NU bestrijkt reduceren tot nul, dan komen we uit bij tegenstellingen.

Ik ga hier even voorbij aan de twee kanten van 'tijd': de klokkant en belevingskant. De klassieke wetenschap reduceerde de tijd tot nul: zij schakelde de tijd uit waardoor zij wetmatigheden – ook een

wetmatigheid is een model – kon formuleren. We hebben het hier over de kloktijd. Dit is een poging om de werkelijkheid in een structuur te vatten. Er is echter ook een belevingstijd. De duur daarvan is heel persoonlijk en afhankelijk van het moment. Verderop bedoel ik vooral de belevingskant als ik het over 'tijd' heb. Het gaat dan om processen.

We zagen op het beeldscherm dat 'iets' tegelijkertijd 'Niet-iets' is (je alter ego kan alleen 'iets' zijn als er ook andere pixels zijn die 'Niet-iets' zijn). *Iets is wat het niet is*. Zo kan ook Het-NU alleen bestaan bij de gratie van het Niet-NU: het Niet-NU is het Verleden en de Toekomst samen.

- [Iets↔Niet-iets] en [NU↔Niet-NU]

Een *polariteit* stel ik voor door twee begrippen te combiberen door er een '↔' tussen te plaatsen.

'Iets' is de tegenstelling van 'Niet-iets'.
Als we de tijdsduur van Het-NU tot nul reduceren, wil dat dan zeggen dat er niets bestaat?

- NU = Niet-iets.
- Niet-iets is niet *niets*.

Ik bedoel hiermee, dat *'iets' bestaat bij de gratie van zijn 'Niet-iets'*. Is dit een absurde conclusie? Niet volgens mijn dialectiekmodel. We moeten daarbij bedenken dat 'Niet-iets' niet hetzelfde is als 'niets'. Iets en Niet-iets zijn de polen van een tegenstelling.

- Iets kan alleen bestaan bij de gratie van het niet is.
- Iets kan alleen bestaan bij de gratie van Niet-iets.

Wat ik nastreef is het maken van een *model* dat een procesmatig *verloop* zó weergeeft dat het werkbaar is in de zin van: *voldoende inzicht gevend, zodat we er ons handelen op kunnen afstemmen*. Dit

is een thema dat dwars door dit boek heen loopt: *hoe kunnen we 'goed' handelen?* Wat is 'goed' handelen?

- Ons handelen vindt plaats in Het-NU.

Het-NU kenmerkt zich door vorm en tijd. Ik begrijp daarbij 'Het-NU' als bestaande uit een hiërarchie van systemen, van structuren. Systemen zijn in de regel opgebouwd uit systemen die zelf ook weer 'een systeem' zijn (systemen zijn opgebouwd uit subsystemen).

- Het-NU is *recursief* opgebouwd.

In mijn boek 'Bestaan begrijpen' heb ik allerlei begrippen, zoals 'recursie', uitgebreid beschreven. Een voorbeeld van het resultaat van recursie zijn bijvoorbeeld de mooie plaatjes van fractals. Ze ontstaan doordat recursief eenzelfde algoritme toegepast wordt.

Aan het begin van dit hoofdstuk heb ik gezegd dat het voor het doorgronden van ons videospel goed was om met het dialectiekmodel te beginnen. Mijn idee van dialectiek is in de loop van de tijd aangepast. Ik erken het voortdurende verloop-in-de-tijd. Ik vind alleen niet dat de antithese uit de these voortkomt. Daarom zal ik de begrippen these, antithese en synthese zelden gebruiken.

- Ik ga ervan uit dat de these en de antithese er *op hetzelfde moment* zijn.
- Het dialectiekmodel is een abstract model volgens welke de werkelijkheid, en de onderdelen ervan, veranderen.

These en antithese vormen de polen van een polariteit.

- Polen zijn waargenomen en verwoorde verschijnselen.

Polen kunnen uit het niets ontstaan en uit elkaar groeien. De spanning tussen de polen neemt dan toe.Belangrijk is, dat de polariteit op een

gegeven moment herkend wordt. S*oms kan de polariteit bewust bedacht en aangebracht zijn.*
Hierboven zie je een afbeelding die een polariteit voorstelt. De ene pool is zwart, de andere wit. Merk op dat de overgang niet abrupt is maar geleidelijk verloopt. De overgang tussen de polen is niet dichotoom maar vloeiend. In de praktijk houdt dit in dat de overgang tussen de polen vaak niet exact is vast te stellen.
De polen van een polariteit kunnen verder uit elkaar groeien en dichter bij elkaar komen. Hoe groter de afstand tussen de polen is, hoe groter de behoefte is om de spanning tussen beide op te heffen. Dat opheffen gebeurt via een *dialectische spanningsreductie* als de polen opgaan in iets nieuws, *zonder dat een van de polen geweld wordt aangedaan.*

Ons videospel simuleert jouw bestaan in de werkelijkheid. Die werkelijkheid is een proces, het evolutieproces, en zoals dat bij elk proces het geval is heeft het een begin.
Het evolutieproces beschrijf ik aan de hand van het dialectiekmodel. Je moet daarbij wel met een aanname beginnen; sommige mensen zijn ervan overtuigd dat je moet beginnen met de veronderstelling dat het begin van de evolutie ‘de hand van God’ is. Anderen hebben het over toeval. Ik ga ervan uit dat het eerste begin het beste samengevat kan worden met het begrip *‘Potentie’.*

- Ik ga er vanuit dat er een *oerbegin* was. Dat oerbegin is voortgekomen uit *Potentie,* wat dat ook moge zijn. 'Potentie' is in elk geval ‘een *mogelijkheid*’ waarbij niet alles mogelijk is.
- Dat wat aangeeft wat mogelijk en niet mogelijk is, noem ik: *‘Bouwplan’.* Het Bouwplan is een aspect van de Potentie.
- Tijdens dit oerbegin splitste Potentie zich in *iets en Niet-iets.* Dat zijn de twee dialectiek-polen waaruit de rest van het bestaan is voortgekomen.

In ons virtuele videospel betekent dit dat het spel op een gegeven moment gestart werd. Hoe en waardoor en of het wel door iemand bedacht is, laat ik buiten beschouwing. Op het moment dat jouw alter ego, als hoofdpersoon, verscheen, was het spel al lang gaande.

Al vlak na het oerbegin werden de processen zo ingewikkeld dat niet alles nog met het dialectiekmodel verklaard kon worden. Daarvoor is het *emergentiemodel* beter geschikt. Het emergentiemodel is een aanpassing van het dialectiekmodel. Het emergentiemodel kent geen polen. In plaats daarvan gaat het om deelnemende processen en deelsystemen. Uit een groot aantal systemen *ontstaat* 'een emergentie'. Zo'n emergentie *is* er op een gegeven moment gewoon.

- Een emergentie is ‘iets’ met *nieuwe eigenschappen*.

Dat ‘iets’ bestond eerder niet. Een *emergentie* is van een hogere *orde* dan de systemen waaruit het bestaat; het heeft een aparte *ordening* waardoor het een suprasysteem is. *Een emergentie kan niet logisch verklaard worden vanuit de deelsystemen waaruit het is opgebouwd.*

Bij het *dialectiekmodel* wordt ‘het nieuwe’ begrepen als ontstaan uit twee polen. Bij *emergentie* heeft ‘het nieuwe’ eigenschappen die *niet* begrepen kunnen worden uit de componenten waaruit het voortgekomen is.
Een emergentie is het gevolg van het overschrijden van een kritische grens. Die grens is vaag en heeft te maken met het aantal componenten waaruit het systeem bestaat. Een emergentie wordt pas *herkent* als ze er al is. *Een emergentie kan niet bedacht en gemaakt worden.*
Een voorbeeld van een emergentie is de overgang waarbij levende organismen uit fysieke systemen ontstonden. Dat was de overgang van het *eerste evolutieniveau* naar het *tweede evolutieniveau.* Een ander voorbeeld is de overgang van alles-wat-met-‘het-leven’-te-maken-heeft naar het-typisch-menselijke. Dit is de overgang van het tweede

naar het *derde evolutieniveau*.

Ons videospel was reeds gaande op het moment dat de eerste beelden op jouw scherm te zien waren. We hebben geen flauw idee hoe die beelden ontstaan. Dat is ook niet belangrijk, want we concentreren ons op het verdere verloop.
Voor het begrip van ons videospel is het belangrijk te constateren dat we te doen hebben met een computergame dat bestaat uit 'levels' (niveaus). Om het einddoel te bereiken moeten alle niveaus doorlopen worden. We zullen zien dat sommige spelers op een bepaald niveau blijven steken. Ik verklap nu dus al dat er meerdere spelers meedoen. Ons videospel is een multiplayer spel.

De voortgang van complexe processen kan goed beschreven worden met het emergentiemodel. Het dialectiekmodel geeft echter meer houvast, omdat het simpeler is: er wordt uitgegaan van twee polen die benoembaar zijn. Ik pas het dialectiekmodel toe als ik 'Het-NU' beschrijf.
Het-NU is de ene pool. Daaruit volgt dat de andere pool het *Niet-NU* is. In volgende hoofdstukken ga ik dieper in op de relatie tussen Het-NU en het Niet-NU. Hier wil ik alvast vastleggen:

- Het-NU kenmerkt zich door vorm en tijd.

In ons videospel zijn de vormen tweedimensionaal: wat zichtbaar is speelt zich af op het beeldscherm. Tijd speelt een rol in die zin, dat wat gespeeld is niet teruggedraaid kan worden. We zouden een-tijdje-spelen op de harde schijf kunnen vastleggen en op een later tijdstip opnieuw afdraaien, maar dan spelen we het spel niet: we kijken alleen naar wat we opgenomen hebben. De reacties van jou en van je medespelers zijn niet echt bij het opnieuw afspelen.

- Het verloop van de tijd kan niet teruggedraaid worden.

Evolutie

Vlak na het oerbegin bestond het-Grote-Geheel (het heelal) uit simpele atomen die met elkaar in wisselwerking waren. Structureel was er een *toenemende ordening*.
Het zou zo geweest kunnen zijn. Een waarnemer zou het zo beschreven kunnen hebben. Afhankelijk van de insteek en de opvattingen van de waarnemer zijn ook andere beschrijvingen denkbaar. Bijvoorbeeld in termen van hels hellevuur, want de temperatuur was gigantisch hoog.

Ook ons videospel is op een gegeven moment gestart. Op het moment dat jij voor het eerst deelnam was het al gaande. Wat daarvoor gebeurde is voor jou niet belangrijk. Je kunt je er hoogstens een voorstelling van maken.

Er ontstonden atomen die ingewikkelder in elkaar zaten dan die van het allereerste begin. De ordening nam toe, de temperatuur nam af. Energie werd omgezet in materie. Door emergentie werd de Informatie gedifferentieerder. Bouwplannen emergeerden, atomen gingen verbindingen aan. Systemen van een hoger niveau ontstonden. We noemen die tegenwoordig 'moleculen'. De gebeurtenissen vonden plaats in een onomkeerbare opeenvolging. Dat herkennen we tegenwoordig als een 'tijdsverloop'.

Er vormden zich steeds ingewikkelder moleculen, zodanig, dat in de oersoep die ontstaan was, moleculen ontstonden die zichzelf konden verdedigen. Dat ging gepaard met het vermogen om die geëmergeerde eigenschap aan soortgenoten door te geven. Naarmate meer moleculen hierdoor zichzelf konden handhaven, nam hun succes op voortbestaan-als-soort exponentieel toe. De struggle for life was begonnen. Een *Potentie* die vanaf het begin aanwezig was, werd herkenbaar als de behoefte aan *zelfhandhaving*. Er ontstonden complexe systemen die steeds duidelijker elkaars concurrenten

werden. Van de andere kant ontstonden ook *samenwerkingen*, omdat dit de zelfhandhaving ten goede kwam.

De complexe processen in de oersoep emergeerden van moleculen tot wat we tegenwoordig 'levende cellen' noemen. Deze overgang naar het hogere systeemniveau was de omslag van het *eerste evolutieniveau* naar het *tweede niveau*. Dit tweede niveau herkennen we tegenwoordig als de planten- en dierenwereld.

Je speelt een multi level game. Je begint vanaf het laagste niveau. Naarmate je bedrevener wordt stijg je in de hiërarchie-van-niveaus. Die niveaus kenmerken zich doordat ze ingewikkelder zijn. Het is moeilijk om een volgend niveau te bereiken.

Tijdens het oerbegin werd Potentie omgezet in werkelijkheid. 'Het bestaan' ontstond. Een Bouwplan realiseerde zich doordat massa en energie zich door *infotie* belichaamden. (Infotie is de 'interface' tussen massa/energie en Informatie.)
Het verschijnsel van 'Informeren' – dat is: van vorm voorzien, door de infotie – vond plaats aan de hand van een Bouwplan. Doordat elk systeem zijn eigen Bouwplan had, en omdat ook Bouwplannen emergeerden, ontstond een veelheid van systemen.

- *Infotie* is de kracht die Bouwplannen zich laat belichamen (tot werkelijkheid komen).
- *Infotie* formeert (ordenen, van vorm voorzien) massa en energie *waardoor voorwerpen en tijdsverloop ontstaan.*

Na het oerbegin was de kracht van de infotie zo sterk dat de emergentie de entropische krachten overheerste. De kracht van de infotie is nog steeds zo sterk dat de polariteit [emergentie↔entropie] de zich-ontwikkelende-werkelijkheid oplevert die wij tegenwoordig kennen.

- Entropie = toenemende wanorde.

- Emergentie = er ontstaat – of handhaaft zich – een ordening.

Het videospel bestond in eerste ronde alleen uit voorwerpen. Het tweede niveau kwam tot stand doordat zichzelf verdedigende figuurtjes ontstonden. De virtuele wereld veranderde en werd een arena van strijdende en coalities vormende organismen. Alles was onderhevig aan natuurlijke wetmatigheden.

Het idee van 'een gemeenschappelijke voorouder' van alle organismen is een primitieve voorstelling-van-zaken. Het voldoet als je het niet letterlijk neemt, zoals dat ook met heilige geschriften het geval is. De wereld is niet in zeven dagen geschapen en wij stammen niet af van één voorouder. Eén gemeenschappelijke voorouder zou bijvoorbeeld het bestaan van buitenaards leven al bij voorbaat onmogelijk maken. *We moeten eerder denken in termen waarbij op verschillende momenten in de verschillende oersoepen op aarde verschillende 'levende' gelijksoortige moleculen ontstonden vanuit gelijksoortige Bouwplannen.*
Aldus ontstond het tweede evolutieniveau. Door emergentie en ontwikkeling ontstonden soorten. Kenmerkend voor het tweede niveau was dat de soorten zich onderscheidden door eigenschappen te *vererven*. Natuurlijke selectie kon zijn gang gaan in zoverre emergerende Bouwplannen daartoe de ruimte gaven. Survival-of-the-fittest (overleven van het best aan zijn omgeving aangepaste systeem) is hierbij één van de mechanismen die een rol speelde.
Dit heeft geresulteerd in een rijke planten- en dierenwereld. De planten en dieren vormden, en vormen nog steeds, één ecosysteem. Door allerlei emergenties, leerprocessen en andere ontwikkelingen is een complex systeem ontstaan waarin 'de-mens'-als-verschijnsel een steeds bepalender rol speelt. Bovenop de eigenschappen die we in de dierenwereld aantreffen, onderscheidt 'de mens' zich door het vermogen om *Informatie* te kunnen *manipuleren*. Daardoor is hij niet totaal afhankelijk van wat er gebeurt, maar kan hij sommige gebeurtenissen naar eigen hand zetten. Dit extra vermogen is wat ik

het *derde evolutieniveau* noem. De mens is daarbij wel afhankelijk van wat zijn Bouwplan én de lagere evolutieniveaus toelaten.

Een belangrijk kenmerk van het derde evolutieniveau is dat mensen zich in principe een idee kunnen vormen van Verleden en Toekomst. Daardoor zijn ze verantwoordelijk voor hun gedrag. Ik zeg: "in principe", omdat niet alle mensen over dat vermogen beschikken. De een is daar beter in dan de ander. Het is per slot van rekening een multi level 'spel'. Het behaalde niveau is onder andere afhankelijk van de kennis waarover de persoon in kwestie beschikt. Die kennis geeft hij vorm in symbolen, vooral in taal. Vanuit die kennis, en vanuit opvattingen over wat goed en verkeerd is, geeft hij vorm aan zijn gedrag. Het evolutieproces wordt steeds meer aangestuurd door het gedrag van mensen.

Jij, als individu, bent verantwoordelijk voor wat je doet. Jij bepaalt de voortgang van jouw werkelijkheid. *Jouw*-werkelijkheid maakt deel uit van *de*-werkelijkheid. Jij bent dus verantwoordelijk voor het voortbestaan van een deel van het evolutieproces. Jij bent in elk geval verantwoordelijk voor je persoonlijke werkelijkheid die je opgebouwd hebt en nog zult opbouwen. Jij bepaalt het voortbestaan van je alter ego.

Het is de vraag wat goed en verkeerd handelen is. In principe kun je dat in vrijheid bepalen. Anders zou je niet verantwoordelijk kunnen zijn voor wat je doet. Eén ding staat vast: wat je doet moet bijdragen aan je zelfhandhaving.

- *Zelfhandhaving* is de basisbehoefte van elk systeem en is een doel van elk proces.

Vanaf het moment dat je het videospel gaat spelen weet je één ding: elk spel heeft een doel. Van het evolutiespel weet je niet *wat* dat doel is. *Dat is de zoektocht die je al spelend uitvoert.* Je gaat daarbij niet in het wilde weg te keer maar probeert dingen uit. Je hebt een plan en

aan de hand daarvan handel je. Bovendien kun je proberen *aanwijzingen* te vinden.

Je kunt er in vrijheid voor kiezen om wel of niet bij te dragen aan de voortgang van de evolutie. Daarbij doet zich de vraag voor wat goed is voor die voortgang. *Ik lees dat af aan de voortgang die zich reeds voltrokken heeft*. Daar kun je de aanwijzingen vinden die wijzen in de richting hoe het verder moet. Die voortgang wijst in de richting van een bepaald doel. Maar wat het doel is, dat is niet duidelijk; ik heb er wel een naam aan gegeven: vierde evolutieniveau. Dat het doel niet duidelijk is, is het gevolg van het feit dat het evolutieproces een emergentieproces is. Bij emergentie kan niet voorzien worden wat het volgende niveau in de systeemhiërarchie zal zijn.

- Wij weten niet wat het vierde evolutieniveau zal zijn. Toch hebben wij samen daar *invloed* op. Voor zover je invloed hebt, maakt het uit wat je doet.

In feite heb ik in dit hoofdstuk een samenvatting gegeven van een deel van mijn boek ‘Bestaan begrijpen’. Ik heb daar het uiteindelijke doel van het evolutieproces ‘het Ultiem’ genoemd (zie verderop het hoofdstuk ‘De zin van het leven’). Om mijn idee van ‘het bestaan’ duidelijk te maken gebruikte ik de volgende tekening als basis. Ook in de volgende hoofdstukken wordt deze schets gebruikt en verder ingevuld om details te beschrijven.

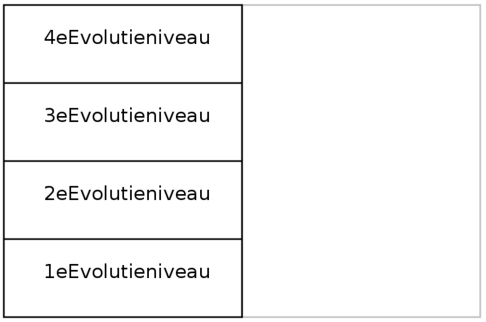

Het vlak hierboven is verdeeld in een linker- en een rechterdeel. Een eerste globale betekenis van de delen is: links is het NU en de Toekomst, rechts is het Verleden. In het linkervlak zien we de evolutieniveaus.

In het videospel gaat het om vier *levels* (linkerhelft). De rechterhelft van de tekening hierboven stelt de harde schijf voor: het geheugen van de computer.

- Het eerste evolutieniveau is de fysieke wereld. Het begin van de evolutie was fysiek. Alleen *massa, energie* en *infotie* bestonden.
- Op een gegeven moment ontstond er 'leven' op aarde. Dat noem ik het tweede evolutieniveau. Daarbij gaat het om de vitale (biologische) kant van de organismen die uiteraard ook een fysieke kant hebben.
- Op een later moment ontstonden organismen met typisch menselijke eigenschappen. Dat duid ik aan met 'het derde evolutieniveau'.
- Het vierde evolutieniveau geeft aan dat het evolutieproces niet voltooid is en zich ontwikkelt in een bepaalde richting.

Als je deze ontwikkeling nog verder abstraheert, dan zie je de volgende bewegingen:

1. Convergeren (centripetaal, samenklonteren).

2. Divergeren (centrifugaal, uiteengaan).
3. Emergeren (centripetaal).
4. Bestemming (centrifugaal).

Hier is de term ‘emergeren’ bedoeld als ‘dialectische spanningsreductie’, als ‘synthese’. Het gaat hier om een soort super-emergentie. Wat op het tweede evolutieniveau uit elkaar gedreven werd ontwikkelt zich op het derde niveau opnieuw tot een eenheid. We kunnen ons dat ook als volgt voorstellen:

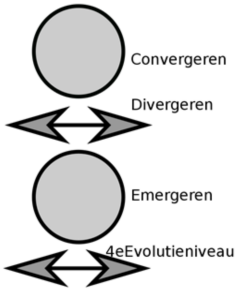

Ging het hiervóór om bewegingen, het volgende rijtje geeft kernachtig de essentie van elk evolutieniveau weer.

1. Het fysieke.
2. Het soortelijke.
3. Het unieke.
4. Het ultieme.

We moeten daarbij bedenken, dat binnen deze ‘superniveaus’ het evolutiemodel tevens op allerlei detailniveaus te herkennen is. Zo vonden vanaf het oerbegin, binnen het eerste evolutieniveau, allerlei emergentieprocessen plaats. Dit heeft te maken met de *recursiviteit* van het evolutieproces.

In het hoofdstuk dat je nu leest schets ik grof een evolutiemodel – de hoogste abstractie – van de ontwikkeling het grootste geheel en de langste tijdsspanne.

Hoewel het begrip ‘emergentie’ hier speciaal gebruikt is voor het derde evolutieniveau, treffen we emergentie binnen alle niveaus aan.

- *Emergentie betekent: er is iets nieuws ontstaan dat niet verklaarbaar is vanuit hetgeen waaruit het ontstaan is.*

Een emergentie vloeit voort uit datgene waaruit het ontstaan is, maar het nieuwe geheel kan niet verklaard worden vanuit het bestaan of de kenmerken van de subsystemen.

De evolutie is *cumulatief:* de niveaus stapelen zich op. De overgang van het ene niveau naar het volgende ontstond destijds door emergentie. Je bekijkt dan het tijdsaspect. Al doende ontstonden steeds complexer systemen. Die systemen kun je naar *ontwikkelingsniveau* indelen. Je kunt echter ook naar het vormaspect van systemen kijken. Alle systemen hebben naast een ‘leven’ in-de-tijd ook een bestaan-op-een-bepaald-moment. Een ‘moment’ kenmerkt zich doordat tijd *geen* rol speelt. De duur van de tijd is bij een *moment* gereduceerd tot nul: alleen *vorm* blijft over. Die vorm bestaat uit *eigenschappen*. Die eigenschappen volgen de kenmerken van de het evolutiemodel:

- Eerste evolutieniveau: datgene wat voor alle systemen geldt (*fysieke* eigenschappen).
- Tweede evolutieniveau: datgene wat levend maakt (vitale eigenschappen – *soort*eigenschappen).
- Derde evolutieniveau: datgene wat een systeem *uniek* maakt.
- Vierde evolutieniveau: dit niveau heeft geen eigenschappen en *dus* geen vorm.

Het woordje ‘dus’ in de vorige zin heeft betrekking op de onlosmakelijke samenhang tussen eigenschappen en vorm. Reductionisten gaan uit van de vorm en vragen zich af welke eigenschappen iets maken tot wat het is: de vorm bepaalt de

eigenschappen. *Het is echter logischer om er van uit te gaan dat de eigenschappen de vorm bepalen*. Dat is meer in overeenstemming met de manier waarop de evolutie zich opbouwt: uit iets anders ontstaan nieuwe vormen. De vorm is het resultaat van een proces.

Eigenschappen

Als we het samen over ‘de werkelijkheid’ willen hebben, dan is het belangrijk dat we beiden hetzelfde verstaan onder de woorden die we gebruiken. Soms voldoet het dagelijkse woordgebruik niet. Dat doet zich bijvoorbeeld voor bij het woord ‘eigenschap’. Elk ding, elk systeem, kan beschreven worden door een opsomming van eigenschappen. Dit verdoezelt echter het verschil tussen vormen en structuren aan de ene kant en veranderingen-in-de-tijd en voortgang aan de andere kant.

Als we het over ‘de werkelijkheid’ hebben, dan hebben we het over iets dat constant verandert. *Ik zie de werkelijkheid-van-Het-NU als een moment in het evolutieproces*. Dat moment noem ik *‘Het-NU’*. Dat NU is een moment in de reeks Verleden, NU, Toekomst.
('Het-NU' is iets anders dan 'Jouw-NU'. Ik kom op dit verschil verderop terug.)
Als we een systeem beschrijven in termen van Het-NU, dan gebruiken we daarvoor eigenschappen. Dat is verwarrend, want daarmee verwaarlozen we het verschil tussen de statische beschrijvingen van de werkelijkheid-in-Het-NU en de dynamiek van het verloop-in-de-tijd. Zo spreken we van een jong of een oud persoon, maar we bedoelen dan dat we het over iemand hebben die we plaatsen in de loop van zijn geschiedenis. Als we zeggen dat iemand ‘jong’ is, dan geven we aan dat hij nog geen lang leven achter de rug heeft. Dat is dan een opmerking die van totaal andere aard is dan wanneer we zeggen dat hij eenmetertachtig lang is.
‘Jong-zijn’ is iets dat met *tijd* te maken heeft. ‘Eenmetertachtig’ heeft betrekking op *vorm*. Dat zijn twee totaal verschillende dimensies. Tijd betreft verandering: het verloop tussen twee momenten. Vorm betreft structuur, de tijd wordt buitengesloten: een tafel heeft een vorm die hij morgen ook nog heeft, althans: dat is de manier waarop we denken. Die manier wordt bepaald door onze hersenen die beter overweg kunnen met vormen en beelden dan met veranderingen.

Iemand die jong is, is morgen ook nog jong. Jong-zijn is feitelijk een statisch beeld.
Om het onderscheid te kunnen maken tussen het vormloze tijdsbesef en de tijdloze vormen zal ik consequent de volgende terminologie gebruiken:

- voor aanduidingen die het verloop-in-de-tijd betreffen gebruik ik de term 'tijdsaanduiding'.
- voor aanduidingen die vormen en structuren aangaan gebruik ik de term 'eigenschap'.

Jong-zijn is dus geen eigenschap maar een tijdsaanduiding.
Eenmetertachtig-lang-zijn is een eigenschap.

Het evolutiemodel dat ik in het vorige hoofdstuk summier aangeduid heb, kan bezien worden vanuit een dynamische gezichtshoek. Eerst was er het eerste niveau, daarna ontstond het tweede, enzovoort. Eerst waren er alleen fysieke systemen, toen ontstond het leven en daarna organismen die het overzicht hadden over Verleden en Toekomst (mensen).
Elk systeem maakt een overeenkomstige ontwikkeling door. Elk systeem 'ontstaat' op een gegeven moment en doorloopt dan de fasen van het evolutiemodel, met dien verstande dat sommige systemen niet verder komen dan het eerste niveau, andere niet verder dan het tweede.
Het gaat hier om het niveau-van-*functioneren*. Wat hun manier van functioneren betreft hebben alle levende organismen het tweede ontwikkelingsniveau bereikt. Mensen functioneren soms op het derde niveau.
In het evolutiemodel benoem ik *fasen* met de term '*niveau*': elk systeem *functioneert* op één van de '*ontwikkelingsniveaus*'.
'Functioneren' is een tijdsaanduiding en betreft een proces. Een steen functioneert op het eerste ontwikkelingsniveau. Planten en dieren functioneren op het tweede ontwikkelingsniveau. Mensen functioneren soms op het derde ontwikkelingsniveau.

Een systeem kan dus qua *ontwikkelingsniveau* altijd bij één van de evolutieniveaus ingedeeld worden. In de loop van de tijd kan een systeem meerdere ontwikkelingsstadia doorlopen. Een mens begint op het eerste niveau, het is eerst niet meer dan een ei- en een zaadcel. Pas als ze zich verenigen ontstaat leven. Na allerlei tussenfasen ontstaat later het vermogen van het verantwoordelijk-zijn-voor-het-eigen-gedrag. Pas dan is sprake van: 'functioneren op het derde ontwikkelingsniveau'.

Het voorgaande ging over het tijdsaspect. Bij het vorm-aspect werkt het evolutiemodel fundamenteel anders. Vormen worden niet bepaald door *tijdsaanduidigen* maar door *eigenschappen*. Ook de eigenschappen kunnen benoemd worden aan de hand van het evolutiemodel. Elke eigenschap behoort bij één bepaald evolutieniveau. Ik gebruik hiervoor de term '*bestaansniveau*'.
De steen kan bijvoorbeeld van marmer zijn. Dit is een eigenschap die hij deelt met andere stenen. Marmer is voor deze steen een eigenschap van het tweede bestaansniveau. Het is een *soort*-eigenschap. De afmeting van een steen is een eigenschap van het derde bestaansniveau, want het is een eigenschap die deze steen, samen met andere eigenschappen van dit niveau, uniek maakt. Uniek-zijn past bij het derde evolutieniveau, uniek-makende eigenschappen zijn bepalend voor het *bestaans*niveau.
Er is nog een ander belangrijk onderscheid tussen ontwikkeling en bestaan. De zaken die zich op het ontwikkelingsniveau afspelen zijn altijd relatief. Tijdsaanduidingen hebben altijd betrekking op gebeurtenissen en op de *verhoudingen* tussen gebeurtenissen. Eigenschappen daarentegen hebben altijd betrekking op dit ene systeem-in-Het-NU op dit ene moment. Het volgende moment kan de eigenschap veranderd zijn. Eigenschappen maken een systeem tot wat het is in Het-NU.

- *Ontwikkelingsniveau*: dat is het niveau-van-ontwikkeling van een systeem. Elk systeem *functioneert* op een bepaald moment op een bepaald ontwikkelingsniveau: dit is één van de evolutieniveaus. Een ontwikkelingsniveau betreft een

tijdsindeling; het betreft een fase. Tijdsaanduidingen zijn relatief, ze hebben betrekking op de verhouding tussen gebeurtenissen (momenten): *tussen* NU's.
- *Bestaansniveau*: dat is het niveau van het vormaspect van een systeem. Een bepaalde eigenschap *behoort* op een bepaald moment tot een bepaald niveau van het evolutiemodel. Eigenschappen zijn niet relatief, ze hebben betrekking op één moment: *in* Het-NU.

We kunnen een systeem dus bezien als iets-dat-zich-ontwikkelt. We zien het dan in termen van tijdsaanduiding. We kunnen hetzelfde systeem ook bezien als iets dat bestaat. We bezien het dan in termen van eigenschappen.

- Het evolutiemodel tref je recursief overal aan.
- Elk systeem volgt hetzelfde model: het evolutiemodel.
- Elk systeem volgt geheel of gedeeltelijk de ontwikkelingen die ook het-Grote-Geheel heeft doorgemaakt en nog doormaakt.
- Jij ontwikkelt je naar analogie van het-Grote-Geheel (en omgekeerd).

De evolutie van het-Grote-Geheel is een onvoltooid proces. Daardoor hoort ook elk systeem tot een beperkt ontwikkelingsniveau. Beperkt door de onvoltooidheid van de evolutie. *Elk systeem is qua ontwikkeling de belichaming van een bepaald stadium van het evolutieproces, terwijl toch de eigenschappen van dat systeem over alle bestaansniveaus verdeeld zijn.*
Tijdsaanduidingen (ontwikkeling) en bestaanseigenschappen verhouden zich tot elkaar als de twee kanten van een medaille. Beide kanten zien er anders uit. Toch kan de een niet zonder de ander. Het is een dialectische verhouding. Zo hoort een steen tot het eerste *ontwikkelingsniveau* – het is een afspiegeling van de eerste fase-van-ontwikkeling van het-Grote-Geheel – terwijl het een derde *bestaansniveau* heeft: deze steen heeft unieke eigenschappen. De bestaansniveaus volgen alle vier de evolutiekenmerken omdat alleen de structurele kant in ogenschouw wordt genomen, dat wil zeggen: tijd

speelt geen rol. Ontwikkelingsniveau en bestaansniveau zijn aspecten van het *evolutieproces*. Omdat evolutie een proces is, is het evolutieniveau van iets tegelijkertijd ook het ontwikkelingsniveau van dat iets. Omdat we het over een *model* van de werkelijkheid hebben waarbij de tijd wordt uitgeschakeld hebben alle systemen bestaanseigenschappen op alle vier evolutieniveaus.
Deze verhouding tussen de twee kanten vindt zijn oorsprong in een eenheid die ik *'Potentie'* genoemd heb, dat is: *dat waaruit het oerbegin voortkwam*. Een kenmerk van de *Potentie* is dat tijdsaanduidingen (ontwikkelingsniveaus) en eigenschappen (bestaansniveaus) nog *niet* onderscheiden zijn.

Het-NU

Bestaat de werkelijkheid alleen NU? Dat is een vraag die ik me in mijn vorige boek ook stelde. Ik kwam tot de conclusie dat de werkelijkheid niet alleen NU bestaat. De werkelijkheid bestaat *ook* uit Verleden en Toekomst. *Tegelijkertijd;* op dit moment.

- Uit het dialectiekmodel volgt dat de tegenpool van Het-NU het *Niet-NU* is.
- Het-NU kan *niet* bestaan zonder zijn tegenpool: het Niet-NU.
- Het-NU en Niet-NU bestaan tegelijkertijd, op hetzelfde moment.
- Maar ook geldt: Het-NU komt voort uit *Het-Verleden* én is *Niet-NU*.

> Ik maak vanaf nu een onderscheid tussen tussen Het-Verleden en Jouw-Verleden, tussen Het-NU en Jouw-NU, tussen De-Toekomst en Jouw-Toekomst. Ik neem aan dat de verschillen in eerste aanzet voor zich spreken. Tenzij ik een verschil benoem, geldt voor Jouw-Verleden en voor mijn-Verleden hetzelfde als voor Het-Verleden. Dat geldt ook voor Het-NU en De-Toekomst.

Jij leest *nu,* wat ik een tijdje geleden geschreven heb. Op het moment dat ik het schreef was *ik* in 'Het-NU' bezig. Nu *jij* dit leest ben je ook in Het-NU bezig. Dat is een ander NU. We zijn ook in *onze-NU's* bezig. Jij in Jouw-NU en ik in mijn-NU. Jij en ik nemen nu op ditzelfde moment aan hetzelfde-NU deel én we zijn bezig in onze-NU's.
Ik schreef deze tekst niet in Het-NU maar in Het-Verleden. Ik schreef het in het Niet-NU.
Voordat ik verder ga, nu eerst iets over het verschil tussen Het-NU, mijn-NU en Jouw-NU. In het hoofdstuk 'Waarnemen' (verderop) beweer ik dat er net zo veel werelden zijn als er mensen zijn. Als ik het

over die verschillende werelden heb, dan gebruik ik hiervoor termen als Jouw-NU en mijn-NU.

- Het-NU is een moment in het tijdsverloop van de evolutie van het-Grote-Geheel.

Het-NU kunnen we niet kennen, je kent alleen Jouw-NU. Je kunt Het-NU hoogstens *veronderstellen*. Ik ken ook niet Jouw-NU. Hoogstens kan ik me er een beeld van vormen; hoogstens kunnen we *veronderstellen* dat we op een bepaald moment hetzelfde zien.

Ons videospel kan slechts *in Het-NU* gespeeld worden. Leg je daarvan iets vast, dan is dat opgeslagen in het geheugen van jouw computer en behoort wat-je-gespeeld-hebt tot Het-Verleden. Hoogstens kun je het opnieuw afspelen en *herinner* jij je wat er gebeurd is.

Ik laat de auto voorbijgaan voordat ik de straat oversteek. Vaak heb ik me in zo'n situatie afgevraagd waarom een enkele seconde zo veel verschil uitmaakt. Wat zou er gebeuren als ik niet gewacht had? Het maakt kennelijk wat uit wat ik doe, en soms ook wanneer ik het doe. Tijd is een vreemd fenomeen. Het is een onomkeerbaar proces. Gedane zaken nemen geen keer. Ik kan wel weer terug de straat overlopen en op dezelfde plek gaan staan, maar dan is de auto al lang weg. Ik kan de film niet terugdraaien en opnieuw beslissen of ik zal wachten of toch zal oversteken. De volgende beslissing is een andere beslissing, met andere effecten en met andere verantwoordelijkheden.

Tijd is een vreemd fenomeen. Je kunt tijd meten, vinden natuurkundigen. Maar wat meet je dan? Ik moet het antwoord schuldig blijven. De natuurkundigen weten het overigens ook niet. Ik ga ervan uit dat het niet mogelijk *en niet nodig* is om alles te begrijpen. *Belangrijk is dat we modellen gebruiken die ons helpen om zo goed mogelijk ons bestaan vorm te geven.*
Als ik 'tijd' in model breng, dan bedoel ik met het begrip 'tijd': 'het verloop' tussen twee momenten. Dat wil zeggen: er verandert iets.

- *Ik ga in dit boek uit van wat* ik *beleef,* in *mijn*-NU.

Volgens Albert Einstein word je relatief jonger als je beweegt.
Stel je hebt twee klokken. Eén ervan plaats je in een vliegtuig en je laat het vliegtuig een aantal keren om de aarde cirkelen. Als het vliegtuig weer land kun je de tijden op de twee klokken vergelijken: de klok van het vliegtuig loopt dan achter bij de tijd op de andere klok! Dit schijnt een daadwerkelijk uitgevoerd experiment te zijn. Mag je hieruit concluderen dat er verschillende *tijdsverlopen* zijn? Ik denk het niet. De natuurkundigen zullen iets anders moeten verzinnen als uitleg voor dit verschijnsel. (Je wordt wellicht ouder als je beweegt, maar je wordt niet jonger.)
Wat *experimenteel* aangetoond kan worden neem ik wel serieus, zoals bepaalde bevindingen op het niveau van de kwantummechanica. Wat niet wil zeggen dat ik het met alle *interpretaties* eens ben. Ik houd het bij de menselijke maat en ik baseer me op wat ik dagelijks meemaak. Zoals het feit dat het ene tijdsverloop op het vliegveld voor beide klokken opgaat, ook al wijst de ene klok iets anders aan dan de andere klok. Beide klokken bevinden zich op hetzelfde moment in hetzelfde NU. Ook al *lijkt* de ene klok in een andere tijd te zijn.
(Een mogelijke oplossing kan wellicht gezocht worden in de richting van het uit-het-zicht-van-de-waarnemer zijn van één van de klokken. Zie de-maan-van-Bohr in het hoofdstuk 'Tot slot…'.)

Het-NU bestaat bij de gratie van het Niet-NU. Dat *Niet-NU* is: Het-Verleden en De-Toekomst. Het-NU volgt op Het-Verleden, De-Toekomst volgt op Het-NU. In dit onomkeerbare proces spelen *entropie* en *emergentie* een essentiële rol. *Entropie en emergentie zijn tegengestelde krachten die veranderingen veroorzaken.* Samen vormen entropie en emergentie een dialectische tegenstelling, zoals Het-NU en het Niet-NU zich ook dialectisch verhouden.

- [Het-NU↔Niet-NU]
- [Entropie↔emergentie]

- De polariteit [entropie↔emergentie] veroorzaakt voortdurende *verandering*.

In ons videospel worden de spelmomenten in het geheugen opgeslagen, maar het spel *leert* ook van wat gebeurd is. Het spel blijkt gemaakte fouten te vermijden en succesvolle strategieën te herhalen. Jij doet hetzelfde. Maar je merkt nog iets anders op. Er verdwijnen tegenspelers en er komen nieuwe bij. Je merkt op dat de dingen die op het scherm te zien zijn het gevolg zijn van een bepaalde ordening; wat je ziet bestaat uit vormen die opgebouwd zijn uit pixels: gekleurde puntjes. Elk alter ego, elke boom, elk huisje, verandert regelmatig. Elk figuurtje bestaat uit een ordening van pixels. Als iets op het scherm zijn ordening verliest, dan maakt het plaats voor iets anders. Je realiseert je dat de dialectische tegenpool van een ordening 'wanorde' is.

- Niet-ordening = wanorde = chaos = ontbreken van een ordening.
- Je kunt de wanorde een maat geven: *entropie*.
- Maximale entropie = chaos.
- Een entropisch proces verloopt in de richting van vergaan en dood.
- Negatieve entropie = toename of handhaving van ordening.

Je merkt ook op dat er steeds nieuwe voorwerpen en tegenspelers op het scherm verschijnen. Ze lijken te ontstaan uit het niets. Dat wordt ook wel 'emergeren' genoemd. Emergentie en entropie zijn tegenpolen.

- De polariteit [entropie↔emergentie] zorgt voor voortbestaan en voortdurende verandering.
- Bij emergentie gaat het om negatieve entropie.
- Emergeren betekent: toename van ordening.
- Emergentie betekent: toename van Informatie.

Een kenmerk van emergentie is, dat een emergentie pas herkend wordt nadat ze zich heeft voltrokken. Emergentie ontstaat 'spontaan', ongepland: er wordt een *mogelijkheid gerealiseerd* die niet door mensen voorzien was. Een emergentie belichaamt zich in Het-NU.

- Het-NU is een moment in een proces.
- Het-NU is: dat wat je denkt dat er gebeurt om je heen, het is een macrotoestand.
- Jouw-NU is: dat wat er gebeurt als je om je heen kijkt, het is een microtoestand.
- Jouw-NU maakt deel uit van Het-NU.

Jouw-NU is wat je op dit moment op het beeldscherm ziet. De andere spelers zien iets anders. Sommige spelers zullen ook jouw alter ego zien. Op andere beeldschermen ben je niet aanwezig. Elk beeld van elke speler is anders. Toch maken jullie allemaal deel uit van dezelfde virtuele wereld.
Alles wat je ziet, hoort, voelt of op een andere manier waarneemt, behoort tot Het-NU, maar je neemt het waar vanuit jouw microperspectief. Op het beeldscherm zie je alleen jouw deel.
Wat gisteren in het spel gebeurde is vastgelegd op de harde schijf. Hoe ziet de harde-schijf-van-het-echte-leven eruit?

Jouw-NU en Het-NU vinden op hetzelfde moment plaats, alleen op een andere schaal. *Op het moment dat Het-NU er is, is het er al niet meer.* Dat kan niet teruggedraaid worden. De tijd gaat maar één kant op. Het proces is onomkeerbaar. *Bestaat wat ik zag dan niet meer?* Wat gisteren gebeurde kan niet meer ongedaan gemaakt worden, kan niet herhaald worden. Dat 'gisteren' is net zo reëel als dat wat nu gebeurt. Het is alleen een ander *deel* van de realiteit. Hoe ziet dat andere deel van de realiteit eruit? Hoe ziet 'Het-Verleden' eruit?

Jij kunt *in gedachten* teruggaan in de tijd. Je kunt vorige-NU's weer in je gedachten terug halen. Gebeurtenissen die zich vroeger hebben

afgespeeld kun jij je 'herinneren', je kunt ze opnieuw 'inneren'. Je kunt, wat je in Jouw-Verleden meemaakte, opnieuw beleven.

- NU = beleven.

Maar dat herbeleven is iets anders dan wat je beleefde in Jouw-NU-van-Toen. Zoals het terugspelen van vorige spelsituaties niet hetzelfde is als het spelen zelf.

Wat gisteren gebeurde *vond* plaats en is vandaag: *Niet-NU*. Dat Niet-NU noem ik *'Het-Verleden'*. Tot het Niet-NU behoort ook *'De-Toekomst'*. Over Het-Verleden meer in het volgende hoofdstuk. De-Toekomst komt daarna aan bod.
Het-NU kenmerkt zich door *belichamingen*. Jij bent een belichaming.

- Een belichaming is een tot werkelijkheid geworden *Potentie*.

Elke belichaming behoort tot *één* van de *ontwikkelingsniveaus* én heeft *bestaanseigenschappen* op *alle* evolutieniveaus. We zagen dat in het vorige hoofdstuk.

- Een 'belichaming' is een vorm, een verschijning, een gedaante, een gestalte: een systeem.

Een belichaming is *'iets*-in-de-werkelijkheid-*van-Het-NU'*. Het is ook de verwerkelijking van een *Bouwplan*.
Die belichaming heeft *eigenschappen,* kenmerken, karakteristieken, ...
En heeft een *tijdsaanduiding*. Voor beide samen gebruik ik de term *'Informatie'*.
Die Informatie komt uit het *Systeemgeheugen* van het systeem-dat-zich-belichaamt. (Voor de term 'Systeemgeheugen': zie het hoofdstuk 'Geheugens'.)

- *'Informatie'* is: een tijdsaanduiding; een kenmerk, aspect, eigenschap, karakteristiek; een gedragsopdracht, ...

- *'Informatie'* is een *geïnterpreteerd gevenen*.

Dat een steen tot het eerste ontwikkelingsniveau behoort terwijl het toch ook kenmerken heeft die we tot de hogere *evolutieniveaus* rekenen, is te begrijpen als we de evolutie zien als een groeiproces (ontwikkelings-proces). De werkelijkheid groeide vanuit het oerbegin uit tot 'iets' in De-Toekomst-van-Toen. Alle systemen ontwikkelden zich op vergelijkbare wijze. Die wijze heb ik geprobeerd te vangen in mijn *evolutiemodel*. De systemen die behoren tot de lagere *ontwikkelingsniveaus* hebben *bestaanseigenschappen* die afgeleid zijn van *alle* denkbare evolutieniveaus. Het grondmodel van de evolutie is recursief toepasbaar; het doordringt alles wat bestaat op elk systeemniveau en in elk proces.

- Elk systeem ontstaat uit Potentie en *kan* uitgroeien tot wat zijn Bouwplan aangeeft.

Het is mogelijk dat het Bouwplan van een-belichaming-in-Het-NU niet verder reikt dan het stadium waarin alles verkeerde aan het begin van het evolutieproces. Dat systeem behoort dan tot het eerste ontwikkelingsniveau. Mensen zijn de enige systemen waarbij het Bouwplan de *manifestatie* van het derde niveau toelaat. Wat niet wil zeggen dat het Bouwplan ook in alle gevallen volledig gerealiseerd wordt: niet alle mensen zijn in staat verantwoordelijkheid te dragen voor wat ze doen (wat de kern is van het derde ontwikkelingsniveau); ook mensen die *in principe* wel in staat zijn om op het derde ontwikkelingsniveau te functioneren, *functioneren* vaak alleen op het tweede ontwikkelingsniveau.

- Er is niveauverschil tussen systemen als het gaat om de ontwikkelingsniveaus.
- Er is niveauverschil *tussen* soorten systemen en *binnen* een soort.

- Binnen soorten vormt zich soms een rangorde; zo'n rangorde is een groepsfunctie.

Merk op, dat ik hiervóór de term 'manifestatie' gebruikte in verband met het derde ontwikkelingsniveau. Het derde niveau 'belichaamt' zich namelijk niet. Het derde niveau speelt zich *niet* af in de wereld van vorm en tijd, al is het er wel strak mee verbonden. Het derde en vierde niveau zijn vorm- en tijdloos, ook al manifesteren ze zich wel in de wereld van de vormen en de tijd.

- Ik gebruik 'belichaming' als het om het eerste en tweede *bestaansniveau* gaat, en 'manifesteren' als het om het derde en vierde niveau gaat.

Infotie en Bewustzijn zijn functies: ze zijn actief. Op het eerste ontwikkelingsniveau is het een verstarde beweging: alles staat vast, wat gedaan moet worden is bekend. Op het tweede niveau is het oppassen geblazen: alles heeft twee kanten. Er bestaan bedreigingen. Op het derde niveau heb je invloed (op dit niveau wordt infotie 'Bewustzijn' genoemd): wat je doet maakt wat uit.

Neurologen maken *geen* onderscheid tussen dierlijk 'besef' en menselijk 'Bewustzijn'. Zij beschouwen bewustzijn als iets van puur lichamelijke oorsprong. Zij erkennen niet de emergentie naar het hogere niveau van het IK-en-zijn-Bewustzijn.

Dieren hebben geen Bewustzijn, ze hebben wel besef-van wat er om hen heen gebeurt en hoe ze daar mee om kunnen gaan. Bewustzijn betekent in dit boek dus iets anders dan standaard gebruikelijk is.

- Infotie = een *functie* van het eerste en tweede ontwikkelingsniveau.
- Bewustzijn = de emergentie van infotie = een *functie* op het derde ontwikkelingsniveau.

- Bewustzijn en infotie vormen samen de *NU-vormende-kracht* (interface*)* tussen Informatie (Geheugen) enerzijds en massa/energie anderzijds.

  Ik gebruik hier een systematiek die ik ook bij andere begrippen gebruik. Alle woorden die betrekking hebben op *niet-lichamelijke begrippen* schrijf ik met een hoofdletter. De term 'NU' is de enige uitzondering. Als ik de term 'bewustzijn' (met een kleine letter) gebruik dan bedoel ik die zoals ze in het alledaagse taalgebruik standaard gebruikt wordt: het onderscheid tussen de ontwikkelingsniveaus is dan niet aan de orde.

Het woord 'bestaan' gebruik ik om 'de werkelijkheid' aan te duiden. Dat is alles wat kenbaar én onkenbaar is. Niet alles is kenbaar. Eigenlijk zijn we nergens zeker van. Zelfs niet van wat we zien. Zie verder het hoofdstuk 'Waarnemen'.

Voel jij je ongemakkelijk als je over 'bestaan'-in-Het-NU nadenkt? Dat kan komen doordat het om abstracte begrippen gaat. Het kan ook komen omdat wij mensen maar moeilijk in termen van processen kunnen denken. Ook hierover meer in het hoofdstuk 'Waarnemen' verderop.

Het ongemakkelijk voelen kan ook komen omdat je het ongemakkelijk vindt om over 'Niet-Bestaan' na te denken. Eigenlijk gaat het dan vaak om de vraag: wat gebeurt er als je dood bent?
Je kunt *niet* over 'Het-Bestaan' nadenken als je geen beeld hebt van de 'processen' die zich afspelen nadat je overleden bent. Besta je dan niet meer? Godsdienstige mensen hebben hierop een antwoord: na de dood kom je in een 'hiernamaals'. Dat is een geruststellende gedachte. Maar voor niet-gelovigen ligt het moeilijker. Besta je dan niet meer? Als je alter ego het leven geeft, is dan het spel afgelopen?

Verderop zal duidelijk worden dat het denkbaar is – zeker weten we niets – dat we blijven bestaan als we dood gaan. Daar zijn wel allerlei

aanwijzingen voor. Het is niet alleen denkbaar dat ons bestaan niet ophoudt als we dood gaan, maar het is de meest voor de hand liggende conclusie.

We moeten wel het onderscheid inzien tussen '*Het-Bestaan*' en '*Ons-Bestaan*' (Jouw-Bestaan). Vandaar ook dat ik het onderscheid maak tussen Het-NU en Jouw-NU. Dat 'het bestaan' niet ophoudt als jij dood gaat mag duidelijk zijn. "De wereld draait door". Dat het spel *Voor-Jou* is afgelopen wil niet zeggen dat het spel niet meer bestaat en ook voor-anderen ophoudt. Het-spel blijft doorgaan, al is dan van '*jouw-leven'* geen sprake meer.
Jouw-Voortbestaan is onder andere afhankelijk van de vraag wat we onder 'leven' verstaan. En van wat we onder jouw 'IK' verstaan.
Je kunt inzien dat er nog 'een leven' na de dood is, als je het principe van de dialectiek aanvaardt. (Ik kom op het vraagstuk 'leven na de dood' nog terug.)
Op zich is dialectiek een heel moeilijk begrip. Het zegt, dat *iets is wat het niet is*. Of eigenlijk: dat het *ook* is wat het niet is.
Dialectiek wordt al makkelijker begrijpbaar als ik zeg dat jij niet kunt bestaan zonder dat je een *omgeving* hebt. Of beter gezegd: je lichaam kan niet bestaan zonder dat het een omgeving heeft. Die omgeving is 'niet-lichaam'. Lichaam en niet-lichaam vormen samen de werkelijkheid-van-Jouw-NU. Niet-lichaam is alles rondom je lichaam. Lichaam en niet-lichaam kun jij je voorstellen als de twee polen van een polariteit. Als een van beide ontbreekt zou er niets meer bestaan.

- Een lichaam geeft zijn omgeving vorm.

De plaats op het beeldscherm die door jouw alter ego wordt ingenomen, kan niet iets anders voorstellen. Jij bent de pixels van je alter ego, maar die pixels kunnen alleen van-jou zijn omdat andere pixels *niet*-van-jou zijn.

> Dertig spaken steken samen in één naaf,
> maar het wiel functioneert dankzij het naafgat.

Klei wordt gebakken om een pot te maken,
maar de functie van de pot zit in zijn lege capaciteit.
We maken een huis met openingen voor deuren en ramen,
en door die lege plekken wordt het huis bruikbaar.

Voorwaar: het gebruik maken van wat er is
wordt pas mogelijk dankzij dat wat er niet is.
(Lao Zi, vertaling Kristofer Schipper.)

- Iets is wat het niet is…

Feitelijk kunnen we het bestaan niet anders begrijpen dan opgebouwd uit polariteiten. Een huis kan niet bestaan zonder alles wat niet-huis is. Een stoel kan niet bestaan zonder alles wat niet-stoel is. Denk alles eromheen maar eens weg… Zo kan Het-NU ook alleen bestaan doordat er een Niet-NU is. *Dat Niet-NU is Het-Verleden en De-Toekomst*.

Het verschil tussen Het-NU en Het-Verleden/Toekomst is:

- *Het-NU is tijdgebonden en Het-Verleden/De-Toekomst is tijdloos*.

Het bestaan is een onomkeerbaar proces dat verloopt-in-de-tijd. Zoals dat bij elk proces het geval is, heeft het een begin. Het bestaan begon bij *het-oerbegin*. Op dat moment begon de tijd te lopen. Er was, vanaf dat moment, niet alleen 'tijd', maar ook 'vorm' (ruimte). Zowel tijd als vorm begonnen vanaf nul. De ruimte begon vanuit het niets en explodeerde in wat ik het-Grote-Geheel noem (kosmos, universum, heelal). Wij zijn daar een onderdeeltje van en maken een klein gedeelte van het verloop-in-de-tijd mee. Dat deel speelt zich af in Het-NU.

De hoeveelheid massa en energie blijft vanaf het-oerbegin gelijk, maar

de *ordening* in vormen neemt steeds toe. Door die toenemende ordening neemt de hoeveelheid Informatie toe. Als een kritisch punt bereikt wordt ontstaat er iets nieuws dat ik 'een emergentie' noem. De 'super-emergenties' vormen de basis voor de niveaus van mijn evolutiemodel.
Als de evolutionaire ontwikkeling een bepaalde groei bereikt heeft barst het-niveau-van-ordening als het ware uit elkaar en ontstaat een nieuw begin, zoals het kuiken dat uit het ei kruipt of de knop van een bloem die open barst.

Dat de werkelijkheid uitgroeide tot de vele ruimtelijke vormen die we nu kennen, is alleen te begrijpen vanuit het begrip ‘emergentie’: *uit 'iets’ ontstaat iets nieuws*. Zo nieuw, dat het tevoren niet voorspelbaar was wat het zou worden. Op het moment dat de materie ontstond kon niemand bedenken dat daaruit levende wezens konden ontstaan. (Er was uiteraard niemand die dat kon bedenken, maar stel…) Op het moment dat er levende wezens ontstonden kon niemand bedenken dat er nog eens een wezen zou ontstaan dat verantwoordelijk kon zijn voor zijn eigen gedrag.
Op deze manier ontstonden de super-emergenties die ik in mijn evolutiemodel 'evolutieniveaus' noem.
Het *Niet-NU* onderscheidt zich van Het-NU, doordat het Niet-NU geen vorm en tijd kent.

- Het-NU belichaamt zich in vorm en tijd.
- Het Niet-NU is vorm- en tijdloos.

Verleden en Toekomst maken samen met Het-NU ‘de werkelijkheid’ uit. Die werkelijkheid bestaat dus uit vorm en tijd, maar is óók vormloos en tijdloos. Dat kán, dialectisch gezien. De twee polen *vorm-en-tijd* en *niet-vorm-en-niet-tijd* gaan op in de synthese-van-Het-Bestaan. Het is in het derde *bestaansniveau* dat vormen tot volle ontplooiing komen, want dat is het niveau dat staat voor de *unieke eigenschappen*.

Op het derde *bestaansniveau* is sprake van een dialectische ‘ambivalentie’ tussen NU en Niet-NU. Het dialectiekmodel zegt: de stellingen A = A en A ≠ A zijn tegelijkertijd waar. Dat is zo als we het-Grote-Geheel in ogenschouw nemen. Dit totaal-proces is de synthese tussen NU en Niet-NU. De synthese vormt de polariteit [*emergentie↔entropie*].

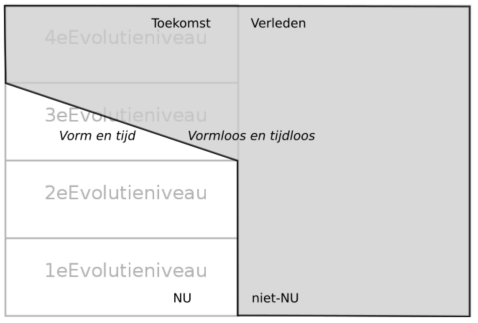

Jij hebt een vorm en je hebt besef-van-tijd. Je hebt ook een vorm- en tijdloze kant: dat is Jouw-Verleden en Jouw-Toekomst. Je staat met je ene been in Het-NU en met je andere been in het Niet-NU. Dat is de ambivalentie waarover ik sprak. (De schuine streep in de tekening, over het derde evolutieniveau. Verderop zal ik Het-IK als vorm-en tijdloos benoemen, maar wel tijdens leven gebonden aan de onderste twee ontwikkelingsniveaus.)
Wat er in Jouw-NU gebeurt, gebeurt alleen in jouw beleving. Als je niets meemaakt, gebeurt er *Voor-Jou* niets. Jouw-NU bestaat dan Voor-Jou niet (Voor-Jou bestaat alleen Jouw-NU). Dat wil niet zeggen dat er niets in het Het-NU gebeurt: er gebeurt *Voor-Jou* niets.

Het-NU is een moment, de rest is Verleden en Toekomst. Dit moment duurt zó kort, dat op het moment dat het er is, het ook al weer verledentijd is. Op dat ene ogenblik dat Het-NU er is, is het weg. De tijdsduur van *een moment* is nul. *De tijd lijkt in Het-NU afwezig*. Maar als er geen tijdsverloop is, is er ook geen vorm. Dan bestaat er niets. Dat is in strijd met hoe wij Ons-NU beleven…

Maken we onszelf iets wijs? Als dat zo is, dan is er in elk geval *iets* dat *zichzelf* iets wijs maakt. Dat 'iets' heb ik het *IK*(-en-zijn-Bewustzijn) genoemd (zie het hoofdstuk 'Het IK'). Dat IK beleeft zichzelf in *een-NU*. Dat IK kan over zichzelf nadenken. In dat denken plaatsen we, wat we beleven, op een tijdschaal. Ook daarover kunnen we nadenken.

Jij bent de emergentie van je lichamelijke-en-levende-zijn. Die emergentie noem ik 'IK'. Dat IK is onze binnenwereld. *Wat we van onze binnenwereld beseffen wordt beperkt door wat onze hersenen toelaten*. Door die gebondenheid aan ons lichaam heeft je binnenwereld – hoewel zelf behorend tot het Niet-NU – toegang tot Jouw-NU.

Het-Verleden

De evolutie vindt plaats vanuit de polen: NU en Niet-NU. We denken te leven in Het-NU, maar Het-NU kan niet bestaan zonder het Niet-NU. Een deel van dit Niet-NU is Het-Verleden. Het andere deel is De-Toekomst.

Hoe ziet dat 'Verleden' eruit? Voor een antwoord begin ik toch weer met Het-NU.
Jij – je lichaam – neemt een zekere ruimte in beslag. Waar jij bent kan iets anders niet zijn. Op het beeldscherm neemt je alter ego een aantal pixels in beslag.
De andere kant van Het-NU is het Niet-NU. *Waar 'vorm' een belangrijk kenmerk van Het-NU is, is vormloosheid een belangrijk kenmerk van het Niet-NU*. Het lijkt erop dat we ons geen voorstelling kunnen maken van vormloosheid. Hoe ziet vormloosheid eruit?
Als iets geen vorm heeft, dan is het ook tijdloos. Vorm en tijd zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Volgens de natuurkundigen bestaat de werkelijkheid uit vier dimensies: ze noemen dat 'spacetime': ruimtetijd. In mijn opvatting hebben ze het dan over *Het-NU*. Volgens de klassieke wetenschappers bestaat het *Niet-NU* niet. We kunnen ons vorm- en tijdloosheid maar moeilijk voorstellen. Dat komt omdat het niet aansluit bij het gangbare idee over de wereld waarin we leven. Maar we kunnen het wel logisch beredeneren.

Het kán niet anders zijn dan dat er ook een 'Niet-NU' bestaat. Zou er geen Niet-NU bestaan, dan was er ook geen *gisteren*. Onze dagelijkse beleving zegt dat er wel een Verleden is. Dat Verleden is totaal iets anders dan Het-NU. Of toch niet? In elk geval kan Het-NU niet bestaan zonder een-Verleden. Jij bestaat dóór Jouw-Verleden. Je kunt zelfs zeggen: "ik *ben* Mijn-Verleden".

Bij ons videospel is het allemaal wat inzichtelijker: Jouw-NU is wat je op het beeldscherm ziet. Je kunt dat alleen zien doordat er een

computer is met een geheugen. *Alles wat* niet *op het scherm te zien is, is in onze metafoor van het videospel: Niet-NU.*

In je dagelijkse-zijn lijkt het alsof je niet *buiten* Jouw-NU kunt bestaan. Wat je wél kunt is: je dingen uit Jouw-Verleden 'herinneren', we kunnen erover 'nadenken'. Als jij je iets herinnert, haal je het uit *jouw-Niet-NU*. Je bent dan niet 'in Jouw-NU' maar 'in' Jouw-Verleden.
In je denken ben je gebonden aan wat je kent uit het ruimtelijke NU. Zonder beelden uit Jouw-Verleden kun jij je, van wat je ziet, geen voorstelling maken. En zonder beelden van Jouw-NU-van-Toen kun jij je niets herinneren.
Aan wat er Toen gebeurde kun je NU niets meer veranderen. Wel ben je er in Het-NU nog verantwoordelijk voor. Je kunt proberen negatieve gevolgen op te heffen of te herstellen en van wat goed ging kun je genieten.

Jouw-verleden in de virtuele wereld bepaalt wat je op het beeldscherm te zien krijgt. De wereld van het videospel is een gevolg van wat er in jouw-verleden gebeurd is. Dat verleden ligt in de vorm van *gegevens* opgeslagen op de harde schijf.

- De centrale verwerkingseenheid (chip) van de computer is de interface tussen de harde schijf en het beeldscherm.
- Jouw *infotie* is de interface tussen Jouw-Verleden (in het videospel de harde schijf) en Jouw-NU (beeldscherm).

De werking van ons brein levert problemen op. Onze hersenen werken in Het-NU, niet in Het-Verleden. Onze hersenen hebben, naast de sturing van ons lichaam, ook een relatie met ons Geheugen.

- NU-waarnemingen resulteren in 'beelden'.
- Je bewaart die beelden in je Geheugen.
- We kunnen slechts één beeld tegelijkertijd waarnemen.

Jouw-infotie – dat tussenstation tussen de Informatie in Jouw-Geheugen en je hersenen – werkt ook de andere kant op.

- Vanuit Jouw-Verleden denk je in beelden. (Die beelden kun je in taal verwoorden.)

Het waarnemen en denken in beelden maakt dat we slecht kunnen omgaan met *processen*. We worstelen met het idee dat er ook zoiets is als een tijdsverloop.
We kunnen de tijd niet zien. Dat er zoiets als 'tijd' is *leiden we af* van de voortdurende veranderingen om ons heen. We *merken* dat dingen op-elkaar-volgen.
We *weten* dat we een Verleden hebben. Maar we kunnen ons niet voorstellen hoe dat vormloze Niet-NU er uitziet (dat kán er ook niet 'uitzien', want in het Niet-NU valt niets te zien).
Je kunt je wel een *voorstelling* maken van wat je in Jouw-Verleden hebt meegemaakt. Je kunt je een beeld vormen aan de hand van wat er in Jouw-Verleden gebeurde. Je kunt her-inneren.

Herinneren is 'nog eens afspelen'. Vroeger kon dat door de bandrecorder nog eens terug te spoelen en opnieuw af te spelen. Jij kunt iets vergelijkbaars doen door iets, wat in je Geheugen is opgeslagen, je nog eens voor de geest te halen.

Om een idee te krijgen van het *Niet-NU* kunnen we ons afvragen hoe 'herinneren' werkt. Herinneren is een verschijnsel dat iedereen kent. Zonder herinnering is nauwelijks leven mogelijk. Stel je maar voor hoe het zou zijn als jij je niets meer zou herinneren. Zelfs mensen in het laatste stadium van de ziekte Alzheimer kunnen zich wel iets herinneren, ook al hebben de dingen om hen heen geen naam meer. Je ziet dat bijvoorbeeld aan een kleine opleving bij het horen van een versje dat ze als kind geleerd hebben. Je ziet het ook bij eenvoudige handelingen als lopen en eten. De Alzheimer ziekte is een voorbeeld van de toenemende *beperking* die onze *hersenen* ons opleggen om als

bewust mens te leven. Uit Het-NU vormen zich geen nieuwe beelden meer… Mensen met Alzheimer leven in Hun-Verleden…

'Herinneren' wil eigenlijk zeggen: je haalt Informatie uit Jouw-Geheugen en je maakt daar in gedachten weer een beeld van. Dat terughalen van Informatie gebeurt vormloos. Merk op, dat ik 'Geheugen' met een hoofdletter schreef. In het volgende hoofdstuk meer over het Geheugen.

- Een herinnering is vorm- en tijdloos.

Je kunt je herinneren wat er gisteren gebeurd is. Met hetzelfde gemak kun jij je iets herinneren dat een week geleden gebeurde. *Tijd speelt bij herinneren geen rol.* Je 'verplaatst' je *tijdloos* van het ene moment naar het andere.
Het Niet-NU is dus eigenlijk helemaal niet zo vreemd als het op het eerste gezicht lijkt. Wat in Het-NU niet kan, kun je in gedachten wel: in gedachten kun je *teruggaan*-in-de-tijd. Dat kan in Het-NU niet. Het-NU kan niet in omgekeerde richting verlopen.
In gedachten kun jij je ook dingen *voornemen* om te gaan doen. Je kunt plannen maken. Je kunt met gemak nadenken over morgen. Met hetzelfde gemak kun je nadenken over volgende week. Tijd en vorm spelen daarbij geen rol. In gedachten leef je constant vanuit Jouw-Verleden en houd je rekening met Jouw-Toekomst. Jouw-NU speelt daarbij alleen de rol om van Verleden Toekomst te maken. Er is niets vreemds aan het Niet-NU.

Sommigen zeggen: "Ik voel me jong". Anderen zeggen: "Ik voel me twintig", terwijl ze tientallen jaren ouder zijn. Als ik diezelfde vraag aan mezelf stel, en daar goed over nadenk, dan is er maar één conclusie mogelijk: "Ik voel me tijdloos". Ja, ik merk dat mijn lichaam ouder wordt…

- *Je 'IK' is niet je lichaam…*
- Jouw-IK = tijdloos

Zonder Verleden kun je niet bestaan. Er zou geen NU en dus ook geen Toekomst zijn. Omdat we in-Het-NU tijd en ruimte beleven, is er ook het Niet-NU dat zich kenmerkt door vorm- en tijdloosheid. Dit is logisch binnen de dialectische werkelijkheid. *Het een (Het-NU) kan niet zonder het ander (het Niet-NU) bestaan.*

De ontwikkelingen die vanaf *het*-oerbegin hebben plaatsgevonden zijn nodig geweest voor de werkelijkheid-van-Het-NU, om te worden wat Het-NU nu is. *Die ontwikkelingen zijn vastgelegd in de vorm van Informatie.*
Het Niet-NU bevat de Informatie *over* Het-NU-van-Toen en *voor* Het-NU-van-nu.
De ontwikkelingen vanaf *jouw*-oerbegin zijn nodig geweest om je te maken wat je nu bent. Die ontwikkelingen zijn vastgelegd in de vorm van Informatie.
Jouw-Niet-NU bevat Informatie *over* Het-NU-van-Toen en *voor* Jouw-NU-van-nu.
Vóór het-oerbegin was er alleen *Potentie*: er was nog geen onderscheid tussen *tijdsaanduidingen* en *eigenschappen*; en tussen vorm-en-tijd en vormloosheid-en-tijdloosheid. *De-Potentie was alles en tegelijkertijd niets.*
Vanaf het-oerbegin bestaat de werkelijkheid uit twee kanten. Het-NU en het Niet-NU. Het-NU is de wereld van de dingen, de voorwerpen, de levende wezens. Dit is de wereld van de natuurkunde, de biologie, de wetenschap. Het is de wereld van de materie, van de natuurkundige grootheden massa (vorm), energie en tijd, zoals dit verwoord is door Einstein in zijn vergelijking $e = mc^2$. Mensen die geloven dat dit fundamentele bouwstenen zijn in de voor ons zichtbare wereld hebben uiteraard gelijk, maar dit rijtje is niet voldoende om de werkelijkheid te verklaren. Daarvoor is ook de grootheid *'infotie'* noodzakelijk: *dat is het aspect van de werkelijkheid die Het-Verleden en Het-NU met elkaar verbindt.*

- Het-Verleden bestaat uit Geheugens waarin Informatie is opgeslagen.
- Zonder Informatie kan niets bestaan.
- *Infotie* is het aspect dat – met gebruikmaking van massa, energie en Informatie – zorg draagt voor de belichaming van Het-NU en het Geheugen van het Niet-NU.
  ($e = imc^2$, i = infotie, i = 1, $i = e/mc^2$).

Het-NU kan niet bestaan zonder Informatie. De Informatie is in Het-Verleden opgebouwd. Dat begon bij de Potentie waaruit Het-NU en het Niet-NU ontstonden: via emergentie, en via emergentie ontstond de rest.

- Het-NU bestaat uit massa, energie en infotie.
- Het Niet-NU bestaat uit Informatie.
- Het-NU en het Niet-NU vormen samen de werkelijkheid.
- Het-NU is de overgang van de zekerheid van Het-Verleden naar de onzekerheid van De-Toekomst.

Hoe massa/energie en Informatie op elkaar betrokken raken? Dat kan door naast massa en energie voor Het-NU een derde grootheid te formuleren. Ik heb die grootheid 'infotie' genoemd. *Infotie* is een actieve grootheid – een kracht – die ervoor zorgt dat de, op zich passieve en betekenisloze massa en energie, door de Informatie tot een vorm komen.

- De actieve infotie zorgt voor de belichamingen in Het-NU.

Een eerder gegeven tekening vul ik alvast aan met Geheugens. Let op de plaats die de infotie heeft:

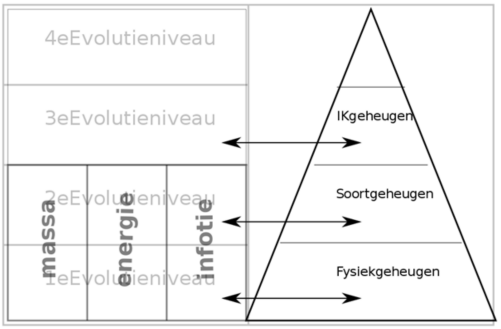

Je kunt je ‘infotie’ voorstellen als een ‘interface’. *Een interface is een 'tussenstation' dat de informatie van het ene* toestel *omzet in de informatie die door een ander* toestel *'begrepen' wordt*. Voorbeeld: om je videospel te kunnen spelen moet je samenwerken met je computer. Daarvoor heb je een toetsenbord en een beeldscherm nodig. Het toetsenbord is een interface. Het beeldscherm is een interface. Daarbij zet het toetsenbord jouw intenties om in digitale gegevens die de computer kan verwerken. Het beeldscherm toont het resultaat in Voor-Jou begrijpelijke symbolen.

- Infotie zet massa en energie om in materie, zodat de dingen om je heen, en je eigen lichaam, zich in Het-NU kunnen belichamen.
- Omgekeerd geeft infotie betekenis aan gebeurtenissen. De infotie laat ons lichaam op de processen om ons heen reageren en slaat daarvan een beeld op in het *Systeemgeheugen*.

Ik beschouw ‘infotie’ als een black box. Dat houdt in dat ik me niet bezig hoef te houden met hoe dat alles in zijn werk gaat. Wat er onder de motorkap van de infotie gebeurt laat ik buiten beschouwing.

Informatie speelt een cruciale rol in alles wat 'de werkelijkheid-van-Het-NU' wordt. Zonder Informatie kan niets bestaan. Dat bestaan is alleen mogelijk doordat vormen-in-de-tijd zich kunnen belichamen. Om een verschijnsel in-de-tijd mogelijk te maken moet bekend zijn

hoe die vorm er *even tevoren* uitzag. Die Informatie wordt door de infotie uit een Geheugen gehaald.

Geheugens

De werkelijkheid heeft twee kanten: Nu en Niet-NU. De dialectiek van wat-is-en-wat-*niet*-is ligt ten grondslag aan alles. ‘Een deel’ van het Niet-NU is Het-Verleden. Dat Verleden bestaat uit Geheugens die Informatie bevatten.

In mijn boek ‘Bestaan begrijpen’ beschrijf ik hoe elk systeem een Systeemgeheugen heeft. Een Systeemgeheugen – de driehoek in de tekening – is onderverdeeld in een *Fysiekgeheugen*, een *Soortgeheugen* en een *Uniekgeheugen*. Als het om mensen gaat noem ik het Uniekgeheugen: *IKgeheugen*.

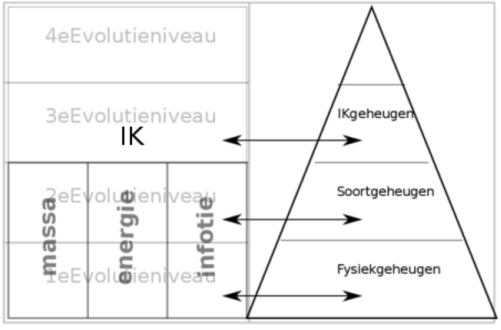

Het IKgeheugen is de dialectische tegenhanger van het IK-en-zijn-Bewustzijn.

> Voor alle duidelijkheid: In de vorige alinea schreef ik: 'Het IKgeheugen', zonder streepje ertussen. Er bestaat geen 'het-IKgeheugen', er zijn alleen unieke en afzonderlijke IKgeheugens. 'Het IK' betreft altijd een jouw-IK. Ik gebruik 'het IK' als ik in algemene zin over de 'de Ikken' spreek. De menselijke *suprasystemen* kunnen een eigen afzonderlijk *Uniekgeheugen* hebben.

Het IKgeheugen is de dialectische tegenpool van het IK-en-zijn-Bewustzijn:

- [NU↔Niet-NU]
- [IK-en-zijn-Bewustzijn↔IKgeheugen]
- Het IKgeheugen is van het Niet-NU, het IK-en-zijn-Bewustzijn is de emergentie van massa/energie/infotie en *manifesteert* zich in Het-NU.
- De tegenpool van het Soortgeheugen heeft betrekking op de ordening van levende soorten in Het-NU. Het gaat hier om groeperingen van systemen met gelijksoortige kenmerken.
- De tegenpool van het Fysiekgeheugen is de fysieke wereld. Het gaat hier om systemen met eigenschappen die voor alle systemen gelden.

Je herkent in het onderscheid de evolutionaire stadia. In de Geheugens wordt 'Informatie' opgeslagen. Die Informatie vindt zijn oorsprong in wat we meemaken. Van wat we beleven worden 'beelden' gemaakt door het IK-en-zijn-Bewustzijn.

- De beelden die het Bewustzijn maakt zijn *geïnterpreteerde* gebeurtenissen (momenten).

In de Geheugens treffen we ook de Bouwplannen aan.

- De *Informatie* uit het Niet-NU correspondeert in Het-NU met de *tijdsaanduidingen* en de *eigenschappen* van een systeem.
- De Informatie betreffende de tijdsaanduidingen en de eigenschappen van gebeurtenissen worden in de Geheugens opgeslagen.

Infotie vertaalt *Informatie* naar *eigenschappen* (belichamingen, manifestaties, herinneringen), en omgekeerd: *gebeurtenissen* worden door de infotie omgezet in beelden die tot Het-Verleden gaan behoren.

- *Unieke tijdsaanduidingen en eigenschappen* bevinden zich op het *derde bestaansniveau*. (Het derde niveau betreft Voor-Jou – naast Informatie voor de belichaming van het eerste en tweede niveau – ook de Informatie voor de *manifestatie* van unieke herinneringen, gedachten, …)
- *Soorten* zijn van het *tweede bestaansniveau.* (Het betreft de 'families': materialen, planten, dieren, biologie; indeling in groeperingen, …)
- *Fysieke* systemen behoren tot het *eerste bestaansniveau.* (Natuurkunde, scheikunde: de fysieke kant van systemen.)

De gegevens die op jou betrekking hebben worden in het videospel niet op jouw computer bewaard. Dat gebeurt op een grote computer, een server, ergens op aarde. Van daaruit worden de beeldschermen van alle spelers aangestuurd.
Het spel heeft maar *één* 'Fysiekgeheugen'. Dat bevindt zich op de server. Daar worden ook de regels en andere zaken opgeslagen die gelden voor alle spelers. Elke *soort* heeft daarbij een eigen 'soortgeheugen'. Soorten zijn bijvoorbeeld de algemene informatie over de spelers, over huisjes, fabrieken, bomen en verder over alle groeperingen-van-voorwerpen die in het spel een rol spelen (sprites). Elk alter ego heeft een eigen 'ikgeheugen' waarin zijn *unieke* gegevens liggen opgeslagen. De volgende tekening geldt dus in grote lijnen ook voor het videospel. Wel zijn vanuit de tekening bijvoorbeeld massa en energie 'vertaald' naar pictures op het beeldscherm. 'IK' is jouw alter ego.

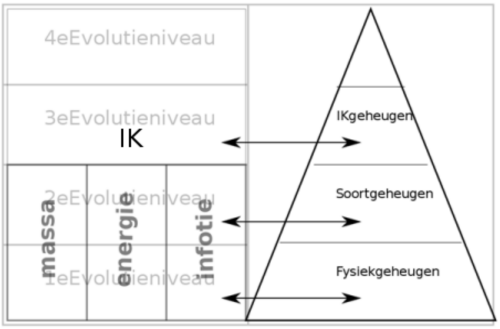

De werkelijkheid-van-Het-NU is omgezet naar ‘gebeurtenissen’-op-het-beeldscherm. Het beeldscherm van elke speler is de representatie van een wereld zoals die door een speler in Het-NU gezien wordt (linkerdeel van de tekening). De server is het Niet-NU (rechterdeel van de tekening).
Het IKgeheugen bevat de Informatie die jou anders maakt dan alle andere mensen. Het bevat bijvoorbeeld beelden van alle gebeurtenissen die voor jou betekenis hebben, of gehad hebben. Die beelden zijn gevormd (of misvormd) door de *interpretatie* die jij aan het gebeuren gaf.

- De *betekenis-Voor-Jou* van gebeurtenissen wordt vastgelegd in een '*Gedragsopdracht*'.
- Gedragsopdrachten zijn gekoppeld aan de beelden.
- Elk beeld – elke kaart in het-archief-van-Het-Verleden – heeft een eigen Gedragsopdracht.
- Een Gedragsopdracht is de aanwijzing over wat je moet doen als je een volgende keer weer in een gelijksoortige situatie terecht komt.

In ons computerspel gaat elke gebeurtenis gepaard met een aanwijzing wat gedaan moet worden. Jij kunt je alter ego zo’n aanwijzing laten opvolgen, of je kunt juist iets anders laten doen. Voor je alter ego is het een ‘aanwijzing’, voor jou ook, al heet het dan een

‘Gedragsopdracht’. Bedenk wel: een groot deel van die aanwijzingen zijn het gevolg van eerdere handelingen die je jouw alter ego hebt laten verrichten (in Het-Verleden).

De hersenen van mensen verschillen *niet* fundamenteel van dierlijke hersenen. Hersenen zijn van het *tweede* bestaansniveau. Hersenen zijn lichamelijk van aard.

- Wat mensen tot mensen maakt is de *emergentie* naar het *derde* bestaansniveau.

Een belangrijk kenmerk van dat *derde* niveau is, dat mensen *niet noodgedwongen* Gedragsopdrachten en aandriften hoeven uit te voeren. Mensen kunnen in vrijheid kiezen. Ze zijn daardoor verantwoordelijk voor hun gedrag. Dat is bij dieren niet het geval. Voor de plaats van de hersenen, zie de volgende tekening.

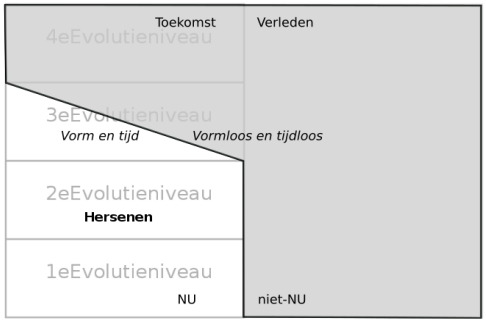

Als jouw Systeemgeheugen in het Niet-NU zit, dan is dat Geheugen dus niet van lichamelijke aard, want het Niet-NU is vormloos en tijdloos. Dat jouw Geheugen niet van lichamelijke aard is, is in tegenspraak met wat veel wetenschappers vinden. Deze wetenschappers vinden dat het Geheugen een functie van de hersenen is. Zij aanvaarden het idee van de dialectische tweedeling tussen NU en Niet-NU niet.

Ik maak een onderscheid tussen een ‘Geheugen’ en een ‘*breingeheugen’*.

- Het *breingeheugen* bewaart ‘*referenties’*.
- Een referentie is een *gegeven*.
- Een referentie stelt de infotie in staat om de benodigde *Informatie* uit het Systeemgeheugen te halen.
- Het breingeheugen is van lichamelijke aard.

Merk op dat ik een verschil maak tussen ‘gegeven’ en ‘Informatie’. Een gegeven is betekenisloos. Het cijfer 3 (gegeven) krijgt pas betekenis (wordt pas Informatie) als het in verband met iets anders gebracht wordt: 3 appels betekent iets anders dan 3 peren.
Ik teken verder aan dat ik gemakshalve het lichamelijke geheugen in de hersenen plaats, maar dat is niet de enige plaats waar de referenties zijn opgeslagen. Tot in het kleinste fysieke deeltje, tot in elke cel, treffen we referenties aan. Zonder referentie kan niets bestaan, zoals niets zonder ‘geïnformeerd te zijn’ kan bestaan.

In de informatica wordt regelmatig van referenties gebruik gemaakt. Dat gebeurt bijvoorbeeld voor databases (gegevensbanken). Een bekend voorbeeld van het gebruik van referenties zien we bij de overheid die een grote hoeveelheid gegevens van iedere burger bewaart. De overheid krijgt toegang tot die gegevens via één nummer: het burgerservicenummer (BSN). Door zo’n enkel gegeven te onthouden heeft een systeem toegang tot een grote hoeveelheid Informatie.

In ons videospel worden de referenties in de computer-van-de-speler opgeslagen. Die referenties verwijzen naar informatie-op-de-server. In feite zijn de referenties ‘gebruikersnaam’ en ‘wachtwoord’ voldoende om de virtuele wereld op jouw computer tot leven te wekken.

In de NU-kant bevinden zich op alle niveaus referenties, al is niet

altijd duidelijk waar die zich bevinden. Bijvoorbeeld: waar bevinden zich de referenties die een spoorstaaf gebruikt? Dat is moeilijk aanwijsbaar. Makkelijker indenkbaar wordt het als ik de vraag stel: “Hoe weet een spoorstaaf hoe lang hij moet zijn bij een bepaalde temperatuur?” Hij ‘weet’ dat, want elke keer krijgt hij bij een specifieke temperatuur dezelfde lengte.
Een ander voorbeeld is het DNA. Dat is een molecuul met *referenties* naar de Informatie betreffende *belichamingen*.

Voordat ik verder ga geef ik je eerst onderstaande tekening. De infotie op het derde evolutieniveau noem ik ‘Bewustzijn’ (de ‘B’ in de tekening). *Het gaat daarbij altijd alleen om mensen*.

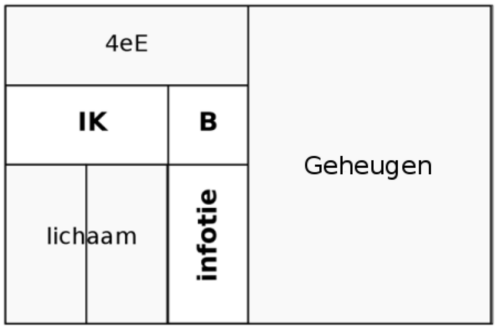

Bewustzijn is een functie van het persoonlijke IK. Jouw-IK kan in Jouw-NU beslissen om iets wel of niet te doen. Die beslissing wordt doorgegeven aan de hersenen die het uitvoeren, als alles goed gaat… Deze informatie over de *plaats* van het ‘Bewustzijn’ is nodig om hierna het proces van herinneren te kunnen verduidelijken.

Soms vraag je je af: “Hoe zat dat ook alweer”. Je weet dat je het weet, maar je kunt er even niet opkomen. Hoe kan het dat je wel weet *dat je het weet*, maar toch ook weer *niet* weet? Dit is een voorbeeld van hoe herinneren in twee fasen verloopt: eerst wordt in je breingeheugen de juiste *referentie* aangesproken, pas daarna komt de *Informatie* beschikbaar die jou in staat stelt om een beeld te vormen.

- Het opzoeken van de referentie is een activiteit van je hersenen (eigenlijk: van je infotie); het beschikbaar komen van de Informatie is eveneens een activiteit van de infotie (anders gezegd: van je Bewustzijn).

In onderstaande tekening is het proces van het-zich-herinneren weergegeven. Een referentie wordt in de hersenen door het IK geactiveerd. De Informatie komt via een omweg het Bewustzijn binnen.

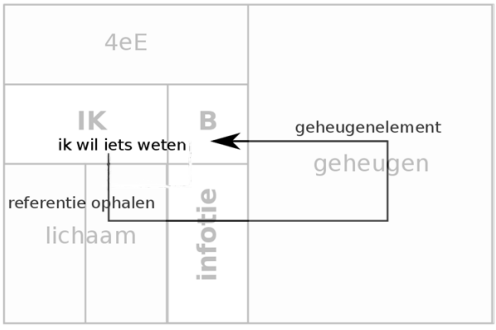

Een Geheugen 'bevat' Informatie. (Eigenlijk moet je zeggen: een Geheugen *ís* Informatie, want het Geheugen kent geen vorm en kan dus niets 'bevatten'). Een deel van de beschikbare Informatie is nodig om de belichamingen en manifestaties in Het-NU mogelijk te maken (o.a. voortkomend uit het Bouwplan). Een ander deel betreft Informatie over wat er met het systeem gebeurd is, in zijn-Verleden. Van elke, *door het systeem geïnterpreteerde gebeurtenis*, wordt een beeld-plus-Gedragsopdracht opgeslagen. Daardoor is het mogelijk dat we ons herinneren wat er gisteren gebeurd is.

- De Informatie maakt deel uit van het *vormloze en tijdloze* Verleden en niet van Het-NU.
- *Iets belichaamt zich door de koppeling van Informatie en massa/energie.*

Soortgeheugens

Elk systeem heeft een *Systeemgeheugen* dat bestaat uit een Fysiekgeheugen, een Soortgeheugen en een Uniekgeheugen. Systeemgeheugens behoren tot het Niet-NU. Het onderdeel *Soortgeheugen* bevat Informatie over de kenmerken van de systemen die tot dezelfde soort behoren. De Informatie over Soorteigenschappen geldt alleen voor de leden van een soort. Alle leden van een soort putten uit hetzelfde Soortgeheugen en hebben daar toegang toe.

- Voor elke unieke vorm is er één Uniekgeheugen.
- Er is voor elke soort is er één Soortgeheugen.
- Voor alle systemen is er één Fysiekgeheugen.

Er is maar één *'Fysiekgeheugen'* voor alle systemen. Het Bouwplan in het Fysiekgeheugen bevat de natuurkundige en chemische wetmatigheden. Dat er maar één Fysiekgeheugen is leidt ik af van de waarneming dat op fysiek niveau alle systemen onderhevig zijn aan dezelfde wetmatigheden. Dit is het gebied van de klassieke wetenschap.
Uit het Fysiekgeheugen zijn de *Soortgeheugens* geëmergeerd. Het Bouwplan van een Soortgeheugen bevat de Informatie die uitzonderlijk is voor *groeperingen* systemen.
Uit de Soortgeheugens zijn de *Uniekgeheugens* geëmergeerd. Het Bouwplan van een Uniekgeheugen bevat Informatie die uniek is voor een te onderscheiden systeem.

In de vorige alinea is een aantal achtereenvolgende gebeurtenissen geschetst. Op verschillende tijdstippen tijdens de ontwikkeling van het-Grote-Geheel emergeerde een nieuw evolutieniveau met een bijbehorende uitbreiding van de Systeemgeheugens: eerst ontstonden de Fysiekgeheugens, dan werden deze uitgebreid met Soortgeheugens, daarna met Uniekgeheugens. Zo zou het in-de-tijd gegaan kunnen

zijn. Maar in het Niet-NU, waar de geheugens zich bevinden, bestaat tijd niet. Eigenlijk zou je moeten zeggen dat alles tegelijkertijd ontstond.
Nog een andere kwestie: meteen vanaf het-oerbegin was het-Grote-Geheel *één systeem*, met een eigen Soortgeheugen, een eigen Uniekgeheugen, met een eigen 'naam', ...
Voor nu ga ik van het volgende uit:

- De Systeemgeheugens bevinden zich in het Niet-NU en corresponderen met de *bestaans*niveaus in Het-NU. De systemen in Het-NU kun je hiërarchisch indelen: het-Grote-Geheel bestaat uit subsystemen (soorten); soorten bestaan uit unieke systemen. (Dit is een indeling in termen van 'vormen').
- De onderverdeling in Systeemgeheugen-niveaus is afgeleid van de voortdurende ontwikkeling en emergentie van het-Grote-Geheel. (Indeling in termen van 'tijd'.)

Eigenlijk zou je moeten zeggen dat alles tegelijkertijd gebeurt... Het is voor ons moeilijk te begrijpen hoe dit mogelijk is. Toch kan het niet anders in het Niet-NU, omdat het onderscheid-in-tijd er ontbreekt.
Om dit toch wat dichterbij te brengen haal ik de metafoor van het videospel weer naar boven. Het verschil tussen jouw-werkelijkheid en die van het spel is, dat we bij het spel wél weten wat er achter de de schermen gebeurt. Dat weten we over het Niet-NU niet: we kunnen het slechts vermoeden en er een model van maken.
Alles wat we niet op het beeldscherm zien bestaat Voor-Jou niet: je hebt er geen weet van; het is Voor-Jou Niet-NU. In dat Niet-NU zijn allerlei gegevens opgeslagen die de virtuele wereld op het beeldscherm toveren. Die gegevens-achter-de-schermen heb ik in mijn model het Systeemgeheugen genoemd. Wáár die gegevens precies opgeslagen zijn doet er niet toe. Dat zou op één server kunnen zijn, ergens op de wereld, maar het kan ook verdeeld zijn over meerdere servers.
Er kan een onderverdeling aangebracht zijn. Zo kan het geregeld zijn dat jouw persoonlijke gegevens alleen voor jou toegankelijk zijn. (Uniekgeheugen). Bijvoorbeeld via een wachtwoord. Andere gegevens zijn toegankelijk voor alle spelers, bijvoorbeeld de spelregels.

(Fysiekgeheugen). Een derde categorie gegevens gelden voor de spelers die een bepaald level bereikt hebben. Dit laatste is dan de metafoor voor het Soortgeheugen.
We zien, dat we bij het spel alle gegevens-samen kunnen opvatten als één geheel. Als je in de geheugenchips van de server kijkt zie je geen verschil tussen de ene soort gegevens en de andere. De geheugens zijn allemaal opgebouwd uit transistors die een stroom van 5 Volt doorlaten, of niet. Een transistor is een soort schakelaar en de twee standen van zo'n schakelaar kun je 0 en 1 noemen. Die schakelaars kunnen uitgelezen worden. Voor de centrale verwerkingseenheid van de server is er geen verschil tussen de ene categorie gegevens en de andere. Alle transistors zijn met hetzelfde gemak uit te lezen. Voor de server gaat het om betekenisloze verwerking wat resulteert in een *Voor-Jou* betekenisvol beeldscherm. Aan de ene kant heb je het Niet-NU op de server, aan de andere kant Het-NU op het beeldscherm.

In mijn evolutiemodel behoren alle *bestaansniveaus* tot *elk afzonderlijk* Systeemgeheugen. Elk Systeemgeheugen bevat de Informatie voor één belichaming, voor één systeem, in Het-NU. Ik volg daarbij het idee van de systeemhiërarchie uit de systeemtheorie. De werkelijkheid is uiteraard onnoemelijk gecompliceerder dan het model dat ik schets.
Bedenk dat de Geheugens tot het vorm- en tijdloze Niet-NU behoren. Dit maakt het denkbaar dat het Fysiek- en het Soortgeheugen zowel als *zelfstandige* Geheugens opgevat kunnen worden, terwijl ze tegelijkertijd *onderdeel* van elk afzonderlijk Systeemgeheugen zijn. In het vorm- en tijdloze Niet-NU is alles tegelijkertijd het geheel als ook een deel van zichzelf. Dat kunnen we ons (in termen van Het-NU) niet voorstellen; het dialectische samengaan van het ongedifferentieerde en het gedifferentieerde is een kenmerk van het Niet-NU waar vorm en tijd ontbreken. Dit levert *voor het model* geen probleem op, zolang we de gelijktijdigheid accepteren.

Bij het ontstaan van een nieuwe vorm – deze steen of dat kind bijvoorbeeld – ontstaat een Systeemgeheugen. Tegelijkertijd. Dit

Systeemgeheugen bevat – in Bouwplannen – alle Informatie die deze ene unieke vorm mogelijk maakt.
Zodra iets in Het-NU een vorm krijgt, is het per definitie een systeem. Die vorm kan alleen bestaan doordat het systeem ‘geïnformeerd’ is. Dat wil zeggen: infotie voorziet massa en energie van de nodige Informatie om ‘een vorm’ – een systeem – te zijn.

- Elke vorm heeft eigenschappen; *elke eigenschap heeft als tegenpool: Informatie.*

De Informatie die een systeem maakt tot wat het is, moet tot in de kleinste details uitsluitend betrekking hebben op deze ene unieke vorm. Vandaar dat *elk* systeem zijn eigen Systeemgeheugen heeft met Informatie voor het unieke, het soortgebondene en voor het fysieke. Tegelijkertijd kun je zeggen dat er slechts één systeemgeheugen is.

In de NU-werkelijkheid kan een vorm niet een onderdeel van zichzelf zijn. In het Niet-NU speelt vorm geen rol; Geheugens zijn niet gebonden aan de aardse wetmatigheden. Gehelen en delen zijn typisch vormgebonden grootheden: dit onderscheid bestaat in het Niet-NU niet. Doordat het Niet-NU vormloos is, kan een geheel tevens zijn eigen deel zijn. Dit komt omdat in het Niet-NU andere 'wetmatigheden' gelden (zie ook het laatste hoofdstuk). Geheugens vloeien in elkaar over. *Wat een deel aangaat, gaat ook het geheel aan, en omgekeerd.*

Natuurkundigen houden van deduceren. Ze vragen zich af waaruit 'het iets' bestaat. Ze vragen zich af uit welke details het bestaat. Ze ontdekten de moleculen, ze ontdekten de atomen. Met de kwantummechanica ontdekten ze de grenzen van ruimte en tijd. Op sub-atomair niveau bestaan vorm en tijd niet meer. Daar doet zich het verschijnsel voor dat een eigenschap van een verstrengeld kwantumdeeltje te veranderen is, onafhankelijk van ruimte en tijd. *Op hetzelfde moment* dat een verandering in één deeltje wordt aangebracht, is het andere deeltje ook veranderd. Hoe groot de

onderlinge afstand ook is. Het lijkt erop alsof we in een NU-bubbel leven die aan alle kanten omgeven is door Niet-NU. Het lijkt erop dat kwantumdeeltjes zich buiten de NU-bubbel bevinden.

Overigens moet de term ‘soort’ hier ruim gezien worden. Meer in de zin van: een groepering met dezelfde kenmerken. Dit houdt dus in dat soorten weer onderverdeeld kunnen worden in ondersoorten, want een groepering kan bestaan uit subgroeperingen.

De indeling in soorten heeft betrekking op bestaanseigenschappen, maar is afgeleid van een tijdsaanduiding-indeling (zie het hoofdstuk ‘Eigenschappen’). Een ‘steen’ behoort tot het *eerste ontwikkelings-niveau* (en niet tot het tweede en derde), én het heeft *soorteigenschappen* (tweede bestaansniveau) en *unieke eigenschappen* (derde bestaansniveau).

Een kiezelsteen is iets anders dan een baksteen. Alle kiezelstenen ‘gebruiken’ de Informatie uit het *kiezelsteen*Soortgeheugen. Alle bakstenen gebruiken de Informatie uit het *baksteen*Soortgeheugen. Het Soortgeheugen ‘kiezelsteen’ en het Soortgeheugen ‘baksteen’ zijn beide een onderdeel van het ene '*steen*Soortgeheugen'.
Een Systeemgeheugen is slechts voor een deel uniek. Alleen het Uniekgeheugen verschaft Informatie die een systeem uniek maakt. De Informatie in het Soortgeheugen wordt gedeeld met de leden van een soort. Er is ook Informatie die door *alle* soorten gedeeld wordt, dat is de Informatie in het Fysiekgeheugen.

- Het overgrote deel van de Informatie wordt gedeeld met andere systemen.

Het is, hoop ik, duidelijk dat het Niet-NU eigenlijk niet in een tekening te vatten is. Al was het alleen al omdat een tekening uit vormen bestaat, en het Niet-NU nu juist *niet* uit vormen bestaat. Toch heb ik het gedaan, in de hoop dat de dialectiek van het Niet-NU doorzien wordt.

De (verticale) overgang tussen de geheugens verloopt geleidelijk. Alle grenzen in mijn model verlopen vloeiend:

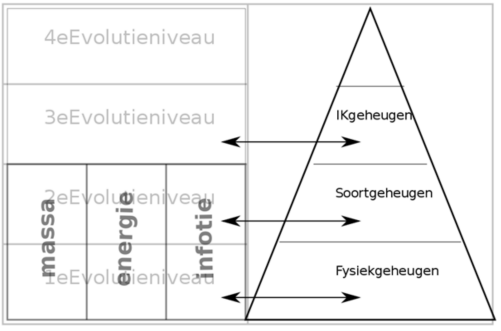

Mensen zijn niet zo uniek als we wel eens denken. Veel eigenschappen komen voort uit de Informatiebronnen 'Soortgeheugen' en 'Fysiekgeheugen'. Die bevatten Informatie die ook voor sommige, en andere voor alle systemen geldt. Toch hebben we het gevoel dat we uniek zijn. We hebben van onszelf het idee dat er maar één van op de hele aardbol rondloopt. Tegelijkertijd weten we dat we, in elk geval in Het-NU, eigenschappen delen met andere mensen.

Het gevoel dat we uniek zijn wordt versterkt als we om ons heen kijken. Dat gebeurt altijd vanuit één punt; het is altijd hetzelfde punt. Wij blijven altijd onszelf. Het punt dat zich beweegt in zijn omgeving noem ik ‘mijn lichaam’, en wat zich daarvan Bewust is noem ik ‘het IK’. De functionaliteit van het IK dat zich van zichzelf Bewust is noem ik het ‘Bewustzijn’.

Mijn IK-en-zijn-Bewustzijn is de emergentie van mijn tweede ontwikkelingsniveau; mijn IK is ontstaan vanuit mijn lichamelijke zijn. Mijn Bewustzijn is de emergentie van mijn infotie. Hierover in het volgende hoofdstuk meer. Ik volsta met de *plaatsaanduiding* van het Bewustzijn in mijn model. In onderstaande tekening is het Bewustzijn de hoofdletter ‘B’:

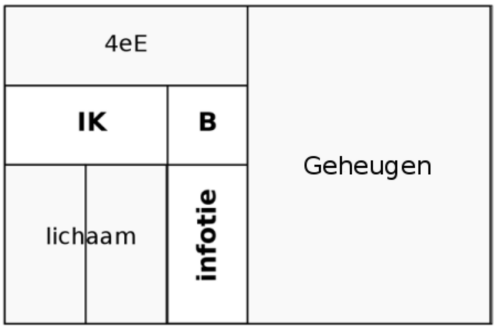

Over het Soortgeheugen valt nog wel wat meer te zeggen. Met name door de populariteit van het Darwinisme zijn er wat misvattingen ontstaan. Soorten zijn volgens Darwin ontstaan door aanpassing aan de omgeving. De sterkste wint. De minder aangepaste soorten verdwijnen: natuurlijke selectie. Bij het Darwinisme gaat het om het *overerven* van eigenschappen. Door emergentie kunnen er mutaties ontstaan die beter of minder aangepast gedrag opleveren. Die mutaties ontstaan door 'kopieerfouten' in het DNA.

Deze gang van zaken mag dan zo verlopen, het geeft geen verklaring voor *alle* veranderingen die op soortniveau plaatsvinden. Bovendien is het gevaarlijk om het Darwinistische model als alleenzaligmakend te verklaren. Vanuit het principe van het-recht-van-de-sterkste is zowel het vrijemarktkapitalisme als het onderscheid tussen rassen en etnische groeperingen te rechtvaardigen. Dat gebeurt dan ook, nog steeds. De evolutietheorie van Darwin geeft een onvoldoende beeld van de evolutie.

Darwins idee, van de gemeenschappelijke voorouder, kán natuurlijk niet. Dat zou inhouden dat alle levensvormen uiteindelijk van één voorouder zouden afstammen. Waar komt de ene voorouder vandaan? Levensvormen zijn ontstaan door emergentie: dat is de ontwikkeling vanuit steeds ingewikkelder wordende complexe systemen en de samenwerking daartussen. De grens tussen dode materie en levende wezens is niet duidelijk te trekken. Je kunt dergelijke problemen wel

tegen het licht van een definitie houden, dan komt er wel een conclusie uit, maar de maatlat van de definities is arbitrair.

Een voorganger van Darwin: Lamarck, geloofde in de overerving van *verworven* eigenschappen. Hij veronderstelde dat de zoon van een smid sterker zou worden dan zijn vader was. Een ander voorbeeld: giraffen zouden hun lange nek te danken hebben aan het steeds verder uitrekken, omdat ze de hoger hangende bladeren wilden eten.
Zo werkt het niet, weten we nu. Er zijn wel steeds meer wetenschappelijke aanwijzingen die aangeven dat populaties zich *sneller* dingen *eigen* kunnen maken, onder voorwaarde dat een andere populatie het zich *eerder* eigen maakte.

Mijn evolutiemodel is gebaseerd op emergentie. Daarmee wordt evolutie via mutatie en overerving niet uitgesloten. Het gaat bij mutatieovererving om het fysieke (biochemische) niveau van de cellen. In het tweede ontwikkelingsniveau komen we echter ook *leerprocessen* tegen. Planten, maar vooral dieren, kunnen leren van hetgeen ze meemaken en daar, bij volgende activiteiten, rekening mee houden. Ze kunnen ook van elkaar leren, bijvoorbeeld door na-apen. 'Leren' speelt zich echter niet alleen af op het individuele en in het tussen-individuele contact, maar ook op populatie- en soortniveau. Ik noem dit *'Populatieleren'*. (Met een hoofdletter, omdat het om een verschijnsel gaat dat niet aan tijd of afstand gebonden is, dat wil zeggen: in het Niet-NU plaatsvindt.)

- Als een lid van een soort een nieuwe vaardigheid aanleert, zullen soortgenoten, waar ook ter wereld, hetzelfde makkelijker leren.
- Er moet daarbij wel een kritische grens overschreden worden. Een zeker aantal leden van een soort moet hetzelfde geleerd hebben.
- We zien hier hetzelfde patroon als de overgangen bij emergenties: de transformatie vindt plaats als een kritische massa bereikt is.

Aangetoond is, dat als een bepaald aantal individuele leden binnen een populatie iets leert, dat dan soortgenoten uit andere populaties gelijksoortig gedrag makkelijker (sneller) leren. Er is dan wel in de eerste populatie een bepaald aantal leden nodig die dit gedrag geleerd heeft: dit wordt een 'kritische massa' genoemd.
Het makkelijker-leren-binnen-een-soort heeft tot gevolg dat alle leden van die soort die vaardigheid makkelijker leren of die kennis makkelijker opnemen. *Dit moet dan wel een 'mogelijkheid' zijn die het Bouwplan van de soort toelaat*.

In het 'honderdste aap'-verhaal wordt het principe van de kritische massa duidelijk uitgelegd.

> Op het eiland Koshima leefde een grote groep makaken. Eén ervan ontdekte dat het wassen van zoete aardappelen in zeewater de smaak verbeterde. Steeds meer makaken leerden door na-apen hetzelfde te doen. Op een zeker moment werd een kritische grens overschreden. Toen de 'honderdste aap' de vaardigheid overnam ging plots de rest van de apen de aardappelen in de zee wassen. En dat niet alleen. Op alle eilanden waar makaken leefden deden de apen hetzelfde, zonder dat er onderling contact was geweest.

Dit is een voorbeeld van Populatieleren. Tijd en ruimte spelen *geen* rol. Het is een voorbeeld van makkelijker-leren-binnen-een-soort. Dit kan afgeleid worden van het gegeven dat er geen onderling contact tussen de populaties is.

De werking van het Soortgeheugen heeft enige gelijkenis met Jungs 'collectieve onbewuste'. Volgens Jung erven mensen min of meer vage beelden van hun dierlijke of menselijke voorouders. Hieruit zijn bepaalde angsten te verklaren die bij veel mensen voorkomen. Bijvoorbeeld de angst voor slangen of muizen.

Rupert Sheldrake heeft baanbrekend werk verricht op het gebied van het Populatieleren door gegevens te verzamelen over het verschijnsel van het makkelijker leren en over het verschijnsel van de ruimte-en-tijd-onafhankelijkheid (non-locality). Daarnaast heeft hij wetenschappelijke experimenten verricht omtrent het niet-zintuiglijk waarnemen. Sheldrake gaat uit van een morfisch (vorm) veld dat zich als een collectief geheugen gedraagt. Leren vindt bij hem plaats via morfische resonantie.

In het voorgaande heb ik op verschillende plaatsen het begrip 'Bouwplan' gebruikt. Een Bouwplan is de tegenhanger van de Potentie (het-oerbegin-van-het-oerbegin-van-alles). Bouwplannen kunnen emergeren, dat wil zeggen dat ze kunnen veranderen. Op soortniveau gaat het dan om: een vaardigheid of kennis makkelijker kunnen leren.

‘Leren’ betekent: veranderen. ‘Leren’ wil zeggen: Informatie verandert of neemt toe. Die Informatie kan gebruikt worden om ander gedrag te tonen.
Op het fysieke niveau is de leerruimte beperkt. Op het derde ontwikkelingsniveau, bij mensen, is het leervermogen het grootst.

- Leren is iets anders dan emergeren.
  - Bij leren gaat het om *toenemen* van kennis of kunde.
  - Bij emergeren gaat het om het *ontstaan* van iets aan de hand van de mogelijkheden die het Bouwplan toelaat.

Lange tijd ging men ervan uit dat leerprocessen zich alleen voordeden bij hogere levensvormen. Tegenwoordig weet men dat ook op het fysieke niveau systemen leren. Zo bestaat er bijvoorbeeld geheugenmetaal. Dat neemt zijn oorspronkelijke vorm aan bij verwarming. IJzer dat in een vorm gegoten wordt onthoudt die vorm na afkoeling. Het ijzer heeft die vorm ‘geleerd’.

- Alle systemen leren.
- Leren = veranderen.

Op het eerste ontwikkelingsniveau – dat is het niveau van het Fysiekgeheugen – is het Bouwplan onveranderlijk, verandering van Informatie vindt plaats binnen marges die door het Bouwplan worden aangegeven. Een steen kan door erosie (entropie) van vorm veranderen. Ook dit is een vorm van leren, want elke nieuwe toestand wordt onthouden en geeft vorm aan gedrag (in dit geval aan de vorm).
Op het tweede ontwikkelingsniveau – dat is het niveau van het Soortgeheugen – kunnen *Bouwplannen* emergeren aan de hand van leerervaringen van veel leden van een soort. Een reiger overwint zijn angst voor mensen makkelijker omdat ten minste een kritisch aantal soortgenoten dat eerder geleerd heeft. Dat geleerde is vastgelegd in een gewijzigd Bouwplan.
Op het derde ontwikkelingsniveau – dat is het niveau van het Uniekgeheugen – kan Informatie veranderen en toenemen. De ene reiger leert makkelijker dan de andere en leert wellicht sommig gedrag wel dat anderen niet leren, bijvoorbeeld omdat hij veelvuldiger met iets dat bedreigend was in aanraking kwam.

Infotie

Het-NU ligt ingeklemd tussen Verleden en Toekomst. Op het moment dat Het-NU er is, is het er al niet meer. Hoe kan dat? Hoe is het mogelijk dat er een NU is? Dat ene moment dat nauwelijks bestaat en voor ons toch alles is?

Stel je voor: je zit op de scherpe rand van een bergkam. Aan beide kanten een afgrond. Aan de ene kant Het-Verleden. Aan de andere kant De-Toekomst. *Je kunt niet zonder de afgronden. Als die er niet waren zou er ook geen bergkam zijn.*

Jouw-Verleden bestaat uit *opgebouwde Informatie*. Opgebouwd door alles wat je meegemaakt hebt, en door wat door je voorouders en door de eerdere-geschiedenis-van-de-evolutie verzameld is. Het lijkt zo voor-de-hand-liggend…
Jouw-Toekomst vloeit voort uit jouw-Potentie en uit al of niet emergerende Bouwplannen. En uit de beslissingen die je neemt.

Hoe is het in Het-NU? Er zijn tegenwoordig systemen die op het derde ontwikkelingsniveau functioneren. Die systemen noemen we ‘mensen’. Echter: niet iedereen leeft op dat niveau. Voor de mensen die dat wel doen geldt dat ze op dat moment even op het derde niveau zijn, maar tegelijkertijd ook altijd op het tweede niveau leven.

Om op het derde ontwikkelingsniveau te leven is *besef-hebben-van wat er gebeurt* een voorwaarde. Iemand die bewusteloos is, is niet verantwoordelijk voor wat hij doet. Besef-hebben-van is van het tweede niveau. Het is een *toestand* waarin je *lichaam* zich kan bevinden. Besef-hebben-van is een voorwaarde om het IK-en-zijn-Bewustzijn van invloed te laten zijn op je gedrag. Besef is de kraan die de toegang tot Het-NU opent en sluit. De kraan is dicht als je slaapt. Ze opent zich als je hersenen vinden dat je wakker moet worden. Dat is het geval in noodsituaties en als het meezit als de wekker afloopt.

Besef maakt dus, vanuit het tweede ontwikkelingsniveau, de verbinding met het derde niveau mogelijk. Maar hoe zit het met allerlei processen die buiten ons besef om plaatsvinden? Hoe kunnen vormen zich belichamen?
Sommige natuurkundigen denken hierop het antwoord te weten, ze zeggen dan zoiets als: alles bestaat uit massa en energie. Of nog eenvoudiger: alles is materie. Ze laten Verleden en Toekomst buiten beschouwing door op zoek te gaan naar *wetmatigheden*. Ze laten dan de tijd buiten beschouwing: wat nu is was gisteren zo en zal morgen ook zo zijn. Ze zijn met dit standpunt heel ver gekomen, zoals het kunnen brengen van een bezoekje aan de maan en het scheppen van een wereldwijd communicatienetwerk.

Als je wakker bent 'heb je weet' van Jouw-NU. Dat Nu kan alleen begrepen worden in combinatie met Jouw-Verleden. De-Toekomst laat ik hier even buiten beschouwing.
Stel je voor: het is voorjaar. De zon schijnt, je hebt een vrije dag en zit in een tuinstoel buiten. Je geniet van alles om je heen. Plotseling is de temperatuur tien graden onder nul.
Dat kan natuurlijk niet. Waarom niet? Omdat de temperatuur niet van het ene op het andere moment zo sterk kan veranderen. Hoe 'weet' het weersysteem dat dit niet kan? Het kan niet omdat de 'Bouwplan-checker' dit niet toelaat. Het 'checken' van wat kan en wat niet, gebeurt aan de hand van het Bouwplan en is een functie van de '*infotie*'.

- Infotie is de *functie* die Het-NU met Het-Verleden – dus met de Systeemgeheugens – verbindt.

Om de functie van infotie uit te leggen moet ik eerst iets over 'Informatie' zeggen. *Informatie* is net zo fundamenteel als *massa* en *energie* dat zijn. Het-NU kan zich alleen belichamen doordat 'iets' de *Informatie* verschaft die ervoor zorgt dat de toestanden-van-Het-NU vloeiend in elkaar overgaan: Het-NU moet voor onze beleving uit Het-

Verleden voortkomen. Daarvoor is een 'tussenstation' nodig dat het Niet-NU met Het-NU verbindt. Dat tussenstation noem ik '*infotie*'.

Hoe kan een bal (in Het-NU) weten dat het zojuist (in het Niet-NU) een doorsnede van dertig centimeter had?
In mijn model 'weet' de bal dat het bepaalde eigenschappen heeft, omdat die *Informatie* in zijn Systeemgeheugen opgeslagen ligt. Hoe de Informatie-in-het-*Niet-NU* beschikbaar komt in Het-NU? Dat 'beschikbaar komen' moet *door iets* gedaan worden. Dat *iets* noem ik 'infotie'. Het is een grootheid van dezelfde orde als massa en energie. Omgekeerd moeten de eigenschappen van Het-NU vastgelegd worden zodat ze straks beschikbaar zijn. Dat vastleggen moet door 'iets' gedaan worden. Ook dat is de *functie* van de infotie.

Dat ik het nieuwe begrip 'infotie' in mijn model ingebouwd heb, behoeft nadere uitleg. Ik gebruik het begrip omdat ik me de dingen om me heen niet kan voorstellen zonder dat ze *eigenschappen* hebben.

- 'Vorm' bestaat bij de gratie van *eigenschappen*: lengte, breedte, kleur, hardheid…
- *Eigenschappen* hebben (in Het-NU, evenals tijdsaanduidingen dat hebben) als tegenhanger de *Informatie* (in het Niet-NU).
- 'Informatie' = een *geïnterpreteerd* gegeven.
- 'Eigenschap' = een *toegepast* gegeven.
- 'Gegeven' = een *hoedanigheid* van een systeem, een feit of een gebeurtenis dat het systeem kenmerkt.
- Structuren en processen krijgen door Informatie hun vorm.

Wie of wat interpreteert een gegeven zodat het een Informatie wordt? Wie of wat past Informatie toe zodat het een feit of een gebeurtenis wordt? Dat 'wie of wat' noem ik 'infotie'.

- Infotie is de verbinding tussen Het-NU en het Niet-NU.
- Infotie heeft als functie, als taak, Het-NU en het Niet-NU met elkaar te verbinden.

In het klassieke denken over de dingen hebben ‘dingen’ *eigenschappen*. Een eigenschap is dan een kenmerk van het ding. In mijn opinie is het *ook* andersom. *Informatie maakt de dingen:*

- *Informatie* is een fundamentele grootheid, naast massa, energie én infotie.
- Om Informatie werkelijkheid te laten worden is infotie nodig.
- *Infotie* combineert massa, energie en Informatie.
- *Infotie* bewaart Informatie over wat een systeem meemaakt.
- *Infotie* werkt in twee richtingen: het combineert en het bewaart.

Wat een systeem meemaakt wordt in het Systeemgeheugen vastgelegd in beelden met een tijdsaanduiding. De beelden zijn afspiegelingen van de-gebeurtenissen-die-voor-het-systeem-betekenis-hebben. De afspiegelingen worden door de infotie in het Systeemgeheugen opgeslagen en vormen Het-Verleden-van-het-systeem. In dat Systeemgeheugen bevinden zich ook de, eventueel nog te emergeren, Bouwplannen van dit systeem.

- Door de infotie en de Systeemgeheugens kan ‘Het-NU’ bestaan.

Ik laat me niet verleiden tot een verdere beschrijving van de werking van infotie. Dat vindt een reductionist wellicht noodzakelijk, maar ik vind dat niet nodig. Natuurkundigen kunnen overigens ook niet uitleggen wat ‘massa’ is en wat ‘energie’ nu eigenlijk is.

Je kunt je infotie voorstellen als een *interface*. Zoals een luidspreker een interface is tussen elektrische signalen en muziek. Hierbij gaat het om een eenrichtingsverkeer. Bij infotie gaat het om twee richtingen. Ik teken hierbij aan dat ik de term 'interface' gebruik als metafoor: infotie is geen interface, maar *het is een fundamentele kracht die een eigen inbreng heeft*. Infotie heeft een functie, maar *is* ook een functie (van elk systeem).

- Infotie is een functie, het is actief, het bewerkstelligt iets.

Zonder infotie zou Het-NU niet bestaan. Massa en energie zijn lege begrippen zonder eigenschappen. Die eigenschappen ontstaan doordat infotie Informatie 'toevoegt' aan massa en energie.

Een fundamentele functie van alle systemen is: het zichzelf handhaven. Zelfhandhaving vergt een inspanning. Die inspanning komt *niet* uit de massa of uit de energie, want die zijn onderhevig aan de wetmatigheid van de entropie. Als het aan de entropie ligt, dan legt elk systeem het loodje. *Zelfhandhaving is de motor van de evolutie*. Zouden systemen zichzelf niet handhaven, zou het-Grote-Geheel zichzelf niet handhaven, dan zou het niet lang bestaan. Dat geldt voor alle systemen, tot aan de atomen toe.

- De tegenkracht van de entropie (wanordening) is de emergentie (ordening).
- Emergentie ontstaat door ontwikkeling van een Bouwplan-uit-het-Systeemgeheugen.
- Infotie is de belichamer en manifesteerder van Informatie en, omgekeerd: infotie maakt van een gebeurtenis Informatie.

De activiteit van infotie uit zich onder andere doordat infotie functioneert als 'Bouwplan-checker'. Niet alles kan zich in het wilde weg belichamen. Alleen datgene wat het Bouwplan van een systeem toelaat kan werkelijkheid worden. *Sommige Bouwplannen laten meer <u>eigen</u> opvulling toe dan andere. Het derde ontwikkelingsniveau, het menselijk gedrag, heeft de meeste 'ruimte'.*

In ons videospel is de infotie te vergelijken met jouw computer, samen met het internet. Dit netwerk verbindt de spelers met de server. De server is het Geheugen, Het-Verleden. Het Geheugen bevat de Systeemgeheugens-met-Bouwplannen. Elke speler heeft zijn eigen computer en netwerkverbinding; elke speler heeft zijn eigen infotie.

Jouw computer (de infotie) activeert de virtuele werkelijkheid op jouw beeldscherm. Die virtuele werkelijkheid is de metafoor voor Jouw-NU. Op het beeldscherm verschijnen ook de alter ego's van de andere spelers.

> Kiek ik oe an, kiek ie mie an. Kiek wie noa mekaar.
> (Twents.)

- Een functie van infotie-in-zijn-meest-algemene-vorm is: *besef-hebben-van*.

Dit 'besef-hebben-van' geldt voor alle ontwikkelingsniveaus. Het besef-hebben-van is een noodzakelijke activiteit om te kunnen voldoen aan de fundamentele behoefte aan zelfhandhaving. *Zonder besef-van wat er in de omgeving gebeurt kan een systeem zich niet handhaven.* Dat besef vindt plaats doordat de infotie de gegevens, die het 'van buiten' binnen krijgt, interpreteert.

- Infotie *interpreteert* actief gegevens en zet de bevindingen om in Informatie.
- Op het derde ontwikkelingsniveau geldt: het Bewustzijn interpreteert actief de gegevens die het via
  de zintuigen,
  de intuïtie,
  de (eigen) gedachten
  en eventueel anderszins
  verkrijgt, en zet de bevindingen om in Informatie die in het IKgeheugen wordt opgeslagen.
- Infotie laat het systeem automatisch actief-op-zijn-omgeving reageren op basis van de Informatie uit zijn-Verleden (Systeemgeheugen, Bouwplan, Gedragsopdrachten).

Denk aan de spoorstaaf die bij een temperatuursverandering van lengte verandert. Sommige bloemen sluiten zich als het donker wordt.

Dieren vluchten of vallen aan… *Dat alles gebeurt op grond van de werking van de infotie*. Mensen kunnen *bovendien* reageren op grond van hun Bewustzijn.

Er heeft een super-emergentie plaatsgevonden van 'het fysieke bestaan' naar systemen die 'leven'. Op het eerste-ontwikkelingsniveau-(van-de-fysieke-systemen) is de infotie gebonden aan wetmatigheden. Op het tweede niveau, dat van het leven, *beseft* een organisme wat schadelijk en wat bevorderlijk is voor het voortbestaan van zichzelf en van de soort waartoe hij behoort.
Op het derde ontwikkelingsniveau zijn mensen zich *Bewust* van de invloed die ze op hun leven hebben en uiteindelijk ook op het voortbestaan van het-Grote-Geheel.

- Besef-hebben-van (infotie) emergeert op het derde ontwikkelingsniveau tot Bewustzijn.
- Voor mensen noem ik infotie: Bewustzijn.
- Bewustzijn is besef-hebben-van, maar niet elk besef is Bewustzijn.
- Infotie is een functie van alle materiële en levende systemen.
- *Bewustzijn* is een functie van het IK (van het derde ontwikkelingsniveau).
- *Besef* is een *functie* van het lichaam (tweede ontwikkelingsniveau).

Voor het derde ontwikkelingsniveau heb ik infotie een andere naam gegeven, om een duidelijk onderscheid te maken tussen mensen en dieren. Dieren zijn niet verantwoordelijk voor wat ze doen, mensen wel. De verantwoordelijkheid die mensen dragen is zo belangrijk, dat ik dat wil benadrukken. Het sluit ook aan bij de vraag of ons bewustzijn puur het resultaat is van onze hersenactiviteit. Sommige wetenschappers zien mensen als machines, anderen als computers. Dat is nadrukkelijk niet mijn opvatting. Ik zie het menselijk lichaam als een machine en de hersenen als een rekenmachine, maar 'een mens' is méér…

De verantwoordelijkheid van mensen voor hun eigen gedrag is een gevolg van het-kunnen-overzien van het resultaat van hun-gedrag-op-lange-termijn. *Dit* is de emergentie naar het derde ontwikkelings-niveau.
Een mens beschikt, naast een Bouwplan-checker, ook over een Moraal-checker. Dat is uniek in de wereld van levende organismen. De Bouwplan-checker is een 'onderdeel' van de infotie. De Moraal-checker vormt de 'verbinding' met het *vierde* evolutieniveau. "Het vierde niveau werpt zijn schaduw vooruit." De Moraal-checker is een 'onderdeel' van het IK.

- Een Moraal-check vindt plaats door het IK-en-zijn-Bewustzijn.
- Het Bewustzijn heeft contact met Het-Verleden. Het Bewustzijn heeft ook zicht op De-Toekomst, met haar waarden en normen waardoor het IK zich kan laten leiden.

De Moraal-check geeft het IK aanwijzingen over wat goed en wat fout handelen is. Mensen hebben besef van goed en kwaad. De Moraal-check overlapt wat in de spreektaal 'het geweten' heet. De waarden en normen die gecheckt worden zijn ook van culturele aard, dat wil zeggen: aangeleerd.

- De Moraal-checker heeft een evolutionaire functie.

Ik zie de uiteindelijke functie van de evolutie als het bereiken van een ultiem doel. Dat doel noem ik 'het vierde evolutieniveau'. Ik denk dat er nog een emergentie moet plaatsvinden om dit doel te bereiken. In elk geval, als ik het op deze manier in model breng, dan begrijp ik een aantal zaken. Als noodoplossing om te praten over het doel van de evolutie, noem ik dat doel: 'het Ultiem'. Dat is dan een begrip dat geformuleerd is vanuit het derde niveau (want we kunnen niet anders, we *zijn* nog niet 'van' het vierde niveau). Wat dat Ultiem is, dat is nog onbekend en kunnen we per definitie niet weten. Toch kunnen we uit

de loop van de geschiedenis wel het een en ander afleiden. Het evolutieproces heeft een richting. Hoe zouden anders meerdere ontwikkelingsniveaus kunnen ontstaan? Het blijft echter een persoonlijke keuze wat je voor jezelf als het Ultiem formuleert. Dat volgt uit het belangrijkste kenmerk van het derde ontwikkelingsniveau: zelf verantwoordelijk zijn voor je eigen gedrag, en dus ook voor je denken en de beslissingen die je neemt.

De Moraal-check is bedoeld om een bijdrage te leveren aan de *zelfhandhaving* van het-Grote-Geheel. Jij maakt deel uit van dat proces, wat je medeverantwoordelijk maakt voor het resultaat. Voor jezelf geldt dat je een bijdrage moet leveren aan je eigen zelfhandhaving. Dat kun je alleen samen met anderen doen. Zie onder andere de hoofdstukken 'Ontfermen' en 'Vertrouwen'.

- De Moraal-check is bedoeld om een bijdrage te leveren aan de zelfhandhaving van de menselijke soort en het milieu.

De vraag is wat goed en wat fout handelen is. Daarover meer in het hoofdstuk: ‘De zin van het leven’.

Het IK

Er zijn weinig onderwerpen waarover zo veel nagedacht en geschreven is als over het idee 'het IK'. Of 'het zelf'. Ik ga geen aandacht schenken aan alle ideeën die in de loop van de tijd ontwikkeld zijn. Ik probeer aan te sluiten bij mijn eigen beleving.

- '*Het IK*' is de kern van wat 'een mens' is.
- '*Jouw-IK*' is de kern van wat 'jij als persoon' bent.

Jouw unieke bestaan-als-persoon begon met een eicel en een zaadcel. Uit het puur *fysieke* bestaan van de afzonderlijke eicel en het ene zaadje emergeerde (ontstond) *'leven'* op het moment dat cel en zaad één werden. 'Leven' is de emergentie naar het tweede ontwikkelingsniveau.
Het nieuwe wezen interacteerde met zijn omgeving – in een baarmoeder – en ontwikkelde zich. Op een gegeven moment ontstond de emergentie die je later als 'jezelf' bent gaan beschouwen. Dat is jouw-IK op het derde ontwikkelingsniveau.
Op het moment dat de twee – de eicel en de zaadcel – samensmolten, ontstond een zelfstandig systeem: in Het-NU-van-Toen, met een eigen Systeemgeheugen in het *Niet-NU*.

- Eerst was je een bestaan op het *eerste* ontwikkelingsniveau.

Zoals ik in het hoofdstuk 'Eigenschappen' naar voren bracht, is hier het onderscheid tussen *ontwikkelingsniveau* en *bestaansniveau* aan de orde. Vanaf het begin had jij de bestaanseigenschappen van alle vier de evolutieniveaus, maar niet alles was volgroeid.
Sommige eigenschappen blijven alleen *in potentie* aanwezig. Ze zullen nooit tot volle wasdom komen. Dat is het geval – tijdens je aardse bestaan – met het vierde bestaansniveau.

Iedereen komt *als systeem* niet verder dan het derde niveau, omdat ook de ontwikkeling van het-Grote-Geheel niet verder is.

- Je bent, *vanaf het begin*, al uniek: dat is een *bestaanseigenschap* op het *derde* evolutieniveau.

Vóór de samensmelting hebben eicel en zaadcel nog geen 'samen' gevormd, ze vormen dan nog geen eenheid. De eicel kan elke zaadcel in zich opnemen. Elke combinatie kan *in potentie* een (ander) mens worden.
Op het moment van de vereniging wordt *de-Potentie* 'iets': een systeem; *deze-Potentie*.
Jouw-Potentie werd een uniek bestaan, met een eigen leven en een eigen geschiedenis dat vastgelegd werd in jouw-Systeemgeheugen. Jouw-Potentie had en heeft een eigen Bouwplan. Potentie en Bouwplan zijn de twee kanten van dezelfde medaille.

Uiteindelijk mondt de ontwikkeling van een individu uit tot een persoon die verantwoordelijk is voor zijn eigen gedrag. Hij (= zij) kan zelf bepalen wat hij wel en niet doet. Dat 'zelf bepalen' gebeurt door wat ik 'het IK' noem. Voor een volwaardig functioneren beschikt het IK over een Bewustzijn. Dat Bewustzijn is een *functie* van het IK.

Voordat ik verder ga nu eerst een samenvatting uit vorige hoofdstukken, om de context van het IK te schetsen.
In de volgende tekening is een eerder gegeven schets uitgebreid met een aanduiding voor het IK. Dat IK staat in relatie met zijn-Verleden, zijn-NU en zijn-Toekomst, en staat in relatie tot zijn lichaam (massa, energie en infotie).

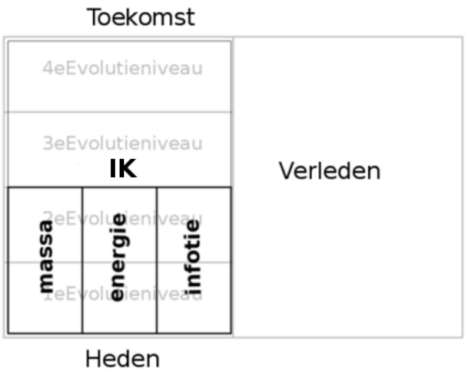

Elk *open* systeem heeft 'besef-van' zijn omgeving-in-Het-NU en beschikt over de Informatie uit zijn Systeemgeheugen. In het vorige hoofdstuk heb ik besef-hebben-van '*infotie*' genoemd. Infotie is de fundamentele grootheid die alles 'informeert'. Infotie voorziet massa en energie van een vorm door Informatie toe te voegen. Massa, energie en infotie maken samen het *zijn*-in-Het-NU van de dingen mogelijk. Zonder geïnformeerd te zijn kan een systeem niet bestaan.

Infotie is de vorm- en tijdgever, en is ook de Informatievastlegger (in het geheugen). Zonder Informatie zijn massa en energie niets. Zonder Informatie kunnen massa en energie zich niet belichamen. Infotie verbindt een systeem met zijn Systeemgeheugen.
Infotie zorgt voor de overgang van NU naar Niet-NU en van Niet-NU naar NU. Je kunt je infotie voorstellen als een tweezijdig opererende interface.
Alles wat bestaat, dat heeft unieke *eigenschappen* (derde bestaansniveau). Dat maakt weliswaar elk systeem uniek, maar dit wil niet zeggen dat elk systeem , wat zijn *ontwikkelings*niveau betreft, ook op het derde niveau *functioneert*. Alleen mensen kunnen dat.

In onderstaande tekening is het IK-en-zijn-Bewustzijn gepositioneerd:

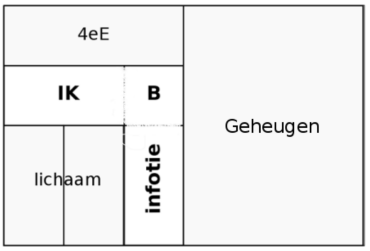

Het derde ontwikkelingsniveau (IK) en de infotie komen samen in hetzelfde begrip. Dit 'samen' noem ik: 'Bewustzijn' (B). Het derde evolutieniveau blijf ik 'infotie' noemen *als het om de bestaans-eigenschappen van niet-menselijke systemen gaat*. Dat is in bovenstaande tekening niet te zien, want die heeft alleen betrekking op mensen. Maar dingen, planten en dieren hebben, net als mensen, eigenschappen die elk systeem uniek maken. Bij dingen, planten en dieren blijf ik de interface tussen massa/energie en het bijbehorende Systeemgeheugen 'infotie' noemen. Dat doe ik om aan te geven dat bij dingen, planten en dieren de infotie qua ontwikkelingsniveau niet verder geëmergeerd is. Ik doe dat ook om aan te geven dat dingen, planten en dieren niet over een (menselijk) Bewustzijn beschikken. Dingen, planten en dieren hebben een ander *ontwikkelingsniveau* bereikt dan mensen. Ze hebben zich niet tot het derde niveau ontwikkeld. *Ze zijn volgens het evolutie model niet van een lager bestaansniveau, wel van een lager ontwikkelingsniveau*. Hun *eigenschappen* hebben dezelfde structuur als die van mensen, hun *tijdsaanduiding*-in-termen-van-ontwikkeling is echter in overeenstemming met een eerdere fase-van-ontstaan van het-Grote-Geheel.

- Infotie is: 'besef-hebben-van'. Infotie emergeert bij mensen tot het-verantwoordelijkheid-kunnen-dragen-voor-het-eigen-gedrag en heet dan: Bewustzijn.

Een mens verschijnt in Het-NU in de vorm van 'een lichaam'. Je lichaam is de *vorm*kant van je bestaan. Jouw IK is de *emergentie* van je lichaam. Deze emergentie – het derde ontwikkelingsniveau – vindt niet plaats in Het-NU maar is de omslag naar het Niet-NU (het vorm- en tijdloze).

- *Het IK is wel aan vorm – het lichaam –, maar niet aan tijd gebonden.*
- Het IK is tijdloos.

We beleven onszelf als dezelfde persoon 'door de jaren heen'. Bovendien: in het voorgaande hebben we gezien dat jij tijdloos toegang hebt tot Jouw-Verleden. Jij bént Jouw-Verleden. Jouw-Verleden is tijdloos. *Jij bent tijdloos.*
Dit blijft zo. Als je lichaam sterft, blijft je IK bestaan. Jouw IK is onsterfelijk. *Dat is de conclusie die ik trek uit het feit dat jouw IK niet aan tijd gebonden i*s. Jouw IK bestaat niet alleen NU. Dat jouw IK ook in De-Toekomst blijft bestaan is een logische gevolgtrekking. Wat in Jouw-Verleden bestond blijft ook in Jouw-Toekomst bestaan. Jouw-Verleden-van-straks is Jouw-Toekomst-van-Jouw-NU. Jouw-Verleden en Jouw-Toekomst zijn samen: het Jouw-Niet-NU. Het Niet-NU is niet-af, het ontwikkelt zich. Er komt steeds meer Informatie bij.

Je beleeft jezelf in Jouw-NU. Maar wat je gisteren meemaakte behoort ook wezenlijk bij jou. Je bent verantwoordelijk voor wat je gisteren deed. Jouw-Verleden maakt je tot wat je bent. *Je bent iemand door jouw-Niet-NU*. Jouw-NU *is er alleen maar om jouw-Niet-NU voort te brengen*. Je Ik blijft bestaan. Eindeloos.

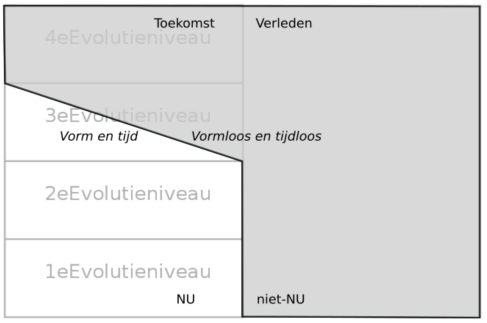

Je staat met je ene been in Het-NU en met je andere been in het Niet-NU. Je groeit zoals de hele evolutie groeit.

- In Het-NU kun je iets *worden*, in het Niet-NU *ben* je iemand.
- Dat wat je geworden bent noem ik ‘IK’.

Jouw emergentie naar het derde evolutieniveau noem ik jouw 'IK-en-zijn-Bewustzijn'. Bewustzijn is de emergentie van de infotie naar het derde evolutieniveau.

- Het Bewustzijn is de ‘Informatievastlegger’. (→)

én ook:

- Het Bewustzijn ‘informeert’ het IK. (←)

(De pijltjes geven de horizontale richting aan in de tekeningen.)

Bewustzijn is geëmergeerde infotie. Bewustzijn is de kracht die het IK met zijn IKgeheugen verbindt. Het Bewustzijn is ook 'waarnemer'. Het neemt het IK waar in de vorm van zelfbewustzijn. Jouw Bewustzijn maakt dat je *kennis-hebt* van jezelf en van de wereld om je heen. Op het waarnemen-in-Het-NU kom ik terug in het hoofdstuk 'Waarnemen'.

Wat gebeurt er als je bewusteloos ben of in coma ligt? Daarbij spelen onze hersenen de hoofdrol. Je Bewustzijn blijft in tact en blijft gewoon actief. Je hersenen behoren tot het tweede evolutieniveau. Je Bewustzijn behoort tot het derde evolutieniveau. Het zijn je hersenen die ervoor zorgen dat je in coma niet weet wat er om je heen gebeurt. Ze werken dan niet goed meer. Mogelijk ter bescherming van essentiële processen in je lichaam, mogelijk ook door een tijdelijk disfunctioneren. De verbinding tussen *besef* en *Bewustzijn* is tijdelijk geblokkeerd, je bent je niet via je zintuigen bewust van hetgeen er om je heen gebeurt.

Het IK-en-zijn-Bewustzijn is de emergentie van de tweede naar het derde evolutieniveau. Welke rol spelen onze *hersenen* in dit geheel? Neurowetenschappers denken het te weten: onze hersenen *zijn* het bewustzijn. Verder bestaat er niets, zeggen ze. Sommige neurowetenschappers zeggen dat we ons alles wijs maken, dat de werkelijkheid een illusie is. Ze voeren resultaten op van experimenten en denken dat het bewijs geleverd is: als onze hersenen niet meer werken zijn we dood. Ze trekken vervolgens de foute conclusie dat jij – jouw IK – dan ook niet meer bestaat. Dat is echter op geen enkele manier te bewijzen en is niet logisch. Het is zeker niet in overeenstemming met de beleving van de meeste mensen. 'Dood zijn' is een kwestie van definitie. Het gaat om de vraag wat je onder 'bestaan' verstaat. En uiteindelijk is dat een persoonlijke keuze.

Bewustzijn is de emergentie van infotie. Dat wil zeggen dat Bewustzijn *per definitie* niet uit het functioneren van onze hersenen verklaard kan worden: een emergentie kan niet verklaard worden uit de eigenschappen van de delen waaruit het voortgekomen is. Elk systeem *heeft al* op zijn bestaansniveau alle eigenschappen van alle evolutieniveaus. Alleen door ontwikkeling is emergentie mogelijk. Het Bewustzijn *is* er op een bepaald moment gewoon. Bewustzijn is het gevolg van het overschrijden van een drempel. Bewustzijn ontstaat door het bereiken van een zekere complexiteit, door een bepaald niveau-van-ontwikkeling.

Sommigen zeggen dat bewustzijn aan alles ten grondslag ligt. Ik denk daar anders over: Bewustzijn is het *gevolg* van een persoonlijk bestaan.

In de volgende tekening heb ik onze hersenen een plek gegeven:

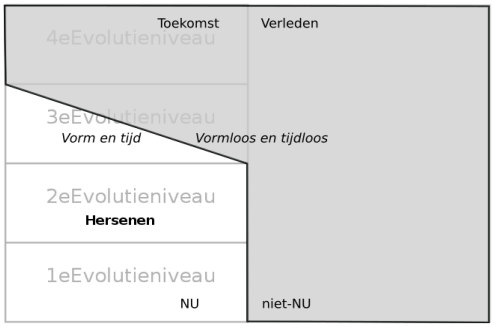

Onze hersenen zijn een deel van ons lichaam en hebben dus fysieke eigenschappen. Die eigenschappen behoren tot het eerste bestaansniveau. Onze hersenen hebben ook soorteigenschappen die tot het tweede bestaansniveau behoren. Onze hersenen zijn het orgaan dat als systeem tot de *soort* 'hersenen' behoort, en niet tot de soort 'magen' of 'harten'.
Ons lichaam is, via onze infotie, rechtstreeks verbonden met ons Fysiekgeheugen en met ons Soortgeheugen. Hersenen kunnen niet méér zijn of doen dan het Bouwplan-in-ons-Geheugen toelaat. Uit de vele mogelijkheden die denkbaar zijn kunnen de hersenen alleen doen wat fysiek en biologisch mogelijk is. *Dat is een beperking*. Ons bestaan in Het-NU is niet ongelimiteerd. We zijn in ons functioneren afhankelijk van onze lichamelijke beperkingen. In feite heeft iedereen zijn eigen beperkingen. Een lichamelijke en geestelijke beperking hebben is normaal.
Onze hersenen zijn ook van biologische aard en volgen de wetten die daar gelden. Ons IK-en-zijn-Bewustzijn is afhankelijk van onze lichamelijke mogelijkheden. *Het IK wordt beperkt door de onmogelijkheden van onze hersenen*.

- Je bent ‘in jezelf’ opgesloten.

Om de vraag ‘hoe het IK-en-zijn-Bewustzijn zich tot onze hersenen verhouden’ te kunnen beantwoorden, moeten we een beeld hebben van de *functie* van het IK-en-zijn-Bewustzijn. Die functie is: *besturen-van-gedrag*. De bestuurder is verantwoordelijk voor wat je lichaam in Het-NU doet.

- Het IK-en-zijn-Bewustzijn is de bestuurder van gedrag.

Je Bewustzijn – de geëmergeerde infotie – maakt gebruik van de gegevens die het IK ontvangt van onze hersenen en interpreteert ze met behulp van een Moraal-checker. Meer over de Moraal-checker in mijn boek ‘Bestaan begrijpen’. Voor hier is het idee voldoende dat we door de eigenschappen van het IK verantwoordelijk zijn voor wat we doen.

- Het IK is gebonden aan onze hersenen en is afhankelijk van de beperkingen die dat oplevert.

Is ‘denken’ nu een functie van onze hersenen of van ons IK?
In ons denken zijn we niet afhankelijk van alle beperkingen die onze hersenen ons opleggen. We zijn afhankelijk van het begrippenkader dat we in de loop van de tijd opgebouwd hebben. Deze afhankelijkheid wordt veroorzaakt door het gebonden-zijn aan het tweede bestaansniveau. Taal is van het tweede niveau. Ermee omgaan is van het derde niveau. ‘Denken’ is dus een functie van het IK. Dieren kunnen niet denken, ze kunnen hoogstens aan de hand van wat ze in het NU meemaken en aan de hand van instincten en van wat ze geleerd hebben, bepalen het een te doen of het ander. Voor denken is een Historisch-Bewustzijn en een in principe ongelimiteerd symboolgebruik (taal) een voorwaarde.

De hersenen behoren tot het tweede ontwikkelingsniveau. Je zou kunnen zeggen dat hersenen op een dierlijk niveau functioneren. Dat is ook zo, maar niet uitsluitend. Wij mensen kunnen een *lange* tijdsperiode overzien. Dit onderscheidt ons van de dieren. *We zijn verantwoordelijk voor wat we doen doordat we de gevolgen van ons gedrag kunnen kennen.*
Het IK is niet aan tijd gebonden; dat wat we kunnen overzien is niet aan tijd gebonden. Het IK kan in vrijheid kiezen. Het IK kan bovendien 'nee' zeggen tegen de aandriften van het tweede bestaansniveau en het IK kan het lichaam niet-laten-reageren op iets dat in de omgeving wordt waargenomen.

Het menselijke denken is in principe *niet* geheel en niet altijd afhankelijk van de beperkingen die de hersenen aan het IK opleggen. Het menselijk denken is niet verklaarbaar op grond van de eigenschappen van onze hersenen. Dat is eigen aan het feit dat het IK een emergentie is. De eigenschap van het verantwoordelijk-zijn-voor-het-eigen-gedrag is niet verklaarbaar vanuit dierlijke eigenschappen. Het is het IK dat denkt. Vaak denken we niet na.

Bouwplan

Uit niets ontstond ‘iets’. Dat ‘iets’ groeide uit tot de werkelijkheid die we nu kennen. Hoe dat allemaal in zijn werk ging? We kunnen ons er hoogstens een idee van vormen. Een *mogelijke* beschrijving van hoe het in zijn werk ging is het evolutiemodel dat ik in dit boek beschrijf. Het meest simpele en meest algemeen geldende model is echter het dialectiekmodel. Daarbij spelen polariteiten een rol.
Het allereerste begin was nog geen polariteit. Het was nog niets. Het was Potentie. Die Potentie had een andere kant: een Bouwplan. In dat Bouwplan was de *mogelijkheid* tot het vormen van polariteiten aanwezig.
De reden dat het dialectiekmodel het meest fundamentele model is, komt doordat er niets kan bestaan als er niet iets anders is. *Iets* kan alleen bestaan als er ook *Niet-iets* is. Naarmate het evolutieproces vorderde ging het niet alleen om polariteiten maar ook om grote hoeveelheden op elkaar inwerkende complexe processen die emergenties tot gevolg hadden: nieuwe systemen op een hoger niveau. Je zou kunnen zeggen dat aan een emergentie-in-Het-NU de emergentie van het bijbehorende Bouwplan voorafgaat, ware het niet dat in het vorm- en tijdloze Niet-NU feitelijk elk Bouwplan al bestaat. In het evolutie*model* ga ik er wel vanuit:

- Bouwplannen emergeren in de loop van de tijd.

De term ‘Potentie’ houdt een belofte in. ‘Potentie’ is ondenkbaar zonder mogelijkheden. De (on-)mogelijkheden zijn vastgelegd in een Bouwplan. Een Bouwplan kan zich belichamen, manifesteren, realiseren, tot 'NU' worden.
De grenzen waaraan het emergerende Bouwplan zich houdt liggen vast in de Potentie. Wat in potentie niet kan, past niet in het Bouwplan.
Ik geef een voorbeeld van een zich emergerend Bouwplan. Op het moment van het-oerbegin waren er andere zaken mogelijk dan

tegenwoordig. De nieuwe zaken zijn geëmergeerd, ontstaan. Aan Het-NU-van-nu ligt een ander Bouwplan ten grondslag dan in het eerste begin, dan in Het-NU-van-Toen.

Zonder Bouwplan is emergentie ondenkbaar; in het Bouwplan zijn ook de *mogelijke* emergenties aangegeven. Het-oerbegin was de emergentie van chaos naar ordening. Die overgang moet ergens op gebaseerd zijn, ook al kunnen we niet aangeven wat dat is. Het heeft in elk geval niets met 'toeval' te maken. 'Toeval' is een term die maar al te vaak als een smoes gebruikt wordt als men ergens geen verklaring voor heeft.
Wat in Potentie mogelijk is loopt ergens op uit: het heeft een bedoeling.
Ik beschouw Potentie en Bouwplan als de twee kanten van één medaille. Ze kunnen niet buiten elkaar.

- Een Potentie is een mogelijkheid, *het Bouwplan beschrijft een bedoeling*.
- Potentie en Bouwplan samen volgen het intentiemodel.
- Het intentiemodel beschrijft hoe iets zich *kan* ontwikkelen, het is een procesmodel dat groei beschrijft. (In mijn boek 'Bestaan begrijpen' heb ik het intentiemodel uitgebreider beschreven.)

Iemand heeft het intentiemodel eens beschreven als het voor het eerst bestijgen van een berg. Je zwoegt naar boven. Je weet welke richting je op moet om de top te bereiken. Je weet ook dat er achter die top iets is wat je wilt zien, maar je weet niet wat.

Al proberend ontdekken we dat ons videospel een bedoeling heeft. Als we bepaalde dingen doen krijgen we meer punten. Als we andere dingen doen daalt de score. Door mogelijkheden uit te proberen ontdekken we wat we het beste kunnen doen. Het lijkt erop dat het wat uitmaakt wat we doen.

De evolutie is een proces. Het loopt ergens op uit, ook al weten we niet

precies wat dat zal zijn. De evolutie verloopt volgens het intentiemodel. Het doel ligt niet exact vast en is niet volledig voorspelbaar, maar er is wel een *richting*. We kunnen die richting afleiden van ons idee dat we vanuit onze ervaringen (in ons Verleden) opbouwden. Dat we de Toekomst niet volledig kunnen kennen volgt overigens ook weer uit het principe van de emergentie: vanuit het lagere niveau is het hogere niveau niet kenbaar.

- Een Bouwplan is een plan. Een 'plan' is de uitwerking van een mogelijkheid. In een plan is bepaald hoe iets in de Toekomst er *behoort* uit te zien.

In een Bouwplan hoeft niet alles van tevoren ingevuld te zijn. In Bouwplannen is ruimte voor vaagheid: voor verdere invulling of aanvulling en voor emergentie. Bij het ontstaan van een nieuw systeem of een nieuw systeemniveau, ontstaat ook een nieuw Bouwplan. Elk systeem heeft zijn eigen Potentie, zijn eigen Bouwplan, zijn eigen oerbegin.

Ons spel wordt steeds ingewikkelder. Wat we in het begin ons alter ego lieten doen, leverde toen punten op. Als we nu hetzelfde doen, dan wordt de score niet lager, maar we krijgen er ook geen punten bij. Het is, naarmate het spel vordert, alsof de eisen hoger worden.

De voortdurende toename van de ordening binnen het-Grote-Geheel heeft een toenemend aantal systemen tot gevolg. Het eerste systeem – de belichaming van het eerste Bouwplan – 'splitste' zich als het ware op in meerdere systemen met bijbehorende Potenties en Bouwplannen. Dit proces herhaalt zich. Vanaf het oerbegin ontstonden steeds weer nieuwe systemen, steeds weer nieuwe emergenties. Zo'n nieuwe emergentie is zelf een systeem met eigen Potenties en een eigen Bouwplan.

Een Bouwplan bevat structurele aanwijzingen; het bevat vorm-en-tijd-Informatie. Een Bouwplan geeft de grenzen aan van wat mogelijk is en wat niet.
De eenheid Bouwplan-en-Potentie heeft vanuit zichzelf geen innerlijke drang om zich te belichamen. De drang om zich te belichamen – tot werkelijkheid te worden – komt voort uit de infotie/het Bewustzijn. Die drang was al in potentie in de-Potentie aanwezig en veroorzaakte het-oerbegin. De drang uit zich verder in de wil-tot-voortbestaan van systemen. Voor elk systeem geldt dat vanaf het ontstaan van het systeem, elk systeem de *behoefte heeft zichzelf te handhaven*.

Bij alles wat zich in Het-NU belichaamt bepaalt een *Bouwplan-check* of deze-Potentie gerealiseerd kan worden of niet. Die Bouwplan-check is een functie van de-infotie/het-Bewustzijn. Door de Bouwplan-check wordt alleen gerealiseerd wat volgens het-Bouwplan mogelijk is.

Soms wil jij je alter ego iets laten doen. Er volgt dan een naar klinkend geluid uit de luidspreker van je computer. Je weet dan dat jij je boekje te buiten ben gegaan.

De emergentie van infotie naar Bewustzijn heeft tot gevolg dat mensen verantwoord kunnen kiezen, overzicht hebben, verantwoordelijk zijn… *Vanwege deze vrijheid is 'de mensheid' betrokken bij de doel-realisering* van het verdere verloop van de evolutie van het-Grote-Geheel. Daarbij speelt een *Moraal-check* een rol die een verbinding legt met het vierde evolutieniveau dat zich in De-Toekomst bevindt.

Hier gaat mijn metafoor van het videospel de mist in. Je bent als speler niet in staat de programmacode van het spel verder te ontwikkelen. Daarvoor is een volgende emergentie nodig. Ik bedoel: vanuit het derde ontwikkelingsniveau is het niet mogelijk om te bepalen hoe de emergentie naar het vierde evolutieniveau eruit ziet.

In zijn boek 'Het grootste spektakel ter wereld' concludeert Dawkins – een gerespecteerd Darwinist en anti creationist –: "Er bestaat geen

alomvattend plan voor de embryonale ontwikkeling, geen blauwdruk, geen ontwerp van een architect, geen architect. De ontwikkeling van het embryo en later van het volwassen individu komt tot stand door plaatselijke regels, die worden verwezenlijkt op een lokale basis door cellen in interactie met andere cellen".
Hij verwoordt hier een onder wetenschappers algemeen aangehangen standpunt. Het lijkt erop dat dit in tegenspraak is met wat ik hiervoor beweerde. Even verderop blijkt dat hij met 'een blauwdruk' een lineair proces bedoelt. Met 'lineair' wordt bedoeld, dat er een vast verband bestaat tussen opeenvolgende stappen. Dat is nu juist wat bij emergentie niet het geval is. Bij emergentie is er 'niet-lineariteit'. Dit wil zeggen dat het resultaat – de emergentie – *niet* rechtstreeks volgt uit het samengaan van de deelsystemen. Vandaar dat ik de term 'Bouwplan' gebruik, in plaats van 'Blauwdruk'.
Mijn evolutiemodel is niet echt in strijd is met de algemeen geaccepteerde wetenschappelijke inzichten, alleen, die wetenschappelijke modellen bestrijken slechts een beperkt gebied. Natuurkundigen hebben het alleen over fysieke zaken, over het eerste ontwikkelingsniveau. Op het tweede niveau gelden wetten die niet uit de fysieke wetten af te leiden zijn. Natuurkunde is iets anders dan biologie. De biologie op zijn beurt kan alleen iets zeggen over het menselijk functioneren betreffende het tweede ontwikkelingsniveau. Het is ongepast als Darwinisten het creationisme of het bestaan van een intelligente ontwerper bestrijden. Zij maken zich dan schuldig aan niveauverhaspeling. Vanuit het eerste ontwikkelingsniveau valt niets te zeggen over de emergentie naar het tweede niveau. Laat staan over het derde en vierde niveau.
Mijn evolutiemodel sluit het bestaan 'iets goddelijks' niet uit. De-Potentie kan gezien worden als het werk van een god of een designer. Wel is het zo dat letterlijke opvattingen van heilige geschriften niet in overeenstemming zijn met de vrije keuze van mensen. En het is ook niet zo dat het bestaan van een god *in de rede* van mijn evolutiemodel ligt, integendeel.
Mensen die op het derde ontwikkelingsniveau leven *bepalen zelf* wat ze willen geloven of niet. Dat is nu juist een kenmerk van het derde niveau. Helaas blijven veel mensen, waar het hun functioneren betreft,

in het tweede ontwikkelingsniveau steken en komen niet verder dan ondoordacht 'meelopen'. Mensen die uitgaan van de letterlijke betekenis van een 'heilige tekst', ontkennen dat de mens zelf verantwoordelijk is voor wat hij doet en gelooft. Het zijn meelopers, geen volgers. Een volger beschouwt een heilig geschrift als een leidraad, een model. Hij vertaalt het geschrevene naar *zijn*-NU en brengt het in overeenstemming met de huidige stand van de wetenschap. Dit is een typische activiteit van de systemen die op het derde ontwikkelingsniveau functioneren, en die – per definitie – verantwoordelijk zijn voor de keuzes die ze maken. In die zin is er gelijkenis tussen wat ik schrijf en heilige geschriften. Beide zijn slechts een schets van een *mogelijke* opvatting. Het is de eigen verantwoordelijkheid van de lezer om er al of niet iets mee te doen.

Als je vanuit het niets-van-vóór-het-oerbegin voortgaat in de tijd, voorbij Het-NU, waar kom je dan terecht? Je kunt dit 'Jouw-Toekomst' noemen, maar hoe ziet die er uit. Eén ding staat vast: het maakt wat uit wat wij als mensheid gaan doen. Wij hebben de mogelijkheid om het aardse bestaan te vernietigen, of er iets moois van te maken. Wij mensen hebben de mogelijkheid om de voortgang van de evolutie mee te bepalen. Dat is het gevolg van de emergentie naar het derde evolutieniveau. Een probleem is, dat die voortgang afhangt van individuele beslissingen, want alleen op dat systeemniveau kan in vrijheid besloten worden. Dit maakt de evolutie tot een complex proces.

Ik ga ervan uit dat door observatie en nadenken de richting waarin de evolutie zich ontwikkelt ontdekt kan worden. Dit is een zoektocht die iedereen voor zichzelf moet volbrengen. Anderen kunnen daarvoor materiaal aandragen. Dit materiaal klakkeloos overnemen betekent: functioneren op het tweede ontwikkelingsniveau. Je bent dan een meeloper. Voor mij zijn de boeken die ik schrijf de weerslag van mijn persoonlijke zoektocht naar dit soort fundamentele vragen. Je kunt het er mee eens zijn of niet. Het maakt wat uit wat je kiest. Wat je kiest bepaalt mede de voortgang van de evolutie.

Een eerste gevolgtrekking die ik maak is, dat voor mij het ideaalbeeld van 'een mens' is: *iemand die in vrijheid persoonlijke keuzes maakt en daar ook naar handelt*.

Het maakt wat uit wat je doet. Maar *wat* moet je doen? Welke keuzes kun je het beste maken? Ik ga ervan uit dat de evolutie in een bepaalde richting gaat, en *ik neem aan dat de geschiedenis de goede richting aangeeft*. In elk geval is dát de richting die ik wil volgen. Wat is die richting?
Als er een richting is, dan is er ook een doel dat nagestreefd kan worden. Wat is het doel van jouw bestaan, van ons bestaan? Voor alle duidelijkheid: dat er een doel is houdt niet in dat er een god is die dat doel bepaald heeft. Emergentie betekent juist: ontstaan van iets dat onvoorzien is. De-Potentie-van-het-begin *is* er gewoon. Daar komt niet per definitie een schepper of ontwerper aan te pas. Maar als je mijn aanname moeilijk of onjuist vindt… Het maakt voor het verdere betoog niets uit.

Als we het principe van de emergentie volgen, dan concludeer ik dat de realisering van het doel van de evolutie afhangt van de persoonlijke keuzes en het gedrag van mensen. Niet totaal, wel gedeeltelijk.
De zoektocht naar het doel van de evolutie kan ook vertaald worden naar de vraag: wat is de zin van het leven, van jouw leven? De zoektocht naar het doel van de evolutie valt samen met de zoektocht naar het doel van jouw leven.

De-Toekomst

Veel mensen denken dat hun toekomst iets anders is dan hun verleden. Sommige wetenschappers zeggen dat Het-NU een illusie is. Je kunt De-Toekomst zien als een onbeschreven vel papier, maar er zijn ook mensen die vinden dat er niets nieuws onder de zon is en dat alles voorbestemd is. Sommigen geloven in een leven-na-de-dood, anderen zijn ervan overtuigd dat het afgelopen is als je dood gaat…

Valt er iets over De-Toekomst te zeggen? Niet veel… We weten niets zeker, maar we kunnen ons er wel een beeld van vormen. Kan dat? Ja dat kan. We moeten dan wel van bepaalde aannames uitgaan. Bijvoorbeeld van de aanname dat de werkelijkheid zoals wij die beleven voorlopig nog even zal blijven voortbestaan.
Als mens kunnen we ons een beeld van onze eigen Toekomst vormen. We kunnen ons voornemen om bepaalde dingen te doen en andere te laten. We kunnen ons in gedachten voorstellen hoe sommige dingen er morgen uit zullen zien. Dat is een vaardigheid die ontstaan is door de emergentie naar het derde ontwikkelingsniveau en door ons wezenlijk-anders-zijn dan de dieren. Aan de hand van dit voorstellingsvermogen – ons 'Historisch-Bewustzijn' – kunnen we plannen maken. Dieren kunnen niet voor zichzelf bepalen wat ze de volgende week gaan doen. Ze hebben geen historisch inzicht zoals de meeste mensen dat hebben.

Net zoals bij Het-Verleden kun je De-Toekomst op twee manieren bekijken. Je kunt naar je eigen toekomst-in-Het-NU-van-dan kijken, je kunt ook het abstracte begrip 'De-Toekomst' onder de loep nemen. Ik begin met het laatste, maar al snel zal blijken dat dit onderscheid minder reëel is dan het lijkt.
Het-Verleden en De-Toekomst vormen samen het-Niet-NU. Wat geldt voor Het-Verleden, dat geldt ook voor De-Toekomst. Beide zijn vorm- en tijdloos. Er is geen onderscheid. 'Onderscheid' maken kan alleen

als het gaat om een ‘ruimtelijkheid’. Die ruimtelijkheid is er in het Niet-NU niet.

- Verleden en Toekomst zijn hetzelfde.

We kunnen ons dat voorstellen door de Berlijnse muur als metafoor te gebruiken. We staan voor de muur. Aan deze kant Het-Verleden: dat wat geweest is, het onveranderbare. Achter de muur De-Toekomst: dat wat nog moet gebeuren, het veranderbare. De muur zelf is dan Het-NU: de flinterdunne scheiding tussen twee gebieden die ogenschijnlijk tegengesteld lijken. Toen de muur weggehaald werd, was er alleen nog *eenheid* over.

Als je dood bent is de 'muur' tussen Verleden en Toekomst weg; Jouw-NU is Voor-Jou gestopt. Jouw Niet-NU blijft bestaan. Jij blijft in De-Toekomst bestaan. Er is nauwelijks verschil tussen in-leven-zijn en dood-zijn. Alleen: je hebt geen toegang meer tot Jouw-NU als je dood bent. *Je lichamelijke beperkingen zijn dan opgeheven.* De beperkingen van het ruimtelijke-zijn, die zijn overwonnen.

Er hebben zich op het hoogste abstractieniveau drie super-omslagen (emergenties) voorgedaan.
De eerste is die van niets naar iets. De ‘werkelijkheid’ ontstond.
De tweede is die van de dode materie naar levende systemen. Een levend systeem kenmerkt zich door verwantschap: het organisme maakt deel uit van de natuurlijke ontwikkeling en het deelt Informatie met soortgenoten.
De derde omslag is de emergentie naar systemen met Historisch-Bewustzijn.
Elk uniek systeem bestaat zowel in Het-NU als in het Niet-NU. Dat Niet-NU kenmerkt zich onder andere door de tijdloze Informatie. Die Informatie heeft in potentie altijd bestaan, als mogelijkheid, waardoor ontwikkeling mogelijk was en is. Mogelijkheden *belichamen en manifesteren* zich in Het-NU waardoor Toekomst Verleden wordt.

- Elk systeem heeft een 'eeuwig *voortbestaan*', omdat – in het Niet-NU – geen tijd bestaat.

De metafoor van de Berlijnse muur geeft ook inzicht in Het-NU. Het-NU is niet alleen ruimtelijk van aard, maar ook tijd speelt een rol. Je kunt je de dingen-die-in-de-tijd-gebeuren voorstellen als de muur die van links naar rechts loopt. Links begint de muur met het-oerbegin. Rechts loopt hij door. Je weet niet hoe ver. Stel je daarbij voor dat het donker is. Jij loopt langs die ene muur en je gebruikt een zaklantaarn om op de muur te schijnen. Wat je ziet is *jouw* werkelijkheid-in-Het-NU. Links daarvan is Jouw-Verleden. Rechts Jouw-Toekomst. Je ziet maar een fractie van iets dat oneindig groot is.

Het lijkt er in de metafoor op dat De-Toekomst vastligt. In hoeverre ligt De-Toekomst vast?
Een voorbeeld: ik weet 'zeker' dat de zon vanavond onder zal gaan en morgen weer opkomt. Zo zijn veel dingen voorspelbaar. Veel zaken zijn 'gedetermineerd'. Er zijn allerlei wetmatigheden die de loop van de geschiedenis bepalen.
Maar niet *alles* ligt vast. Je weet niet wanneer je dood gaat. Tenzij je er zelf een einde aan maakt.
We zien hier weer de ontwikkelingsniveaus: het eerste niveau volgt de wetten van de natuurkunde; alles ligt vast en is in principe voorspelbaar.
Op het tweede evolutieniveau is alles minder voorspelbaar.
Op het derde niveau bepaal jij wat je gaat doen. Kun jij zelf bepalen wat je doet? Heb je die vrijheid? Kun jij je eigen Toekomst bepalen? Kun jij bepalen hoe je Toekomst eruit zal zien als je dood bent? Dat is de ultieme vraag.

De vraag of De-Toekomst voorspelbaar is, is dus niet eenduidig te beantwoorden. Het is alsof de muur nog enigszins kan veranderen, door er licht op te schijnen. *Door er naar te kijken.* Door het mee te maken. De-Toekomst ligt voor een deel vast, voor een ander deel niet. Dat komt door het verschijnsel 'emergentie'. Daardoor kan er iets

nieuws ontstaan, daardoor is ‘ontwikkeling’ mogelijk.

Ik volg het evolutiemodel. Dat geeft een duidelijk inzicht in de ontwikkeling van de dingen en in de rol die je als persoon in het evolutieproces hebt. De metafoor-van-de-muur geeft alleen inzicht in het verloop op het eerste ontwikkelingsniveau. Daarin gelden de wetten van de natuurkundigen: alles staat vast. Als we niet ingrijpen zal de muur er morgen ook zijn, maar als je lang genoeg wacht is hij verdwenen: slachtoffer van entropie. Het tweede ontwikkelingsniveau kenmerkt zich door het bestaan van systemen die tijdelijk het verschijnsel van de entropie kunnen weerstaan. Deze systemen gaan op een zeker moment dood. We hebben het dan over plantaardig en dierlijk leven. De metafoor gaat dus niet voor *alles* op, maar met wat inbeeldingsvermogen maakt het wel iets duidelijk…
Mensen zijn systemen-van-het-derde-ontwikkelingsniveau. Dat emergentieniveau kenmerkt zich door het kunnen overzien van wat er in-de-tijd gebeurt en daardoor kunnen mensen het omgaan-met-hun-omgeving bepalen.
Mensen zijn verantwoordelijk voor hun eigen gedrag. Mensen bepalen De-Toekomst voor zover deze bepaald wordt door dit gedrag. Jij bepaalt als mens je eigen Toekomst.

- De-Toekomst ligt gedeeltelijk vast. Jouw-Toekomst bepaal je zelf, binnen de kaders die je Bouwplan en je omgeving toelaten.
- In je Bouwplan is vastgelegd wat wel en niet mogelijk is. Je kunt niet verwezenlijken wat niet tot jouw-Potentie behoort.
- Jij bepaalt hoe je gebruik maakt van de mogelijkheden die Jouw-Bouwplan toelaat en welke Potentie jij ontwikkelt.

Als mens heb je een vrije wil. Dat wil *niet* zeggen dat je *alles* naar je eigen hand kunt zetten. Je beslissingsruimte is beperkt, maar binnen die ruimte ben je heer en meester. Dit geldt met name voor wat je Bewust doet. Dit maakt je verantwoordelijk voor wat je doet.
De beslissingsruimte is afhankelijk van je *besef*. Als je niet beseft wat je doet, kun je er ook niet verantwoordelijk voor zijn. Dat besef is van

het *tweede* ontwikkelingsniveau. Pas als je op het derde niveau functioneert ben je verantwoordelijk voor wat je doet. Je kunt ook op het tweede niveau functioneren. Dat gebeurt als je per ongeluk een hete pan aanraakt. Dan trek je jouw hand terug zonder erbij na te denken.
Niet alle mensen bereiken een voldoende niveau-van-besef, ze zijn dan niet verantwoordelijk voor wat ze doen. Dat geldt bijvoorbeeld voor mensen met veel verstandelijke beperkingen.
Bewustzijn heeft ook met *kennis* te maken. Alleen als je beseft wat de gevolgen zijn van je gedrag, ben je er ook verantwoordelijk voor. Veel mensen weten dat. Voor hen geldt de opdracht om de benodigde kennis tot zich te nemen. Mensen zijn verantwoordelijk voor wat ze *niet* weten *als ze het hadden kunnen weten*. Hieruit ontleent de overheid het recht om te zeggen dat elke burger de wet moet kennen.
Besef wordt geregeld op je tweede ontwikkelingsniveau. Dat is het niveau van wat je in Het-NU meemaakt, van de werking van je organen en je hersenen, van je aandriften en instincten, van wat er in je omgeving gebeurt… Je wordt daardoor beïnvloed, maar je bent er niet afhankelijk van. Althans: in zoverre je op het derde ontwikkelingsniveau functioneert. Je kunt er dan voor kiezen om een aandrift ten uitvoer brengen, maar je kunt ook besluiten om dat niet te doen. Als je trek hebt in eten, kun je naar de koelkast lopen, maar je kunt de aandrang ook weerstaan. Je kunt je kwaad maken, maar het hoeft niet. Op het derde ontwikkelingsniveau kun je beslissen om iets wel of niet te doen. Je kunt je eigen Toekomst bepalen.
Let wel: het *kan* allemaal *als* je op het derde niveau functioneert, *maar vaak laat het tweede niveau dit niet toe*. Vaak knijpt je biochemische subsysteem de kraan naar het derde niveau dicht of spiegelen je hersenen je een fout beeld van de werkelijkheid voor.

Je functioneert niet altijd op het derde ontwikkelingsniveau. Als je op het tweede niveau functioneert houd je geen rekening met je Toekomst. “De geest is gewillig maar het vlees is zwak”. Het gemak waarmee je op het derde ontwikkelingsniveau functioneert verschilt per persoon en is afhankelijk van Jouw-Potentie en Jouw-Bouwplan, en van de ontwikkeling die je hebt doorgemaakt. Maar het is ook een

kwestie van kiezen. Je kunt er voor kiezen om zoveel mogelijk Bewust te leven. Dat noem ik 'verantwoord' kiezen.

Jouw-Toekomst ligt niet vast. Jij bepaalt mede De-Toekomst van alles wat nog zal bestaan. Naarmate meer mensen hetzelfde kiezen, is de invloed op De-Toekomst groter. Dat grijpt in op de fysieke en biologische werkelijkheid, en met name op het milieu. Het is ook mogelijk dat het beeld van jouw gedrag vastgelegd wordt in het Soortgeheugen, waardoor anderen jouw kennis of vaardigheid makkelijker leren. (Zie het hoofdstuk 'Soortgeheugen'.)

Aan de ene kant ligt De-Toekomst vast, aan de andere kant kunnen mensen De-Toekomst bepalen. Dat lijkt in tegenstelling met de metafoor van de zaklamp: de muur staat er al en is oneindig lang. Zijn mensen in staat om de loop van de muur te veranderen? Ik denk dat dit niet zo is. Houdt dit dan in dat De-Toekomst voorspelbaar is? Dat ook weer niet. De werkelijkheid is dialectisch. De-Toekomst ligt vast, en tegelijkertijd ook weer niet. De muur staat er al, maar jij bepaalt welk stukje je met je zaklamp beschijnt. De-Toekomst ligt vast, maar Jouw-Toekomst niet, en daarom ligt *De-Toekomst* niet vast.

Door Jouw-Bewustzijn wordt je persoonlijke geschiedenis vastgelegd in je IKgeheugen. Voor een deel bepaal jij je Toekomst op grond van je vrije wil en de eigen keuzes die je maakt. In Het-NU realiseer je persoonlijke Potenties. Je belichaamt een deel van de mogelijkheden die Jouw-Bouwplan toelaat. Ook je IK wordt mede gevormd aan de hand van de beslissingen die je neemt. Je draagt daardoor bij aan het evolutieproces, in positieve of negatieve zin.
Jij *was* er op een gegeven moment en emergeerde in de loop van de tijd. Door jouw belichaming-in-Het-NU ontstond nieuwe Informatie. En omdat het Niet-NU tijdloos is, en dus oneindig, besta jij oneindig. Want je IKgeheugen is vorm- en tijdloos.

Je kunt je moeilijk voorstellen hoe Jouw-Toekomst eruit zal zien als je dood bent. Dood-zijn behoort tot de tijdloze kant van je bestaan.

- In de tijdloze kant van het bestaan, het Niet-NU, is alles voorbestemd. Dit geldt echter alleen voor hetgeen al gerealiseerd is.

Doordat er geen tijdsverschil is, is er ook geen verandering of ontwikkeling. Verandering en ontwikkeling kunnen niet bestaan zonder tijdsverschil. Echter:

- Doordat er een NU is komt er in het Niet-NU steeds Informatie bij.

De Informatie uit Het-Verleden blijft bestaan, de beelden van de gebeurtenissen in Het-NU worden bewaard. Er vindt cumulatie plaats. *Wat* er opgestapeld wordt is mede afhankelijk van de keuzes die je maakt. Mensen kunnen kiezen; mensen hebben een vrije wil. Dat is de essentie van het derde ontwikkelingsniveau.

De Potentie voor verandering en ontwikkeling bestaat al voordat ze zich belichaamt. Door het belichamen groeit de Informatie in het Niet-NU. Het is een voortdurend emergentieproces.
Het-NU verandert constant. Niets blijft hetzelfde. Wat nog komt moet zich nog bekend maken. Wát dit zal zijn hangt mede af van de keuzes die je maakt.

De metafoor van fotopapier kan behulpzaam zijn. Stel: het onbelichte fotopapier is de toestand van vóór Jouw-oerbegin. Je ziet nog niets, het papier is helemaal wit. Ik noem die toestand Jouw-Potentie. Daar kan nog veel uit voortkomen. Niet alles. Het fotopapier heeft een *Bouwplan*: je kunt er foto's op afdrukken, dat is een beperking. Fotopapier is er niet om op te schrijven of om er een vliegtuigje mee te vouwen.
Jouw-oerbegin vindt plaats op het moment van de belichting. Tijdens de belichting heb je nog invloed op wat er gebeurt. De tijd begint te lopen. Het licht werkt op het papier in. Wat gedaan is kan niet meer ongedaan gemaakt worden. Je kunt nog wel van alles aan het beeld

veranderen. Je kunt het licht op bepaalde plekken tegenhouden. Je kunt het licht te vroeg of te laat uitdoen waardoor de foto mislukt. Dit lijkt een beetje op het gebruik van de zaklantaarn bij de Berlijnse muur.
Uiteindelijk komt de foto op de tentoonstelling van de werkelijkheid te hangen. Dat is een andere tentoonstelling als jij een andere foto maakt.

Deel 2

Mensen in Het-NU

Het vloertje voor de rest van het boek is gelegd. Vanaf hier heb ik het vooral over Het-NU. Met name gaat het over het gedrag van mensen. In het volgende deel benadruk ik dat veel gedrag begrepen kan worden vanuit het oogpunt van behoeftebevrediging.

Binnenwereld

Systemen hebben een ‘binnen’ en een ‘buiten’: een binnen- en een buitenwereld. De buitenwereld van systemen wordt ‘omgeving’ genoemd.
In Het-NU bestaat de binnenwereld-van-systemen uit: interacterende elementen, dat zijn componenten die met elkaar in wisselwerking staan en samen 'het systeem' vormen.

- Systemen zijn door mensen herkenbare en benoembare eenheden.

Je kunt ook zeggen dat een systeem uit subsystemen bestaat.
De binnen- en de buitenwereld worden gescheiden door een ‘systeemgrens’.
Bij ‘open systemen’ hebben de binnen- en buitenwereld contact met elkaar: er wordt informatie uitgewisseld. *Dit is dus een totaal anders-soortige informatieuitwisseling* dan die tussen een systeem en zijn Systeemgeheugen.

- ‘Infotie’ speelt een rol bij de overdracht van *Informatie* tussen systeem en Systeemgeheugen. Het is een uitwisseling *tussen* NU en Niet-NU.
- Onze *dagelijkse gegevensuitwisseling*, bijvoorbeeld als we met elkaar praten of een mail lezen, betreft een uitwisseling *in* Het-NU.

In de volgende tekening gaat het om Informatieoverdracht tussen NU en Niet-NU. Die overdracht is weergegeven door de horizontale verbindingen tussen een systeem-in-Het-NU (voorwerp, organisme, persoon) en zijn Systeemgeheugen (driehoek):

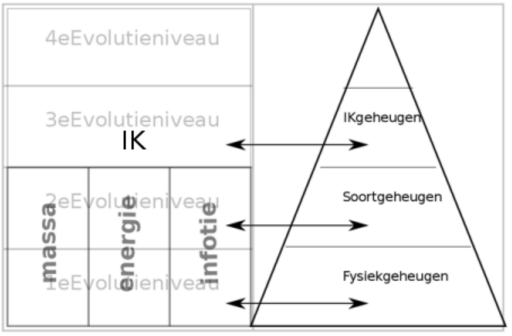

Je IK is uit het organisme-dat-je-bent ontstaan. Je IK kan niet zonder Jouw-Verleden (IKgeheugen). Je tot-Bewustzijn-geëmergeerde-infotie vervult de brugfunctie tussen je IK en Jouw-Verleden-als-individu. We zagen dat reeds in de hoofdstukken ‘Het-NU’ en ‘Het IK’.

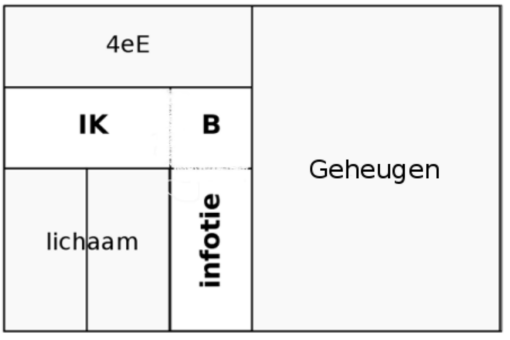

Maar waaruit bestaat nu precies jouw-Binnenwereld? Hoort je lichaam tot je binnen- of tot je buitenwereld? In de volgende tekening geef ik door de schuine lijn weer dat je IK tot Jouw-Niet-NU behoort, maar tot je dood-gaat is je IK afhankelijk van wat je in Het-NU doet.

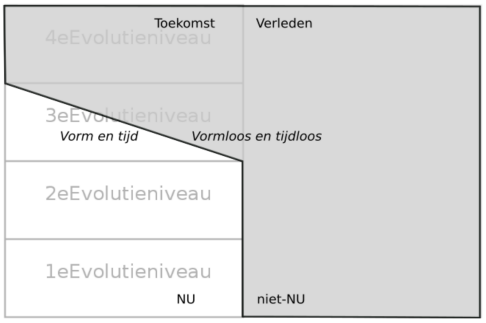

Op het derde ontwikkelingsniveau ben jij (je IK) verantwoordelijk voor wat je doet en hoe je voor jezelf zorgt (zelfhandhaving). Omdat je IK-en-zijn-Bewustzijn (ook) tot het Niet-NU behoort, en 'los maar wel verbonden' met je lichaam functioneert, noem ik dat 'Jouw-Binnenwereld'. Je Binnenwereld is je IK-en-zijn-Bewustzijn en je IKgeheugen samen. Dit is dus iets anders dan de binnenwereld-van-de-systeemtheorie die alleen over Het-NU gaat.

Jouw-IK is een emergentie van je lichaam-in-Het-NU. Je hebt dus eigenlijk twee ‘binnenwerelden’: een *b*innenwereld en een *B*innenwereld.

- Een *b*innenwereld die bestaat uit subsystemen (je lichaam, begrensd door je huid).
- Een *B*innenwereld die Informatie uitwisselt tussen je IK-en-zijn-Bewustzijn en je Ikgeheugen. Die Binnenwereld is ook 'bestuurder' is van je lichaam (en behoort tot het Niet-NU).

Jouw-Binnenwereld functioneert op het derde ontwikkelingsniveau. Maar ook: Jouw-Binnenwereld functioneert in het Niet-NU; tijdens leven is Jouw-Binnenwereld gebonden aan Jouw-NU. Het eerste en tweede niveau 'bestaan' alleen zolang het lichaam bestaat en verdwijnen op den duur door de entropie.

Wat is nu precies de functie van het IK binnen het geheel? Je kunt je IK zien als de *bestuurder* van wat je *doet*. Dat 'doen' doe je met je lichaam.

- Jij bent de bestuurder van je lichaam.

De bestuurder-van-een-auto is niet de auto. Jij bent niet je lichaam, ook al ben je tijdens het besturen een symbiotische eenheid. De bestuurder is voor de auto 'buitenwereld'. De volgende conclusies liggen voor de hand:

- *Jij bent niet je lichaam*.
- Je IK is *gebonden* aan je lichaam.
- Tijdens leven bestaat er een vast verband tussen je IK en je lichaam.
- *Je lichaam is 'Buitenwereld'*.
- Alles Van-Jou is je '*Binnenwereld'*. Je lichaam behoort niet tot je Binnenwereld.

De emergentie 'derde evolutieniveau' heeft zichzelf buiten het lichaam geplaatst: deze belichaming is gebonden aan Het-NU; je IK is er slechts gedeeltelijk afhankelijk van. *Jij kunt je immers net zo goed verplaatsen in wat gisteren gebeurd is als in wat langer geleden gebeurd is*. Je IK is alleen tijdens je leven gebonden aan je lichaam, aan het NU.

- Voor je IK spelen vorm en tijd slechts een betrekkelijke rol.
- *Jij bent Niet-NU*.

Je IK is in feite iets dat geheel tot het Niet-NU behoort. Daarom spreek ik van: 'gebonden zijn aan', omdat je IK wel afhankelijk is van je lichaam als je IK iets gedaan wil krijgen.
Je IK is van een andere orde dan je lichamelijke-zijn. Het is een super-emergentie. Je IK is ook van een andere orde dan het 'ik' van de dieren.

Het IK maakte zich, toen het ontstond, als het ware los – het emergeerde – van het lichaam, waardoor het niet meer tot de wereld van vorm en tijd behoorde, maar er nog wel tijdens leven van *afhankelijk* is.

Je IK is *ontstaan* uit je lichamelijke-zijn. Je lichaam '*vormt*' vervolgens je IK door wat je doet, door wat je meemaakt in Jouw-NU en door de keuzes die je maakt. Daardoor ontwikkelt je IKgeheugen zich in het Niet-NU.
Je zou kunnen zeggen: je IK huist tijdelijk in je lichaam, maar heeft een eigen bestaan. Jij bent verantwoordelijk, ook voor wat je lichaam doet.
Je IK is uniek. *Echt uniek*. Het is van het derde evolutieniveau. Maar dat wisten we al. Als je dood gaat verdwijnt jouw vorm – je lichaam – maar blijft je IK over en is dan pas echt vrij. Wat blijft is jouw effect op de werkelijkheid. Je IK is dan niet meer afhankelijk van de beperkingen die je lichaam je oplegde.

Jij bent niet je lichaam. Alleen je lichaam is onderhevig aan de wetten van de entropie. Je IK 'overleeft'.
Ik reken ook je IK*geheugen* tot je Binnenwereld. Dat sluit aan bij je beleving: wat je gisteren meemaakte hoort écht Bij-Jou.

- Je IK plus je lichaam plus je Systeemgeheugen zijn *tijdelijk* een eenheid.
- Ook al bestaat je lichaam niet meer, je Verleden blijft 'bestaan', en blijft deel uitmaken van het 'vorm- en tijdloze'.
- Je IK en zijn IKgeheugen blijven bestaan.

Tijdens leven vormen je IK en je lichaam samen één systeem. Na je dood bestaat dat systeem niet meer *(in Het-NU)*. Voor jou bestaat, na je dood, Jouw-NU niet meer in de vorm die je in Het-NU kende.
Tijdens leven *functioneer* je *soms* op het derde ontwikkelingsniveau, maar je bezit vanaf je bestaansbegin alle vier de *eigenschappen* van het evolutiemodel: je bestaat fysiek; je behoort tot de soort 'mens'; je

bent uniek; je hebt een doel. In elk geval heb je zelfhandhaving als doel. Als je dood bent heb jij je persoonlijke doel bereikt en heb jij je bijdrage aan de evolutie geleverd.

Voordat ik in volgende hoofdstukken iets meer schrijf over je buitenwereld (die van Het-NU), nu eerst in het volgende hoofdstuk iets over verschijnselen 'die volgens sommigen niet bestaan'. Ik bedoel hier *buitenzintuiglijke waarnemingen*. Het bestaan ervan is onder wetenschappers 'controversieel'.

Buitenzintuiglijke waarneming

Wat er in je *Binnenwereld* gebeurt kun je niet met je zintuigen waarnemen. Over het waarnemen van de buitenwereld-van-je-lichaam zeg ik meer in het hoofdstuk 'Waarnemen', verderop.

Het waarnemen van iets-in-de-Binnenwereld gaat gepaard met verschijnselen als 'zeker weten', herinneren, voornemen, Bouwplan-check, Moraal-check, enzovoort. Soms gebeurt dit Bewust, meestal niet-Bewust.
In veel theorieën, over wat er in je Binnenwereld gebeurt, worden termen gebruikt als 'onbewust', 'onbewuste' of 'onderbewustzijn'. Het zijn termen uit andere theorieën en hebben voor mij een onduidelijke betekenis. Het gaat bij die termen dan om duistere ondergrondse processen die van invloed zouden zijn op het gedrag.
Ik gebruik de term: 'niet-Bewust'. Dat is de dialectische tegenpool van besef; van je ergens van Bewust zijn. Niet-Bewust wil niet méér zeggen dan dat er geen besef is: je hebt geen weet van wat er in Het-NU gebeurt. 'Niet-Bewust zijn' heeft dus geen (onbewuste) *invloed* op ons gedrag. Wel bestaan er 'aandriften' en 'automatisch gedrag'. Daarover verderop meer.

'Besef' heeft op het gedrag een verschillende invloed. Als je op het tweede ontwikkelingsniveau functioneert betekent het: wakker-zijn. Als je slaapt ben jij je 'nergens' van Bewust.
Als je wakker bent functioneer je *soms* op het derde ontwikkelings-niveau. Op dit derde niveau betekent Bewustzijn: het overzicht hebben; de gevolgen van je gedrag overzien. (Dit kan alleen voorzover je hersenen je daartoe in staat stellen.)

Op het derde ontwikkelingsniveau doen zich allerlei verschijnselen voor die niet algemeen als verschijnsel door wetenschappers geaccepteerd worden.

Je weet bijvoorbeeld plotseling iets zonder dat er een eigen zintuiglijke waarneming aan ten grondslag ligt. Die verschijnselen worden ook wel 'buitenzintuiglijk' of 'paranormaal' genoemd.
Ik ga hier geen opsomming geven van dit soort verschijnselen. Lees bijvoorbeeld de boeken van Rupert Sheldrake. Wel merk ik op dat er twee soorten 'waarnemingen' in de Binnenwereld plaatsvinden: de ene wordt wel 'paranormaal' genoemd en beschrijf ik in dit hoofdstuk, de andere soort wordt 'Intuïtie' genoemd (zie het volgende hoofdstuk).

'Buitenzintuiglijke' waarnemingen komen soms voor, maar soms ook niet onder dezelfde omstandigheden. Dat is een mogelijke reden waarom het onverklaarbaar lijkt dat sommige herhalingen van experimenten soms wel een significant verschil opleveren en soms niet. Dat kan komen omdat het om een verschijnsel gaat dat nu juist als kenmerk heeft dat het onder dezelfde omstandigheden niet altijd optreedt.

- Buitenzintuiglijke waarnemingen zijn niet 'oproepbaar'.
- Het buitenzintuiglijke waarnemen lijkt een waarschijnlijkheids-verdeling te volgen. Het is een mogelijkheid, geen zekerheid.

Om buitenzintuiglijke waarneming begrijpelijk te maken voer ik een nieuw begrip in: *Connectie*.

- Een Connectie is een verbinding tussen Het-NU en het Niet-NU.

Je kunt je een Connectie voorstellen als een kanaal waardoor iets stroomt. In dat kanaal 'stroomt' Informatie van de ene kant naar de andere kant. De woorden 'stromen' en 'kanaal' zijn feitelijk onjuist, omdat er van 'stroming' geen sprake is: het 'verplaatsen' van de Informatie gaat tijdloos.

De in dit hoofdstuk bedoelde buitenzintuiglijke verschijnselen zijn verklaarbaar als we aannemen dat er *soms* een Connectie plaatsvindt met het IKgeheugen *van iemand anders*. Dat kan iemand zijn die niet

meer leeft. Of zo'n Connectie plaatsvindt is onvoorspelbaar, het is alleen achteraf constateerbaar, en dus niet 'herhaalbaar'.

Een Connectie verloopt vormloos omdat bij buitenzintuiglijke verschijnselen ruimte en afstand geen rol spelen.

- De gegevens die via een Connectie-met-andermans-IKgeheugen binnenkomen worden geïnterpreteerd en in het IKgeheugen opgeslagen.

Het is alsof de verbinding met het geheugen bij de hogere ontwikkelingsniveaus minder stabiel is. Op het eerste niveau is er alleen een verbinding met het eigen Systeemgeheugen. Op het tweede niveau sijpelt Informatie vanuit Uniekgeheugens (dus ook vanuit de IKgeheugens) door in het Soortgeheugen. Daarvoor is een kritische massa een voorwaarde. (Zie het hoofdstuk 'Soortgeheugens'.) Op het derde niveau komt het soms voor dat een Connectie plaatsvindt tussen een Bewustzijn en andermans IKgeheugen. Dat kan het Geheugen zijn van iemand die leeft, maar ook van iemand die niet meer leeft. Dat is te verklaren vanuit het feit dat een Geheugen vorm- en tijdloos is. Het 'losser' worden van de verbindingen heb ik in de tekeningen van het evolutiemodel gesymboliseerd door middel van de driehoek. Hoe breder hoe vaster.

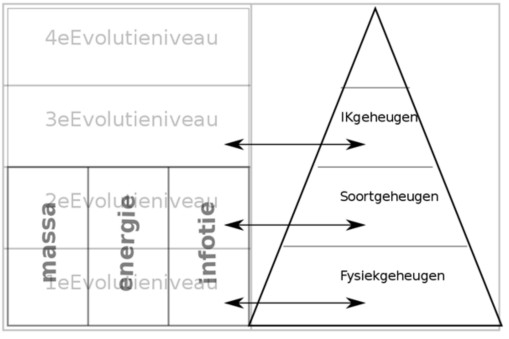

Als er een verbinding met andermans IKgeheugen plaatsvindt, is wat binnenkomt nog geen Informatie. Het is immers door de ontvanger

nog niet geïnterpreteerd, wat een voorwaarde is om opgeslagen te worden in het IKgeheugen. Dit verklaart bij bijna-doodervaringen (BDE), waarom herinneringen aangepast zijn aan de culturele en de religieuze achtergrond van de BDE-er. In het boek ‘Bestaan begrijpen’ ben ik wat dieper op het verschijnsel van de bijna-doodervaring ingegaan.

Besef is niet nodig voor een Connectie, ook niet voor een Connectie met andermans IKgeheugen. Besef is een toestand die van de hersenen afhankelijk is en zich op het tweede ontwikkelingsniveau afspeelt. De Connectie met andermans IKgeheugen speelt zich onafhankelijk van de hersenen af op het derde ontwikkelingsniveau.

Je kunt de kans op het tot stand komen van een Connectie (hetzelfde geldt voor de Intuïtie) wel gunstiger maken. Sommige mensen blijken makkelijker een Connectie met andermans geheugen te kunnen maken dan anderen. Wellicht zijn zij in staat, mogelijk door oefening, om de juiste omstandigheid te creëren. Een laag activiteitsniveau van de hersenen is een conditie die de kans vergroot. Meditatie helpt; 'even iets anders doen' helpt ook. Het kan dan gebeuren dat bijvoorbeeld de oplossing van een probleem je ineens te binnen schiet. Dat kán komen door een Connectie met andermans geheugen. Het kan ook om Intuïtie gaan. Dat is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Het is onterecht als wetenschappers beweren dat paranormale verschijnselen niet bestaan omdat dit via hun modellen niet verklaard kan worden. In dit boek beschrijf ik een model waarmee het wel verklaard kan worden, wat niet wil zeggen dat alles wat onder noemer ‘buitenzintuiglijk’ gepresenteerd wordt, ook echt is.

Intuïtie

Intuïtie is het direct weet-hebben-van (iets) en is niet het resultaat van een Bewust redeneerproces. Het is een Buitenzintuiglijke 'waarneming'. Intuïtie kan via een Connectie met andermans IKgeheugen plaatsvinden, maar dit is niet de enige mogelijkheid.

- Intuïtie is kennis die niet uit eerder opgedane kennis afgeleid is.

Voor de persoon die een Intuïtie krijgt is het volledig onduidelijk wat de oorsprong van deze kennis, van dit inzicht of dit idee, is.
Intuïtie doet zich voor als de emergentie van eigen kennis.

Intuïtie is een activiteit van het Bewustzijn, in een puur ontvangende rol. Wat ontvangen wordt heeft de status van ‘gegeven’. Dat gegeven wordt vervolgens door het Bewustzijn geïnterpreteerd en wordt daardoor Informatie.

Waar het bij een Connectie om een verbinding gaat, eventueel met een IKgeheugen van iemand anders, is er bij Intuïtie mogelijk *geen* verbinding met 'iets'. *Als* er een verbinding is, dan is niet duidelijk waarmee. De oorsprong van een Intuïtie ‘lokaliseer’ ik in het Niet-NU. In het gebied waar vorm en tijd geen rol spelen. Waar aardse wetten niet de beperking opleggen aan direct inzicht.
Het binnenkomende gegeven wordt overigens pas ‘inzicht’ na interpretatie. Interpretatie is de activiteit waarmee het Bewustzijn Informatie in het IKgeheugen plaatst. Voor het IK is interpretatie eventueel de aanleiding om een lichamelijke actie in gang te zetten.
Intuïtie is een onderwerp dat wetenschappelijk weinig aandacht heeft gekregen. Waarschijnlijk omdat het om een verschijnsel gaat dat in experimenten niet oproepbaar is. Het is een onderwerp dat in de psychologie thuishoort en niet in de neurologie.
Onze hersenen spelen bij Intuïtie geen rol. Het is de-activiteit-van-het-interpreteren-door-ons-Bewustzijn dat er automatisch voor zorgt

dat een Intuïtie wordt opgeslagen in het Geheugen en dus *gebruikt* (herinnerd) kan worden.

Intuïtie lijkt op emergentie. Beide *zijn* er gewoon op een bepaald moment; beide worden *herkend*. Emergentie ontstaat vanuit complexe systemen; Intuïtie helpt complexe situaties te overzien. Emergentie behoeft een kritische massa fysieke systemen, dat is bij Intuïtie niet het geval. Een Intuïtie is een idee.

Het laten-gebeuren van Intuïties kan door leerprocessen verbeterd worden. Daarbij geldt hetzelfde als bij het verhogen van de kans op een Connectie: een lage hersenactiviteit helpt, omdat daarmee onze hersenen minder beperkende capaciteit innemen en het IK-en-zijn-Bewustzijn vrijelijker kan functioneren.
Intuïtie is geen vaardigheid. Je kunt niet: 'op je Intuïtie afgaan…'. Integendeel: een Intuïtie behoeft een weloverwogen rationele beslissing van het IK. Intuïtie is een 'gegeven', geen 'Informatie'.

Onder de term 'Intuïtie' versta ik *niet* de processen die tot automatische handelingen leiden. Een voorbeeld is fietsen: dat kun je 'gedachteloos' doen. Ik noem dit, omdat deze twee soorten processen – intuïtie en automatische handelingen – door anderen soms onder één noemer worden geplaatst. Intuïtie wordt in zó veel verschillende betekenissen gebruikt dat ik getwijfeld heb om er een andere term voor te gebruiken. Het is geen instinct, aandrift, emotie, empathie, hooggevoeligheid, onderbuikgevoel, zesde zintuig, …
Intuïtie is ook iets anders dan 'het weten' dat uit een Moraal-check voortkomt. Bij een Moraal-check heb je een soort mentaal onderbuikgevoel dat zegt of iets goed of verkeerd is. Intuïtie is geen gevoel, het is 'weten'. Het is wel een weten waaraan je kunt twijfelen, vandaar dat het een rationele beslissing behoeft. Jij moet bepalen of je het voor waar aanneemt.

Een Intuïtie is in elk geval niet het *resultaat* van een rationeel proces. Bij een rationeel proces weet je welke opties mogelijk zijn en je beslist welke je zult kiezen. Intuïtie is ook niet het associëren op grond van

kennis waarover je al beschikt.

Ondanks alle hiervóór genoemde opties bleef ik me afvragen wat Intuïtie nu eigenlijk is. Tot ik het Intuïtief wist:

- Intuïtie is het antwoord op een al of niet gestelde vraag.
- Dit antwoord komt binnen in de vorm van het plotseling 'zeker' weten.
- Het antwoord kan niet rechtstreeks afgeleid worden van zintuiglijke waarnemingen, ook al spelen ze indirect een rol.

Er zijn Intuïtieve antwoorden denkbaar waar géén vraag aan vooraf ging. Een bekend voorbeeld zijn de verhalen over tweelingen waarvan er één een lichamelijke pijn ervaart én tegelijkertijd zeker weet dat er iets ernstigs met de ander aan de hand is. De ander overkwam op dat moment een ongeluk.
Dit is ook een voorbeeld waarbij het niet duidelijk is of het nu om Intuïtie dan wel om een Connectie gaat.

Een voorbeeld dat ik zelf meemaakte: Ik was 19 jaar (1960) en groepsleider – zonder opleiding daarvoor, dat kon toen nog – in een 'opvoedingskamp' voor ZMOK-kinderen (zeer moeilijk opvoedbare kinderen) in Steenwijkerwold. Ik zat in mijn kamer in de barak waar ook de jongens van mijn groep woonden. De kinderen zouden zo wel thuiskomen; tot half vier waren ze op de school die op hetzelfde terrein was. *Plotseling wist ik dat er iets aan de hand was.* Ik liep naar buiten en trof een deel van de groep aan in het midden van het terrein. Daar was een omheining waar wat dieren rondliepen. Toen de jongens mij zagen aankomen liepen ze naar de barak. Niks aan de hand. Tot ik 's avonds op de slaapzaal iets onder een matras zag uitsteken. Een pauwenveer. Die was duidelijk zichtbaar met bruut geweld uit de pauw getrokken.

Toeval? Sceptici zouden het zo benoemen. In elk geval oncontroleerbaar en onherhaalbaar. Als je geïnteresseerd bent in verschijnselen die ik als 'Intuïtie' zou uitleggen, dan kun je

bijvoorbeeld de boeken van Rupert Sheldrake lezen. Hij heeft allerlei materiaal verzameld en ook zelf onderzoek gedaan, onder andere betreffende het verschijnsel 'telepathie'. Sheldrake gebruikt het begrip 'morfisch veld'. Daar kan ik me niets bij voorstellen; ik vind de natuurkundige veldentheorie niet geschikt om de verschijnselen van het tweede en derde ontwikkelingsniveau te begrijpen.

In zijn lezenswaardige boek 'Het slimme onbewuste' besteedt Ap Dijksterhuis veel aandacht aan de werking van wat hij 'het moderne onbewuste' noemt. Dat zijn: "alle psychologische processen waarvan we ons niet bewust zijn, maar die ons handelen (of ons denken, aandriften, emoties) wel beïnvloeden". Hij baseert zich in zijn boek op de huidige stand van zaken in de wetenschap.
Een probleem is, dat Dijksterhuis – hetzelfde geldt ook voor andere wetenschappers – uitgaat van een ander denkkader. Hij maakt bijvoorbeeld geen onderscheid in ontwikkelingsniveaus. Dat houdt in dat hij alles probeert te begrijpen als een functie van onze hersenen. Voor hem bestaan alleen lichamelijke zaken.
De meeste voorbeelden die hij in zijn boek beschrijft zijn te duiden op grond van instinct (aandriften, Bouwplan) of associatie van inhouden die zich in het IKgeheugen bevinden (ervaringen). Wat niet op deze manier te verklaren is behoort in mijn optiek tot het gebied van de Intuïtie:

- Intuïtie is geen functie van onze hersenen.
- Een Intuïtie kan een ingeving zijn via een Connectie met andermans IKgeheugen, of kan voortkomen uit een hoger ontwikkelingsniveau (het Ultiem, de Toekomst, de vierde dimensie), vaak is echter de herkomst onbekend.

De conclusie dat onbewuste processen een functie van de hersenen zijn is geen logische gevolgtrekking – althans niet in mijn logica – maar een persoonlijke mening. Dat is legitiem, maar niet meer dan dat: een veronderstelling, een aanname.

Het begrip ‘onbewuste processen’ past niet in mijn model. Dat neemt niet weg dat de verschijnselen en wetenschappelijke experimenten die Dijksterhuis beschrijft relevant zijn voor het onderwerp ‘Intuïtie’, ook al gebruikt hij dit begrip niet.

Jij hebt, zowel op het tweede als op het derde ontwikkelingsniveau, besef van jezelf. Er zijn ook dieren die over een zelfbewustzijn beschikken. Als de hond van mijn dochter zichzelf in de spiegel van de lift ziet, is zijn reactie op dat beeld totaal anders dan wanneer hij een andere hond ziet. Dat dierlijke besef speelt zich af op het tweede ontwikkelingsniveau. Besef behoort tot wat ik infotie noem.
Mensen kunnen besef hebben van de gevolgen van hun gedrag op langere termijn. Dit overzicht is iets van het derde ontwikkelings-niveau en is niet als functie van onze hersenen te begrijpen.
Aanhangers van het ‘moderne onbewuste’ beschouwen alle psychologische verschijnselen als voortkomend uit de hersenen en komen dan tot conclusies. Onder andere tot de conclusie dat het bewustzijn een illusie is. Dat kan ik niet begrijpen.
Ons lichaam wordt terecht gezien als een zeer complexe machine, maar het is meer dan dat. Het is een levend organisme. Onze hersenen worden terecht gezien als een rekenmachine en een stuurorgaan, maar een mens is meer dan dat. Jij kunt de bevelen van je IK opvolgen, weliswaar binnen bepaalde grenzen, maar evengoed. Zonder infotie en Bewustzijn zou ontwikkeling onmogelijk zijn. Zonder je IK zou je lichaam niet weten wat te doen. Je infotie maakt het hoogstens mogelijk dat jij je als een levend organisme weet te handhaven.

Zelfhandhaving

Het-NU kan alleen bestaan bij de gratie van het Niet-NU. Nu de verhouding tussen NU en Niet-NU enigszins duidelijk is, gaan we ons in de rest van dit boek concentreren op Het-NU. Dat NU bestaat uit systemen die ik *'belichamingen'* noem. Die systemen *bestaan* en *ontwikkelen* zich volgens het evolutiemodel.

- Binnen het-Grote-Geheel kan een systeem niet bestaan zonder andere systemen.
- Een fundamentele behoefte van systemen is: het zichzelf handhaven ten opzichte van andere systemen.

Naast de fundamentele behoefte aan zelfhandhaving is in Het-NU het onderscheid tussen de begrippen 'tijdsaanduiding' en 'bestaanseigenschap' belangrijk. Dit onderwerp is in het hoofdstuk 'Eigenschappen' aan de orde geweest.
Systemen behoren tot een specifiek *ontwikkelingsniveau*. Het gaat hier om een *relatieve tijdsaanduiding*. De relatieve tijdsaanduiding maakt dat een systeem tot het eerste, tweede of derde *ontwikkelingsniveau* behoort. Het 'relatieve' betreft het ontwikkelingsniveau-van-het-systeem ten opzichte van de ontwikkeling die het-Grote-Geheel heeft doorgemaakt. Zo behoort het systeem 'steen' tot het eerste *ontwikkelingsniveau*, en niet tot een ander niveau, omdat een steen de kenmerken heeft van de eerste periode-van-ontwikkeling van het-Grote-Geheel.
De *bestaanseigenschappen* echter betreffen niet de tijdsaanduidingen maar de *eigenschappen* van het systeem. De eigenschappen-van-een-systeem bevinden zich op *alle* evolutieniveaus. Dat wil zeggen dat een steen, waar het zijn *bestaan-op-het-eerste*-ontwikkeling*sniveau* betreft, evengoed unieke *eigenschappen* heeft; de unieke eigenschappen behoren tot het *derde bestaansniveau*.
Dat de bestaanseigenschappen zich op alle evolutieniveaus bevinden heeft zijn oorsprong in het feit dat bestaanseigenschappen 'de vorm'

betreffen, waarbij de tijd buiten beschouwing gelaten wordt. Vormen worden door eigenschappen bepaald; alles heeft vanaf het-oerbegin alle niveau-eigenschappen van het evolutiemodel.
Ten aanzien van de *ontwikkelingsniveaus* is het anders. Daarbij is de relatie tot het tijdsverloop-van-het-Grote-Geheel maatgevend: in de loop van de tijd ontstonden steeds meer systemen met een hoger ontwikkelingsniveau.

Zowel de tijdsaanduidingen als de bestaanseigenschappen 'luisteren' naar het ene evolutiemodel, op alle systeemniveaus, hoe diep we ook inzoomen. *De bestaansniveaus belichamen de structurele kant van het bestaan terwijl de ontwikkelingsniveaus de procesmatige kant belichten.*
Een systeem dat in-proces van het eerste ontwikkelingsniveau is – een steen bijvoorbeeld – kan alleen *reageren*. Een systeem van het tweede ontwikkelingsniveau – een organisme – kan ook vanuit zichzelf *ageren*. Het kan bijvoorbeeld op zoek gaan naar voedsel. Systemen van het derde ontwikkelingsniveau – mensen – kunnen, in principe, bij het *zich gedragen,* rekening houden met en leren van een ver Verleden en rekening houden met een verre Toekomst.
Dit onderscheid tussen bestaanseigenschappen en ontwikkelingsaanduidingen geldt voor alle systemen, dus ook voor mensen. In de rest van mijn verhaal concentreer ik me op mensen.

We maken onderdeel uit van één groot proces dat ik 'het-Grote-Geheel' noem. De afzonderlijke systemen die in Het-NU bestaan maken de *voortgang* van de evolutie mogelijk. Jij bent een van die mensen die op de voortgang invloed heeft. Het maakt wat uit dat je er bent. Het maakt wat uit wat jij doet. Het is belangrijk dat jij je inzet voor het meest elementaire van je bestaan: jezelf handhaven. *Door de zelfhandhaving draag je bij aan de voortgang van het-Grote-Geheel.*

In de psychologie wordt de term 'coping' wel vertaald met 'zelfhandhaving'. Het gaat daarbij om de vraag hoe je een probleemsituatie oplost of op een stress-situatie reageert. Dat heeft wel wat met zelfhandhaving te maken, maar ik gebruik het woord

zelfhandhaving breder, letterlijker. Het gaat bij zelfhandhaving niet alleen om probleem- en stress-situaties.

- *Zelfhandhaving* is de meest fundamentele behoefte van alle systemen.
- Een *behoefte* is dát wat nodig is om optimaal te kunnen functioneren.
- Wat *optimaal functioneren* is, is afhankelijk van het ontwikkelingsniveau.

Een *steen* heeft behoefte aan een omgeving die hem niet met kracht verplettert. Een *kruisspin* heeft behoefte om zich voort te planten om zodoende het voortbestaan van de soort te garanderen. Een *mens* heeft behoefte aan een *menswaardig bestaan*. Verderop in dit boek benoem ik een paar specificaties van de behoefte aan zelfhandhaving: menselijke behoeften.

Mensen zijn sociale wezens. Daardoor is één ding duidelijk: zonder andere mensen kan een individu niet bestaan. We hebben anderen nodig. Het zou ook anders kunnen. Bijvoorbeeld zoals dat bij kruisspinnen het geval is. Ze leven solistisch, alleen om te paren vindt er een ontmoeting plaats. Als het mannetje na de paring niet snel weg is wordt hij opgegeten. Je kent dit verhaal, neem ik aan. Dit is de ultieme vorm van *niet*-sociaal gedrag. Vanuit het vrouwtje bekeken niet onzinnig, want het mannetje heeft voor haar zijn werk gedaan en behoort dan tot de categorie ‘schaars voedsel’. Voor beide partijen is dit bevredigend, want beide hebben hun bijdrage aan het voortbestaan van de soort geleverd. Ze hebben *hun* Ultieme doel bereikt.

In het Bouwplan-van-mensen zijn andere mogelijkheden voorzien. Wil hetgeen in een Bouwplan beschreven staat zich blijvend belichamen in Het-NU, dan moet aan de systeembehoeften op minimale wijze voldaan worden: de basisbehoeften moeten bevredigd worden.

- Mensen kunnen zich alleen handhaven als ze samenwerken. Solistisch leven is voor mensen onmogelijk.
- Een belangrijke *behoefte* van mensen is: contact hebben met anderen en samenwerken.

Abraham Maslow heeft erop gewezen dat aan het bevredigen van bepaalde behoeften pas aandacht gegeven wordt als aan bepaalde andere behoeften in voldoende mate voldaan is. Dat is in overeenstemming met mijn evolutiemodel: de fysieke behoeften moeten tot op zekere hoogte vervult zijn, wil men aandacht hebben voor de zaken die zich op een hoger niveau afspelen. Als je niet eet ga je dood. Iets vergelijkbaars geldt ook voor het tweede ontwikkelingsniveau: als je geen contact hebt met andere mensen kun je geen menswaardig bestaan leiden.

Samenwerking is noodzakelijk. Mensen leefden vroeger in kleine groepen. Tegenwoordig ben je, direct of indirect, lid van wereldwijde netwerken. Dit lid-zijn-van-netwerken waarvan de andere leden niet gekend worden, is overigens een typisch kenmerk van mensen. Er is geen andere plant- of diersoort waarbij de leden een directe relatie aangaan met een soortgenoot die ze niet zelf kennen.

Eén van de behoeften van levende wezens is de behoefte aan voortplanting. Hierop is Darwins boek ‘Over het ontstaan van soorten’ geënt. De noodzaak-van-voortplanting is een afgeleide van de behoefte aan zelfhandhaving. De behoefte aan voortplanting is een eigenschap van het tweede bestaansniveau. De behoefte aan zelfhandhaving speelt zich op alle niveaus af. Elk niveau heeft zijn eigen behoeften. Alle behoeften die afzonderlijk benoemd kunnen worden zijn afgeleid van de fundamentele behoefte aan zelfhandhaving.

De behoefte aan zelfhandhaving heeft vele gezichten.
Aan de ene kant betekent het: goed voor jezelf zorgen. Je IK moet je lichaam de juiste opdrachten geven om je behoeften bevredigd te krijgen.

Aan de andere kant is het in jouw belang dat anderen *hun* behoeften kunnen bevredigen, want als ze dat niet doen, kunnen ze ook voor jou niet van betekenis zijn. In het uiterste geval bestaan ze dan niet meer na verloop van tijd. Hieruit volgt dat het voor jou belangrijk is dat anderen het goed hebben.

In het systeem 'maatschappij' is zelfhandhaving afhankelijk van een goede samenwerking met anderen. Als leidraad voor een goede samenwerking kan de in vele culturen geformuleerde 'gulden regel' dienen. In mijn boek 'Bestaan begrijpen' kwam ik tot de slotsom:

- De betere maatschappij is een constructie waarin gezorgd wordt voor *die* mensen die zonder *die* zorg wél onder de armoedegrens zouden leven.

Bij een betere maatschappij is de balans tussen 'zorgen voor jezelf' en 'zorgen voor je naaste' in evenwicht. De gulden regel die het gedrag van mensen kan reguleren om tot een betere maatschappij te komen kan het beste als volgt geformuleerd worden:

- Respecteer en ondersteun de basisbehoeften van anderen en draag bij aan de totstandkoming respectievelijk handhaving van een maatschappij waarin iedereen in zijn basisbehoeften kan voorzien.

Zelfhandhaving wil zeggen:
- Goed voor jezelf zorgen.
- Goed voor anderen zorgen.

In een harmonieuze *samenleving* zijn deze twee uitgangspunten, hoewel soms met elkaar in tegenspraak, met elkaar in evenwicht. Meer hierover in volgende hoofdstukken en in mijn boek ‘Menswaardige maatschappij’. Daarbij geldt: te goed voor jezelf zorgen gaat ten koste van anderen, te goed voor anderen zorgen gaat ten koste van jezelf.

- De mate van goed voor jezelf zorgen kent een kantelpunt waarop goed-voor-jezelf-zorgen omslaat in *te-goed*-voor-jezelf-zorgen.

Wannéér dit kantelpunt optreedt is niet in zijn algemeenheid vast te stellen. Voor een ordelijk bestaan is het goed om dit kantelpunt democratisch vast te stellen. Wat in de ene maatschappij geldt hoeft niet voor een andere te gelden. Maar één ding is duidelijk: *te goed* voor jezelf zorgen levert uiteindelijk voor jou geen voordeel op en kan nadelig zijn voor de mensen van wie jij afhankelijk bent. Voor beter *voor anderen* zorgen dan voor jezelf geldt iets vergelijkbaars: dat gaat ten koste van jezelf. (Zie wat ik in het hoofdstuk 'Emotie' over *empathie* zeg en zie het hoofdstuk 'Ontfermen'.)

De behoefte aan zelfhandhaving omvat een breed terrein en kan onderverdeeld worden in subbehoeften met eigen kenmerken. Over de meest belangrijke zeg ik in de volgende hoofdstukken iets. Eerst echter een paar hoofdstukken die gaan over zaken die aan het-kunnen-voldoen-aan-behoeften voorafgaan. Om een behoefte te kunnen bevredigen moet je eerst weten dat hij er is: daarom het volgende hoofdstuk: ‘Waarnemen’. Vervolgens moet je weten wat je moet doen: daarom daarna de hoofdstukken: ‘Gedrag’ en ‘Gedragsopdrachten’.

Waarnemen

Je kunt jezelf in gedachten voorstellen als een punt in het-Grote-Geheel. Vanuit dat punt kijk je rond, je hoort, je voelt, je ruikt, … Kortom: je neemt waar. *Jij* bent de enige die beleeft wat je waarneemt. Waarnemen is: voor waar aannemen. Dat is een heel persoonlijke zaak. Je gaat er van uit dat wat je waarneemt, ook echt bestaat. Of dat zo is? Je weet het niet maar je gaat er wel van uit. Het enige wat je feitelijk kunt doen is: een idee opbouwen van jezelf en van de wereld om je heen.

Iedereen bouwt een *beeld* op van de werkelijkheid. Je maakt een *model* van jezelf en van de wereld om je heen. Vanuit dit beeld handel je. Je maakt daarbij gebruik van de kennis die je in de loop van de tijd hebt vergaard. Dat vergaren is een persoonlijke kwestie en levert voor iedereen een ander resultaat op.

- Er zijn net zo veel werelden als er mensen zijn.

Jij bent het centrum van het-Grote-Geheel. Als punt in het heelal kun je om je heen kijken. Bijvoorbeeld ‘s nachts. Het is pikdonker en je ziet sterren. Je kunt je dan afvragen wát je ziet. Zie je iets dat bestaat? NU? Kosmologen zeggen dat je in Het-Verleden kunt kijken.
Het licht dat je ziet als je naar een ster kijkt kan er miljoenen lichtjaren over gedaan hebben voordat het je oog bereikt. Wat je ziet is dan miljoenen lichtjaren oud, zeggen de kosmologen. Maar dat is natuurlijk onzin. Je kunt niet op deze manier het Het-Verleden zien…

Nog iets anders. Als de kosmologen gelijk zouden hebben is de kosmos (het-Grote-Geheel) een uitdijende bol. Wat we om ons heen aan de buitenste ring zien is het oudst omdat het licht dat we door een telescoop zien er het langst over kon doen om ons oog te bereiken.

Uiteindelijk zó lang dat we bij de oerknal uitkomen. Is dat geloofwaardig?
Je kunt ook de andere kant op redeneren. Als je terug gaat in de tijd wordt de bol steeds kleiner tot er nog maar een punt over is. Je komt dan uit bij wat de 'big bang' genoemd wordt, de oerknal. Dat kan geen goede voorstelling-van-zaken zijn. Wij zouden dan nu de oerknal kunnen zien aan de buitenrand van de sterrenhemel (stel dat er toen al licht was geweest, wat niet het geval was).
Het allereerste begin zou een punt zijn die uit elkaar knalt. Dat zou betekenen dat ik die punt in Het-NU zie als de buitenste ring van de kosmische bol. Hoe kan een punt tegelijkertijd een grote bol zijn? Ik zou de punt nu zien als ik naar links kijk, maar ik zou hem ook zien als ik naar rechts kijk. De bol is aan alle kanten om me heen. Hoe kan ik één en hetzelfde punt overal om me heen zien? Is het puntje licht aan de hemel wel een ster? Hoe kan ik iets dat 14 miljard jaren oud is in Het-NU zien? Je kunt alleen zien wat in Het-NU plaatsvindt.

Archeologen doen het verstandiger: ook zij houden zich met Het-Verleden bezig. Wat ze vinden bestaat NU. Ze weten wel dat het gisteren ook al bestond, maar ze gaan uit van wat ze in Het-NU zien. Grondvondsten worden *geïnterpreteerd*. Uit wat ze tegenkomen leiden ze af wat er gebeurd *zou kunnen zijn*. Ze brengen het verleden *in model*. Over het oerbegin kan alleen gespeculeerd worden.

Het is goed om je te realiseren dat ik in dit boek niet de werkelijkheid beschrijf. Ik beschrijf een model. Wel is het zo dat feitelijk élke beschrijving een model is. Dit boek is een model van een model.

Ik zal voor het allereerste begin van de evolutie niet de term 'oerknal' gebruiken maar 'oerbegin'. Ik ga er wel vanuit dat er een eerste begin was. Wil ik een model van de werkelijkheid maken, dan moet ik ergens van uit gaan. In dit geval ga ik er van uit dat elk proces een begin heeft. Het begin van alles is het-oerbegin. Ook jij-als-persoon hebt een oerbegin. Van het evolutieproces dat begon met het-oerbegin zijn alle subprocessen afgeleid. Ook jij bent er van ‘afgeleid’. Jouw groei volgt hetzelfde patroon als dat van het-Grote-Geheel. Het model van de

evolutie is hetzelfde model als het model van jouw ontwikkeling. Alleen de schaal is anders. Het evolutiemodel is recursief toepasbaar. Dat wil niet zeggen dat er vóór *het-oerbegin* niets was. Op dezelfde manier wil het niet zeggen dat er vóór *jouw-oerbegin* niets was. Wat er was, was de-Potentie.

Het licht van een ster bereikt *in Jouw-NU* je oog. Wat jij als een ster ziet, vindt *nú* plaats, wordt nú waargenomen. Het vindt ook *hier* plaats, niet ginds. Dat het iets van miljarden jaren geleden zou zijn is interpretatie. Wat overigens niet wil zeggen dat het onjuist is…

Je kunt alleen zien wat NU gebeurt. Althans… Wat zie je eigenlijk? Als ik naar jou kijk, dan kan ik je alleen zien door het licht dat door je lichaam weerkaatst wordt. Dat licht heeft een bepaalde tijd nodig om in mijn oog terecht te komen. Dat houdt dus in dat alles wat je ziet al een tijdje geleden gebeurd is. Dat is tenminste wat natuurkundigen ons doen geloven.
Alles wat je ziet is *iets uit Jouw-Verleden*. Het bestaat niet in Het-NU; *wat je ziet bestaat niet*. Want alleen wat NU gebeurt is realiteit. Wat zojuist gebeurde is verledentijd. Op het moment dat iets zich wel in Het-NU belichaamt kun jij het nog niet zien.

- Jouw-NU ken je alleen in je hersenen.
- Wat je zintuigen waarnemen is iets uit Het-Verleden.
- Waarnemen = Verleden.
- Waarnemen = herinneren.

Dat waarnemen ‘herinneren’ is, dat mag wellicht nieuw voor je zijn, maar als je erover nadenkt… Waarnemen is óók herinneren. Zonder herinnering is waarnemen niet mogelijk. Niet omdat wat je waarneemt uit Jouw-Verleden komt, maar omdat waarnemen ook altijd een element van *herkennen* in zich heeft. Herkennen = herinneren.

Ik herinner me het moment dat ik een Nepalees een IKEA-gids zag doorbladeren. Tot dan was hij zelden buiten zijn dorp geweest en nu voor het eerst in Nederland. Alles was vreemd voor hem. Wat op de foto's in de gids stond herkende hij niet. Pas nadat hem uitgelegd was, dat wat hij zag, een tafel *voorstelde*, herkende hij het.

Van hetgeen je met je zintuigen waarneemt maken je hersenen een beeld. Jouw Bewustzijn en je infotie interpreteren dat beeld – mede aan de hand van wat je al kent – en dan gebeurt het volgende:

- Je hersenen laten je lichaam vaak *automatisch* reageren, en tegelijkertijd:
    - Je infotie slaat het gebeuren in je Systeemgeheugen op.

En soms:

- Jouw IK-en-zijn-Bewustzijn registreert het beeld dat je hersenen gemaakt hebben en registreert ook de reactie van je lichaam.
    - Jouw Bewustzijn interpreteert de betekenis die de gebeurtenis voor je heeft en slaat het beeld ervan op in je IKgeheugen.
    - Het belang voor je voortbestaan wordt gekoppeld (opgeslagen) aan het beeld in de vorm van een gedragsopdracht (zie het hoofdstuk 'Gedragsopdrachten').

Laat ik eerst nog iets zeggen over *wat* kan waarnemen. Jij kunt waarnemen. Maar kan een steen ook waarnemen? Wat is waarnemen? 'Waarnemen' is: weet-hebben-van wat er in je omgeving gebeurt. *Waarnemen doe je met je zintuigen*, met je lichaam: je functioneert daarbij op je tweede ontwikkelingsniveau.
Elk open systeem heeft weet-van zijn omgeving; elk open systeem neemt waar. Een steen neemt de temperatuur van zijn omgeving aan. Ook een steen neemt dus waar. Hoe weet de steen anders wanneer het een andere temperatuur moet aannemen? Hoe weet een spoorstaaf dat hij langer moet worden als de omgevingstemperatuur stijgt? De

werkelijkheid hangt van waarnemingen aan elkaar. Alles heeft op alles betrekking. Alles reageert op elkaar. Zonder waarneming bestaat er niets.

- Waarnemen = Informatieuitwisselen (tussen wat in Het-NU gebeurt en je Systeemgeheugen).

Bij het waarnemen spelen heen-en-weer gaande bewegingen een rol. Waarnemen levert gegevens op die via interpretatie tot het onthouden van beelden en Gedragsopdrachten leiden. De interpretatie wordt in het IKgeheugen vastgelegd: door dit vastleggen heb je iets geleerd. Vanuit je IKgeheugen wordt volgend gedrag weer door de Gedragsopdrachten beïnvloed. En met je gedrag heb je invloed op je omgeving.
De interpretatie van de waarneming is een activiteit van je infotie (op het derde ontwikkelingsniveau heet dat: 'Bewustzijn'). Je infotie maakt daarbij gebruik van de Informatie in je Systeemgeheugen.

Een verandering van de warmte in de omgeving van de steen levert het waarnemen op van dat *gegeven*. De infotie interpreteert dat en maakt van het gegeven: Informatie.

- Informatie is een *geïnterpreteerd* gegeven.
- Bij een waarneming 'zoekt' jouw infotie de relevante Informatie in je Systeemgeheugen. De Gedragsopdracht wordt uitgelezen en eventueel omgezet in gedrag.
- Een '*Gedragsopdracht'* is een soort *aandrift*. Het is een in het Systeemgeheugen opgeslagen opdracht of aanbeveling tot het uitvoeren van een bepaald gedrag. (Zie de hoofdstukken 'Gedragsopdrachten' en 'Aandriften'.)
- Om de verbinding tussen een systeem (jij bijvoorbeeld) en het bijbehorende Systeemgeheugen te kunnen leggen beschikt het systeem over *referenties*. Die referenties maken het vinden van de juiste Informatie in het Systeemgeheugen mogelijk.

- De *referenties* zijn van lichamelijke aard, ze worden bewaard, in onder andere het breingeheugen, en zijn direct gekoppeld aan de Informatie in het Systeemgeheugen.

Wat ik hier serieel beschreven heb, vindt in feite *tijdloos* plaats. De interpretatie en het initiëren van een reactie vindt op hetzelfde moment plaats. Tijdloos. Wat de steen waarneemt wordt meteen omgezet in gedrag: niets doen, uitzetten of krimpen.

Je hersenen laten *soms* inmenging van het IK-en-zijn-Bewustzijn toe. Daarbij gaat tijd een rol spelen. De werking van de infotie is echter tijdloos. De werking van het Bewustzijn is ook tijdloos, maar omdat zowel de infotie als Bewustzijn daarbij van de werking van de hersenen afhankelijk zijn, speelt tijd een rol.
Materie, energie en infotie vormen een tijdloze eenheid met het Systeemgeheugen. Het inschakelen van het IK kan denkprocessen vergen. Denkprocessen verlopen *niet* tijdloos. Ze gebruiken daarbij onze tot het tweede bestaansniveau behorende hersenen.

- Onze hersenen laten inschakeling van het IK op veel gebieden *niet* toe. Dat is het geval bij automatische handelingen.

Omdat alle systemen het evolutiemodel volgen, spelen de eerste twee niveaus ook bij mensen een rol. Het evolutiemodel is cumulatief. Voor het menselijke gedrag houdt dit in dat Gedragsopdrachten niet altijd automatisch uitgevoerd worden. Automatische handelingen behoren tot het tweede ontwikkelingsniveau. Overigens worden ook bij planten en dieren Gedragsopdrachten niet altijd uitgevoerd. Dat is het geval bij tegenstrijdige opdrachten, voortkomend uit complexe situaties. Planten en dieren zijn systemen die op hun niveau 'beslissingen' nemen. Dit beslissen beperkt zich tot wat zich in de concrete NU-situatie voordoet, waarbij wel rekening gehouden wordt met wat geleerd is.
Dit geldt voor mensen ook. Mensen functioneren altijd op het tweede ontwikkelingsniveau, *soms* krijgt echter het IK-en-zijn-Bewustzijn de

gelegenheid om wat gebeurt te evalueren en kan het Ik bepalen om het anders te doen dan een gedragsopdracht aangeeft. Soms ook laten de hersenen dit niet toe. In zo'n geval is het Bewustzijn uitgeschakeld en wordt alleen automatisch gereageerd.

'Bewustzijn' is geëmergeerde infotie. De term 'Bewustzijn' heeft in mijn model een bijzondere betekenis. *Bewustzijn* is een *functie* van het IK en bevindt zich uitsluitend op het derde ontwikkelingsniveau. 'Besef' is een functie van de hersenen en bevindt zich op het tweede ontwikkelingsniveau. Over de rol die het besef speelt: zie het hoofdstuk 'Gedrag'.

Ons lichaam, inclusief onze hersenen, is één complex proces. Het is moeilijk om grip te krijgen op complexe processen. Een complex systeem is in principe wel, van buitenaf, beïnvloedbaar. Je *lichaam* heeft twee buitenwerelden: de omgeving van je IK-en-zijn-Bewustzijn en de omgeving van je lichaam. Invloeden die van buitenaf optreden bespreek ik in het hoofdstuk 'Gedrag'.

- Ons IK kan slechts besturen wat onze hersenen toestaan.

Tot nu toe heb ik het vooral gehad over het waarnemen van gebeurtenissen in de *omgeving* van ons *lichaam*. Het ging daarbij vooral om de eerste twee ontwikkelingsniveaus.

- *Het derde evolutieniveau is de emergentie van ons lichaam, het is het kunnen dragen van verantwoordelijkheid voor ons eigen gedrag.*

Dat komt omdat mensen in principe de gevolgen van hun eigen gedrag kunnen overzien. Dit gebeurt 'in gedachten'.

- Denken is een activiteit van het IK die in de hersenen tot uiting komt.

- De hersenen faciliteren het denken. Zonder hersenen is denken niet mogelijk, maar het denken zelf is een emergentie.
- De hersenactiviteiten worden door het IK bestuurd.

Denken vindt plaats in jouw persoonlijke '*binnenwereld*', dat is je IK. Het IK kan zichzelf 'waarnemen'; mensen kunnen over zichzelf nadenken.

Het waarnemen van je binnenwereld verloopt anders dan het waarnemen van je buitenwereld. De buitenwereld-van-je-lichaam neem je waar met je zintuigen. In die buitenwereld speelt *tijd* een rol. Dat is in je binnenwereld niet het geval. Daar verloopt alles tijdloos, al is het voor een deel wel afhankelijk van het tijdsafhankelijke lichaam en de werking van de hersenen. Denken doet jouw IK-dat-gebruik-maakt-van-je-hersenen.
In mijn evolutiemodel is ons IK-en-zijn-Bewustzijn (derde evolutieniveau) cumulatief gestapeld bovenop het niveau-van-'het-leven' (tweede evolutieniveau). Ons IK-dat-over-zichzelf-kan-nadenken is een 'emergentie'. Je Ik, je binnenwereld, staat dus niet los van je buitenwereld-inclusief-je-lichaam en is er tot op zekere hoogte afhankelijk van. Aan de andere kant is het door de emergentie als het ware boven zijn lichaam uit gestegen.

Het weet-hebben-van wat er in je binnenwereld aan de hand is, gebeurt *niet* via je zintuigen. Het is een functionaliteit die niet goed te beschrijven is. De woorden die je zou gebruiken maken deel uit van wat je duidelijk wilt maken. Je kunt iets niet met zichzelf uitleggen. Hersenen kunnen weliswaar symbolen gebruiken, maar met die symbolen kun je niet het verschijnsel 'symbool' zelf beschrijven. Hoogstens kun je een metafoor gebruiken, in de hoop dat we elkaar begrijpen.

- Je IK-en-zijn-Bewustzijn is je binnenwereld.

Het weet-hebben-van wat er in de binnenwereld van mensen gebeurt, wordt vaak aangeduid met ‘voelen’, of ‘aanvoelen’. Je kunt je bijvoorbeeld blij voelen, of angstig, of opgelucht, … Maar in feite zijn dit zaken van het tweede ontwikkelingsniveau en niet van het derde. Wat daarbij precies op het derde niveau gebeurt is niet te beschrijven. Het derde niveau is niet onder woorden te brengen, omdat woorden feitelijk betrekking hebben op de vormeigenschappen en de tijdsaanduidingen van Het-NU. Ook al is niet exact te omschrijven wat er in je binnenwereld gebeurt, je kunt het wel een naam geven en ongeveer zeggen wat je bedoelt.
Ik noem het weet-hebben-van wat er in de binnenwereld gebeurt: ‘*mentaal voelen’*, ‘mentaal aanvoelen’ of ‘mentaal weten’. ‘Voelen’ wordt daarbij als metafoor gebruikt. Op zich is ‘voelen’ een lichamelijke activiteit: een zintuiglijke activiteit. Zintuigen zijn een onderdeel van je lichaam, je lichaam behoort tot je buitenwereld. Mentaal weten is een activiteit van je binnenwereld. Voorbeelden van mentaal weten zijn in vorige hoofdstukken aan de orde geweest. 'Intuïtie' is zo'n voorbeeld.

Gedrag

Zeker weten we niets. De waarheid is niet te kennen. Wat overblijft is het vinden van modellen die behulpzaam zijn bij het bepalen wat ons te *doen* staat.
Bij het gedrag van mensen is de vraag relevant of iets al of niet 'Bewust' gedaan wordt. Of je kunt beschikken over je Historisch-Bewustzijn is afhankelijk van de vraag of je hersenen dit toelaten. Pas als je hersenen het toelaten heb je een overzicht op de gevolgen van je daden.

'Het gedragen' doe je met je lichaam. Gedrag is het omgaan met een *lichaamsomgeving*. Ik heb het dan dus *niet* over de omgeving-van-het-IK, maar ik heb het over de omgeving van ons lichaam. Bij Bewust gedrag heb je te maken met drie grootheden: IK, lichaam en omgeving-van-het-lichaam.

In het voorgaande heb ik de metafoor van de auto gebruikt. Die metafoor gaat nog steeds op, onder voorwaarde dat je het IK accepteert als de *emergentie* van je lichaam. Het IK bepaalt, het *bestuurt*: het geeft opdrachten aan de hersenen. Het lichaam *stuurt*, voert uit, gedraagt zich. Voor zover het lichaam wordt aangestuurd door het IK-en-zijn-Bewustzijn gaat het om menselijk gedrag en zijn we verantwoordelijk voor wat we doen.

Gedrag kan Bewust (in het volle besef) en niet-Bewust plaatsvinden. Gedurende het overgrote deel van je reis van A naar B doe je van alles. Je luistert bijvoorbeeld naar de radio. Je IK is maar af en toe bezig met het *besturen* van de auto. Dat komt door je 'focus'. Je Bewustzijn kan maar op één ding tegelijkertijd gefocust zijn. Óf het is gefocust op autorijden, óf je luistert naar de radio, óf je denkt aan iets anders dan aan het autorijden. Op het tweede ontwikkelingsniveau kun je meer dingen gelijkertijd doen: op de weg letten, schakelen, gas geven, een gesprek voeren, …

Je lichaam en je hersenen *sturen*. Dat is van het tweede ontwikkelingsniveau, je doet het niet-Bewust. *Besturen* doe je bewust (op het derde ontwikkelingsniveau). Je bent je bij het besturen bijvoorbeeld aan het afvragen of je nog wel de juiste weg volgt: je denkt. Bij alles wat je doet pikt je IK-en-zijn-Bewustzijn er steeds één onderwerp uit om Bewust mee bezig te zijn. Dat is dan hetgeen waarop je gefocust bent.

Wat houdt dat in: 'je ergens van Bewust zijn'? Je moet wakker zijn, maar dat is niet voldoende. Als mens moet jij je realiseren wáár je mee bezig bent. Dat hoeft niet per se in te houden dat je gefocust bent op wat je doet. Dat zou niet kunnen. Je moet constant met heel veel dingen tegelijkertijd bezig zijn. Alleen het onderhouden van allerlei lichamelijke functies is al een uiterst complex geheel van activiteiten. Maar evengoed ben je wel verantwoordelijk voor wat je doet. Veel kun je overlaten aan je *automatische piloot* (de niet-Bewuste sturing door je hersenen), dat is gedrag dat zich op het tweede ontwikkelingsniveau afspeelt. Een voorbeeld is traplopen. Probeer dat maar eens Bewust te doen door elke handeling van tevoren te bepalen. Om ongelukken te voorkomen is het toch maar beter om het niet te doen. Zelfs traplopen is al een bezigheid die je maar beter aan je automatische piloot kunt overlaten. Het is niet-Bewust gedrag. Dit neemt niet weg dat ook aan traplopen een activiteit van het IK voorafgaat: je IK besloot om je lichaam te verplaatsen. Dat nemen van een beslissing is dan van het derde ontwikkelingsniveau.

- Bij (menselijk) gedrag is het IK betrokken.
- Aan veel gedrag gaat een beslissing door je IK vooraf.
- Niet-Bewust – automatisch – gedrag is een activiteit die in Het-NU op het tweede ontwikkelingsniveau uitgevoerd wordt.

Hoewel 'het denken' over wat je gaat doen tot het derde ontwikkelingsniveau behoort, zijn het toch de concrete handelingen die iets in je omgeving teweeg brengen. Voor je omgeving is dat

‘teweeg brengen’ wat je verantwoordelijk maakt voor wat je doet.

Ben je verantwoordelijk voor wat je denkt? Denken is de emergentie van doen. Ben je verantwoordelijk voor wat je op het derde ontwikkelingsniveau 'doet'? Bij het denken spelen je hersenen een belangrijke rol. Sommige mensen hebben hun gedachten niet in de hand. Bijvoorbeeld bij dwangmatig denken. Dat is van het tweede ontwikkelingsniveau: de hersenen beperken het denken tot bepaalde gedachten. Je hersenen functioneren autonoom. Er is bij dwangmatig denken geen vrijheid om te beslissen wat je gaat doen. Wil je verantwoordelijk gesteld worden voor wat je doet, dan is het een voorwaarde dat je in vrijheid kunt bepalen wat je doet. Dat houdt in dat je moet kunnen kiezen uit *alle* voorhanden opties, zowel de goede als de slechte.
Het gaat erom wat je naar aanleiding van dit denken gaat doen. Het 'doen' is de bijdrage die je levert aan het evolutieproces.
Wat je doet – denkt en handelt – en wat jij je voorneemt om te gaan doen, wordt in je IKgeheugen opgeslagen. Wellicht kun jij je herinneren dat je foute gedachten had, maar door ze te verwerpen brengen ze geen schade aan. Je moet daartoe wel de ruimte krijgen, van je hersenen.

- Je mag denken wat je wilt.
- Jij bent verantwoordelijk voor je *gedrag*.

Voor alle duidelijkheid: besef hebben van iets heeft niet per se te maken met je Bewustzijn. Het besef hebben van de dingen om je heen speelt zich ook op de andere niveaus af.

- ‘Je ergens van Bewust zijn’ is het actief gefocust-zijn van je aandacht-vanuit-je-hersenen op je omgeving.
- Je IK-en-zijn-Bewustzijn heeft weet van wat je doet als je aandacht ergens op gefocust is.

Stel: iemand gaat onder invloed van alcohol achter het stuur zitten en veroorzaakt een dodelijk ongeluk. Stel dat hij zich, op het moment dat hij de auto instapte, niet-Bewust was van wat hij deed. Is hij dan ook niet verantwoordelijk?
Hier komt de typische ontwikkelingseigenschap om de hoek kijken waarover alleen mensen beschikken: het Historisch-Bewustzijn. Mensen hebben weet van hun Toekomst. Je kunt je tevoren voornemen om niet te gaan autorijden met een slok op. Een alcoholist kan maatregelen treffen, zodat hij niet dronken achter het stuur komt te zitten. Doordat je de invloed van alcohol op gedrag *kunt* kennen ben je verantwoordelijk voor je gedrag in Jouw-Toekomst.

- Mensen zijn verantwoordelijk voor alles wat ze doen, tenzij de gevolgen op geen enkele manier waren te voorzien.

Iets dergelijks geldt voor emotioneel gedrag. Er zijn mensen die zeggen: “ik was niet bij zinnen”. Bijvoorbeeld omdat ze kwaad werden en in hun woede fout gedrag vertoonden. Dit excuus gaat niet op. Emoties behoren weliswaar tot het tweede ontwikkelingsniveau, maar je bent je, na de eerste opwelling die in je opkomt, Bewust van wat er in je lichaam gebeurt. En dan kun je ingrijpen. Bij kwaad worden hoef jij je boosheid niet in handelen om te zetten. Daardoor ben je verantwoordelijk voor je uitbarsting. Zie verder het hoofdstuk 'Emotie'.

Er zijn dieren die over een zelfbewustzijn beschikken. Dat wil echter niet zeggen dat ze verantwoordelijk zijn voor hun gedrag. Bij een hond ontbreekt de emergentie naar het derde ontwikkelingsniveau waardoor hij te veel overzicht mist. Zelfbewustzijn is dus niet voldoende om verantwoordelijkheid te kunnen dragen.

- Besef is van het tweede evolutieniveau.
- Bewustzijn is van het derde evolutieniveau.

Laten we ons nog eens concentreren op de vraag wat ‘verantwoordelijk zijn’ nu eigenlijk betekent. Het lemma ‘verantwoordelijkheid’ komt in WikiPedia niet voor. Dat is vreemd: het verantwoordelijk kunnen zijn voor ons gedrag is dat wat ons onderscheidt van de dieren. Het is, na het-oerbegin en het ontstaan van leven, de derde super-emergentie in het proces-van-de-evolutie.
Wel komt in WikiPedia het lemma ‘verantwoording’ voor, in combinatie met ‘afleggen’. Verantwoordelijkheid dragen heeft echter niets te maken verantwoording-afleggen. Dat laatste veronderstelt op zijn minst een tweede persoon: een baas, een god, …
Verantwoordelijkheid ‘draag je’. Jij draagt die alleen. Jij bent de enige die verantwoordelijk is voor wat je doet. Dat anderen vinden dat je over je gedrag verantwoording moet afleggen doet hieraan niets af. De enige die verantwoordelijk is voor jouw gedrag, dat ben jijzelf. Jij beslist wat je doet. Je *kunt* dat doen als je op het derde ontwikkelings-niveau functioneert. Je functioneert alleen op het derde niveau als je besef hebt van wat je doet én als je de gevolgen van je gedrag overziet. Juist doordat je verantwoordelijk bent voor je gedrag heb je rekening te houden met anderen. Het is in je eigen belang om dat te doen. Zie het hoofdstuk ‘Zelfhandhaving’.

Gedragsopdrachten

In dit boek probeer ik het model te schetsen waarvan ik denk dat het behulpzaam is *bij het bepalen wat ons te doen staat*. Dat 'doen' is het gedrag van ons lichaam. Als bestuurder van dat lichaam heb je invloed op wat het doet.
Al doende bouw je een geschiedenis op waarvan een afspiegeling wordt opgeslagen in je Systeemgeheugen. Die Informatie heb je nodig om je bestaan te kunnen voortzetten.
Als je geen Verleden zou hebben, zou je niet kunnen bestaan. Jij *bent* je Verleden. Door te handelen in Het-NU ont-wikkel jij jouw-Bouwplan. De manier waarop je dat doet wordt mede bepaald door wat je meegemaakt hebt. Leven is een *leerproces*. Hoe werkt dat?

Voor het idee van je Verleden en van je Systeemgeheugen gebruik ik de metafoor van een *kaartenkast*. Die kast ontstond op het moment dat je vanuit het niets Iets werd. Daarvóór was je 'Potentie'. Vanaf het begin was jouw kaartenkast *niet* leeg. Je was geen onbeschreven blad. In elke lade lag ook een 'Bouwplan'.
In jouw-Bouwplan is de geschiedenis van de kosmos, de mensheid, je voorouders beschreven. Bovendien liggen je mogelijkheden vast. Gelukkig is er nog voldoende ruimte om zelf iets van je leven te maken.

> Aan jou, Adam, hebben wij niet een vaste verblijfplaats, niet een eigen gezicht of een bepaalde gave in het bijzonder gegeven; het is de bedoeling dat jij de verblijfplaats, het gezicht en de gaven die je zelf verkiest naar je eigen wens en inzicht, zult verkrijgen en bezitten. (…) Midden in de wereld heb ik jou geplaatst, zodat je van daaruit alles wat er om je heen in de wereld is gemakkelijker kunt bekijken. (…) Als vrij en soeverein kunstenaar moet jij als het ware je eigen beeldhouwer zijn en jezelf uitbeelden in de vorm die je verkiest. Je kunt ontaarden in de lagere vormen, de dierlijke, maar je kunt ook door eigen

> wilsbesluit herboren worden in de hogere vormen, die goddelijk zijn.
> (Zie artikel op site historiek.net over Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) – Italiaanse humanist.)

Er is in jouw kast voldoende ruimte om de rest van je leven in vast te leggen. Je gebruikt de lades om systeemkaartjes in op te bergen. Alles wat je meemaakt wordt op zo'n kaartje geschreven.

De evolutie van het-Grote-Geheel wordt weerspiegeld in de lades van de kast. De onderste lade bevat de Informatie voor je fysieke bestaan, de lade daarboven bevat de Informatie voor je organische bestaan en daarboven is een lade voor de Informatie *voor en over* je persoonlijke bestaan. Daarboven is nog een vierde lade, maar in het begin van je bestaan weet je nog niet wat daar in zit. Gemakshalve heb ik dat de naam 'mijn Ultiem' gegeven. De lades zijn een metafoor voor de evolutieniveaus. In elke lade zitten de kaarten met je bestaanseigenschappen. In de tekeningen in dit boek wordt de ladekast weergegeven als een driehoek.

Het is een wat ingewikkelde kast. Sommige lades deel je met anderen. De onderste lade deel je met alles wat bestaat, met alle systemen. De tweede lade deel je met alle mensen. De derde lade is voor jezelf. Elk systeem heeft zo'n kast met vier lades.

De kaarten zijn eenvoudig van opzet. Elke keer als je iets belangrijks meemaakt wordt een kaart toegevoegd in je persoonlijke lade. Op die kaart wordt een beeld geschetst van jouw *interpretatie* van wat er gebeurd is. Maar dat niet alleen: op een hoekje van de kaart leg je vast wat je ervan vindt, zodat je daar in De-Toekomst rekening mee kunt houden als zich iets dergelijks zich nog eens voordoet. Wat je op het hoekje schrijft noem ik een '*Gedragsopdracht*'. Soms is dit een opdracht, maar vaak ook is het een aanwijzing.
Op elk kaartje wordt ook een tijdsaanduiding vermeld, zodat je later weet wat wanneer gebeurd is.

Elke keer als je iets meemaakt voeg je het *beeld*-van-het-gebeurde aan je Systeemgeheugen toe. Dit beeld loopt parallel met wat in Jouw-NU gebeurt. Jouw interpretatie van wat je meemaakt noem ik dat 'een beleving'.
Elke keer als je iets meemaakt kijk je eerst of er niet al een kaart bestaat waarop een gelijkend beeld beschreven is. Een kaart die vaker gebruikt is heeft betrekking op je 'ervaring'. Een ervaring is opgebouwd uit meerdere belevenissen.
Op elke kaart wordt bijgehouden wanneer iets gebeurd is. Als een kaart op meerdere gebeurtenissen betrekking heeft, kunnen je hersenen aan de hand van de data het tijdsverloop afleiden.
Aan de hand van een nieuwe belevenis wordt de Gedragsopdracht eventueel bijgesteld. Naarmate je een gelijkende beleving vaker meemaakt wordt de Gedragsopdracht dwingender voorgeschreven. Op deze manier verlopen *'leerprocessen'*.
Als veel mensen *gelijksoortige* ervaringen hebben kan het zijn dat er in de lade eronder, in het Soortgeheugen, een kaart bijgeplaatst wordt *zodat anderen hetzelfde makkelijker kunnen leren*.
Het lezen en beschrijven van de kaarten gebeurt, afhankelijk van de lade die aan de orde is, door de *infotie*, of als het om uniek-menselijke gebeurtenissen gaat, door het *Bewustzijn*.

- *Zonder Informatie, zonder geïnformeerd te zijn, kan een systeem niet bestaan.*

Zonder Informatie zou er niets zijn: chaos. De verbindende factor tussen Het-Verleden en Het-NU is het beeld dat vastgelegd is in het Systeemgeheugen, in de kaartenkast. De Gedragsopdrachten helpen je voort te bestaan; ze helpen je om je behoefte aan *zelfhandhaving* te bevredigen.

Gedragsopdrachten ontstaan doordat je *interpreteert* wat je meemaakt. Je ziet alles door je eigen gekleurde bril. Je evalueert elke gebeurtenis. Een voorval kan een *bedreiging* zijn voor je zelfhandhaving of het kan *gunstig* zijn voor je voortbestaan. Er zijn allerlei tussenvormen tussen 'bedreiging' en 'gunstig-zijn'. Een

afspiegeling ervan wordt vertaald naar een Gedragsopdracht. Een Gedragsopdracht kan eventueel 'neutraal' zijn. Er staat dan zoiets op de kaart als: "Zoek het zelf maar uit".
Een kaart met daarop het beeld van een bedreiging, heeft als Gedragsopdracht bijvoorbeeld: vermijden. Je weet dan een volgende keer wat je te doen staat. De eerste keer dat je iets meemaakt weet je niet wat te doen. Dat gebeurt vooral als je nog jong bent. Er staan je dan allerlei middelen ter beschikking die als hulpmiddel kunnen dienen.
Een voorbeeld is het kinderspel. Door gedrag van ouders te imiteren doen kinderen ervaring op. In het spel gebeurt dit risicoloos, zonder blijvende consequenties. Toch worden dan al wel Gedragsopdrachten gevormd. Dit houdt een gevaar in: niet elke kinderlijke oplossing levert ook de beste manier-van-doen op voor een volwassene. Het komt nogal eens voor dat mensen blijven steken in wat ze vroeger aangeleerd hebben. Een kenmerk van volwassen gedrag is nu juist het je flexibel kunnen aanpassen aan de eisen van je omgeving, zonder je eigen waardigheid – jouw menswaardigheid – te verliezen.

Mede op deze manier ontstaan bijvoorbeeld karakters, culturele gewoontes en morele opvattingen, die op hun beurt weer mede bepalend zijn voor jouw reacties op gebeurtenissen. Aan de hand van de vraag hoe zo'n reactie uitpakt schaaf je eventueel de Gedragsopdracht bij of versterk je hem. Dit gebeurt automatisch door je Bewustzijn. Leven is een voortdurend leerproces.

Gedragsopdrachten kunnen de vorm aannemen van een opdracht, maar ook van een aanwijzing of een voorstel. Het is niet zo dat een Gedragsopdracht per se uitgevoerd moet worden. Daarin verschillen mensen van de andere levende organismen en fysieke systemen. Mensen kunnen 'nee' zeggen tegen een Gedragsopdracht, of iets anders uitproberen. Mensen kunnen zelfs Gedragsopdrachten plannen. Ze kunnen zich voornemen om een iets een volgende keer anders te doen.

Er zijn een paar kaarten die we bij meer mensen aantreffen. Ze gaan over omgangsregels die binnen een gemeenschap gelden. Zo'n gemeenschap is een relatie: een netwerk, een verhouding, een gezin, een groep, een groepering, een maatschappij, een samenleving, … Zie voor de kaarten 'identiteit' en 'cultuur' het betreffende hoofdstuk verderop. Zie ook het hoofdstuk 'Nabijheid', want we leven in 'nabijheidskringen' (relatie, gezin, buurt, familie, …)

Het pakketje kaarten betreffende de 'moraal' gaan over goed of fout handelen. Goed gedrag is handelen in overeenstemming met wat algemeen in een maatschappij als 'goed' wordt gezien. Fout handelen is wat afgekeurd wordt. Het verschil tussen moraal en cultuur is: cultuur betreft vooral gewoontes en moraal gaat over wat 'jijzelf vindt'. Moraal is van een hoger niveau en heeft zijn wortels in wat jij als 'jouw Ultiem' beschouwt. Soms is moraal gebaseerd op de religieuze opvattingen van een groepering of is gebaseerd op heilige geschriften. Vaak ook op opvoeding. Als 'het geweten' speelt, dan betreft het een morele kwestie. Als er geen bewuste keuze aan je gedrag ten grondslag ligt en als je klakkeloos doet wat van buitenaf voorgeschreven is, dan is moraal iets van het tweede ontwikkelingsniveau. Het is dan alleen iets wat je geleerd hebt van anderen. Moraal kan echter ook iets van het derde niveau zijn. Het is dan gebaseerd op een keuze of op een Intuïtief-inzicht-vanuit-het-vierde-ontwikkelingsniveau.

Gedragsopdrachten dragen bij aan je zelfhandhaving; ze zijn een leidraad en houvast om je in het maatschappelijke verkeer staande te houden en zijn bedoeld om een bijdrage te leveren aan jouw welzijn en dat van de maatschappij waarin je leeft, en aan de voortgang van de evolutie. Je culturele omgeving, je identiteit en je morele uitgangspunten zijn – naast de interpretaties van wat je meegemaakt hebt – gekristalliseerd in Gedragsopdrachten. Je kunt jezelf alleen handhaven als je aangepast gedrag vertoont; aangepast aan je omgeving, aan de eisen van de maatschappij waarin je leeft.

Aandriften

Infotie is de activiteit die zorgt voor de *belichaming* van Bouwplannen. Het is de functie die *vorm* geeft aan alles wat bestaat, aan de hand van de Informatie in een Systeemgeheugen. De Bouwplannen zijn in de loop van de geschiedenis-van-het-Grote-Geheel geëmergeerd, waardoor uiteindelijk jij en ik zijn ontstaan. Om onszelf te kunnen handhaven moeten we ons als mens gedragen. Dat kunnen we, omdat we een Verleden opbouwen met een IKgeheugen waarin, wat we meemaken, opgeslagen wordt.
In de confrontatie met de dingen om ons heen krijgen we steeds aanwijzingen in de vorm van Gedragsopdrachten, als reactie op wat we waarnemen of denken.
We kunnen voornemens uitvoeren. We staan handelend in de wereld.

'Gedrag' *kan* zijn oorsprong vinden in het derde ontwikkelingsniveau. Je bedenkt dan iets en je geeft je hersenen de opdracht om het te doen. Echter: er is veel gedrag waaraan het derde niveau part noch deel heeft.
Waaruit ontstaat gedrag? Algemeen wordt aangenomen dat onze hersenen daarbij een belangrijke rol spelen. Maar dat is maar een deel van de waarheid. Naast de waarneming van wat er rondom ons lichaam gebeurt, kan de aanzet tot gedrag ook vanuit andere-delen-van-ons-lichaam-dan-de-hersenen komen. Meestal is het een samenspel van processen waarbij allerlei organen en zintuigen een rol spelen. Daar waar de zintuigen in het geding zijn, is ook onze omgeving betrokken. Gedrag ontstaat bovendien vanuit ons Verleden. Ook daarbij speelden allerlei zaken een rol vanwege de betrokkenheid bij de waarnemingen-van-Toen. Kortom, gedrag kan allerlei oorzaken hebben.
Als gedrag vanuit je lichaam voortkomt, noem ik die oorsprong een ‘aandrift’. Een aandrift is een drang tot handelen, onafhankelijk van de vrije wil. Een aandrift lijkt zich af te spelen op het *tweede*

ontwikkelings-niveau. Het IK-en-zijn-Bewustzijn – het derde ontwikkelingsniveau – speelt bij een aandrift nauwelijks een rol.

Een onderverdeling:

- Aandrift:
  - instinct
  - emotie
  - overlevingsstrategie

Een aandrift is een noodzakelijk gevolg van de fundamentele behoefte aan zelfhandhaving die voor elk systeem geldt. Als een systeem niets doet valt het ten prooi aan de entropie. Als je niet eet ga je dood. De behoefte aan eten wordt door je lichaam kenbaar gemaakt doordat je honger krijgt. Instinctief ga je op zoek naar eten.

- Een aandrift komt voort uit een *behoefte*.

Zoals dat bij elke behoefte het geval is, kan bij een bepaalde persoon de bevrediging van een behoefte extreme vormen aannemen. Dan kan sprake zijn van een verslaving of van dwanghandelen, of van crimineel gedrag. In volgende hoofdstukken geef ik een paar voorbeelden van behoeften.

Het onderscheid dat ik maak tussen *soorten* aandriften heeft te maken met de oorsprong van de aandrift:

- lichamelijk
- omgeving
- persoonlijk Verleden

Instinctief gedrag is aangeboren en van lichamelijke aard. Instinctief gedrag speelt zich af op het tweede ontwikkelingsniveau en staat beschreven in een Bouwplan; instinctief gedrag is erfelijk bepaald. Instinctief gedrag is een reactie op een conditie in de omgeving van het systeem of op een lichamelijke toestand. Als zo'n conditie zich voordoet wordt automatisch en ongeremd een reeks van processen in

werking gezet dat kan uitmonden in een reflex en/of een gevoel. Dit zijn activiteiten van lichamelijke aard, van het tweede ontwikkelingsniveau.
Bijvoorbeeld: bij een tekort aan een kortetermijn energiebuffer (glycogeen) zorgt de lever ervoor dat er lichamelijke reacties optreden die wij benoemen als trek of een hongergevoel.
Elk instinctief gedrag verloopt 'automatisch'. Zo treedt bij verwonding vanzelf pijn en wondgenezing op. Op gedragsniveau is 'terugtrekken' het gevolg: je probeert verdere verwonding te voorkomen. Op het niveau van de verwonding zelf vernauwen de beschadigde bloedvaten zich 'automatisch'.

Ook een *emotie* is automatisch gedrag. Het kan een reactie zijn op 'iets' dat in de omgeving wordt waargenomen (verliefd worden, watertanden) of het is een reactie op een herinnering. Emotie is voor een deel het resultaat van wat onze voorouders geleerd hebben en vindt dan zijn oorsprong in het Soortgeheugen. Een emotie kan 'geremd' worden: soms is het mogelijk om een emotie niet uiterlijk te vertonen. Dat is dan een 'tegenactiviteit' waarbij je IK-en-zijn-Bewustzijn probeert je gedrag onder controle te houden. Zie verder het volgende hoofdstuk.

Een derde soort aandrift is de *overlevingsstrategie*. Ook dit is automatisch gedrag. Instinctief gedrag en emoties zijn in feite ook overlevingsstrategieën, maar ik beperk de term 'overlevingsstrategie' tot aandriften die zich ontwikkelen aan de hand van gebeurtenissen. Overlevingsstrategieën ontwikkelen zich op grond van persoonlijke belevingen, meestal in de kindertijd. De Informatie is opgeslagen in het IKgeheugen, dit in tegenstelling tot instincten, en voor een deel de emoties, die Informatie putten uit het Soortgeheugen. Het is niet vanzelfsprekend dat jij je van een overlevingsstrategie bewust bent. Dat is kenmerkend voor automatisch gedrag. Je beseft hoogstens later wat je gedaan hebt.
In het geval van overlevingsstrategieën herkent je Bewustzijn een situatie in het IKgeheugen met de gedragsopdracht 'meteen uitvoeren'. Zonder na te denken wordt de betreffende reactie

uitgevoerd. Ook in zo'n geval gaat het om 'automatisch gedrag'.

Op het moment dat je de overlevingsstrategie ontwikkelde was je gedrag functioneel.
Kreeg je als kind te weinig aandacht van je ouders? Dan kan het heel functioneel zijn om die aandacht op te eisen.
In de loop van je geschiedenis waren er 'gevoelige periodes' waarin je makkelijk bepaalde dingen leerde. Hetzelfde leren kan op latere leeftijd een stuk moeilijker zijn. Als je als kind te weinig aandacht kreeg van je ouders kan dat later tot gevolg hebben dat je als volwassene een onstilbare honger hebt naar aandacht van anderen. Als baby eiste je aandacht op door te huilen. Stelden je ouders later geen grenzen aan je gedrag? Dan kan krijsen een strategie zijn om je zin te krijgen. Als ouders geen grenzen stellen en niet aan je *echte* behoeften voldoen, dan kan de strategie die eerst functioneel was, op latere leeftijd disfunctioneel zijn. Dat kan een belemmering zijn om je gelukkig te voelen. Of je ontwikkelt je tot iemand die altijd zijn zin wil doordrijven… Heeft Trump voeger als kind voldoende aandacht gehad? Heeft hij geleerd met frustraties om te gaan?

Functioneren op basis van aandriften is voldoende om in leven te blijven. Als de omgeving waarin je leeft geschikt is, biedt ze voldoende behoeftebevredigers om aan je behoeften te voldoen. 'In leven blijven' is iets anders dan 'een menswaardig bestaan' leiden. Voor dat laatste is ook functioneren op het derde ontwikkelingsniveau noodzakelijk. Dat wil zeggen dat alles wat je doet tevens onderhevig is aan Bewust en in vrijheid genomen beslissingen. Je zou ook kunnen zeggen dat alles wat je doet in overeenstemming moet zijn met je morele opvattingen. Je IK hanteert een Moraal-checker. Die controleert of wat je doet in overeenstemming is met je waarden en normen. De Moraal-checker controleert je emoties. De waarden en normen die je aanhangt zijn bepalend voor je identiteit. Meer hierover in het hoofdstuk 'Cultuur en identiteit'.

'Menswaardig functioneren' wil zeggen: de verantwoordelijkheid op je nemen voor wat je doet. Alles wat je dan doet staat onder besturing

van je IK. Volwassen gedrag houdt in dat je, op het derde ontwikkelingsniveau functionerend, zelf bepaalt wat je doet, en dat je niet *beheerst* wordt door aandriften.

Emotie

Een emotie is een lichamelijke toestand. Het is een reactie op een gebeurtenis of een gedachte. Ondanks dat mensen rationeel kunnen bepalen wat ze doen, kunnen ze niet buiten emoties. Emoties zijn afgeleid van de behoefte aan zelfhandhaving. Maar eerst iets over empathie.

Sommige mensen kunnen zich beter in een ander verplaatsen dan anderen. 'Empathisch vermogen' wordt dit genoemd. Heel vroeger was het 'invoelen van andermans gevoelens' van levensbelang. Mannen die op jacht waren konden soms beter hun stemgeluid niet laten horen. Het aflezen van de gelaats- en lichaamsuitdrukking was een betere optie. Het lezen van gelaatsuitdrukkingen werkt bij vrouwen iets anders. Vrouwen die zagen dat de ander vermoeid was of pijn had namen in de oudheid werkzaamheden van elkaar over.
Het zien van wat er in de ander omgaat heeft voordelen bij het samenwerken. Het kunnen aflezen of iemand die in de problemen zit, bang is of juist opgetogen, is een vaardigheid die de samenwerking bevordert en dus helpt te overleven. *Samenwerking is een noodzakelijke voorwaarde voor zelfhandhaving*. Het aflezen van wat er iemand omgaat speelt ook bij emoties een rol.
Emotie en empathie zijn verschijnselen die bij elkaar horen. We treffen ze het duidelijkst aan bij sociale wezens die op de hoogste treden staan van de evolutionaire ladder. Ze zijn van het tweede bestaansniveau en veroorzaken automatisch gedrag. Empathie wil zeggen: 'mee-resoneren' op de emotie van de ander. Jij beleeft als het ware de emotie van de ander enigszins. Je kunt je er in elk geval een voorstelling van maken.

Overigens: emoties hoeven niet per se gedeeld te worden. Soms wil je dat juist niet.

- Als de ander in nood is heeft empathie als effect de aandrift om de ander doelgericht te helpen doordat je beseft wat wat de ander doormaakt.

Empathie en emoties kunnen op het derde niveau tot gevolg hebben: *inzicht* in de behoefte van de ander; *'begrijpen',* zonder dat je door emoties overmand wordt. Emoties overspoelen je en zijn altijd van het tweede niveau.

Emotioneel *gedrag* kan ontstaan door een eigen emotie of door empathie. In het laatste geval resoneer je mee met het gevoel van de ander. In beide gevallen merk je emotioneel gedrag bij jezelf op als het al bezig is (al of niet voor de ander zichtbaar). Het gebeurt automatisch. Emoties kunnen toeslaan als je naar muziek luistert, als je aan iets ontroerends denkt, als je bang bent voor iets, ….

- Een emotie is een reactie op een waarneming of op een gedachte.
- Een emotie geeft aan of iets plezierig of onplezierig is, bedreigend is of nuttig.
- Een emotie kan soms afgeremd worden door een beslissing op het derde ontwikkelingsniveau.
- Ook als gedrag een emotionele grondslag heeft zijn mensen verantwoordelijk voor wat ze doen.

Gedrag is voor een belangrijk deel voorgeprogrammeerd. In de loop van de geschiedenis, ook van vóór de tijd dat de menselijke soort op aarde rondliep, heeft de evolutie ervaring opgedaan. De nagalm hiervan tref je aan in het menselijk Soortgeheugen. Vanaf de conceptie draag je dat met je mee en als je er aan toe bent doet het zijn werk.

Je Soortgeheugen bevindt zich op jouw tweede evolutieniveau. Dit Soortgeheugen is onderverdeeld in pakketjes kaarten met beelden die een gelijksoortige betekenis hebben. Eén zo'n pakket wordt gevormd

door ‘emotiekaarten’. Daarin zijn geschiedenisbeelden vastgelegd van wat *onze voorouders geleerd* hebben. Het gaat hier om resultaten van wat in het hoofdstuk Soortgeheugen ‘Populatieleren’ genoemd is. Dat is Informatie die niet via DNA overgeërfd wordt.
Als een emotiekaart getrokken wordt maak je in Het-NU een gebeurtenis mee die lijkt op het beeld op de kaart. Door de gedragsopdracht volgt dan ‘*automatisch gedrag*’. Een voorbeeld: je raakt een hete pan aan; je trekt je hand terug zonder erbij na te denken. Dit terugtrekken is ‘automatisch gedrag’.

- Als je geconfronteerd wordt met een gebeurtenis die overeenkomt met het beeld dat op een emotiekaartje afgebeeld is, dan volgt ‘automatisch gedrag’.

Een voorbeeld van een emotiekaart is het beeld van een slang. Zodra je een slang opmerkt is je natuurlijke neiging: met angst reageren, of op zijn minst: opmerkzaam-zijn. Je aandacht wordt getrokken, en misschien merk je dat je vluchtgedrag toont.
Dat opmerken van wat je doet besef je pas als het al gedaan is. Dat is een kenmerk van *emotioneel gedrag:* je kunt het moeilijk tegenhouden. Het komt 'spontaan' op. Het verloopt automatisch.

Emotiekaarten zijn niet alleen het gevolg van evolutionaire leerprocessen, maar kunnen ook ontstaan door wat jezelf meegemaakt hebt. Het beeld van de gebeurtenis is dan in je IKgeheugen aanwezig. Een bepaald muziekstuk bijvoorbeeld kan je ontroeren. Op het moment dat je het hoort en je hersenen het registreren, kan dat tot emotioneel gedrag aanleiding geven. Ook dan gaat het om automatisch gedrag.

Een emotie verschijnt door een tijdloze verbindingen met het Niet-NU. Er gebeurt iets en er wordt door je infotie/Bewustzijn gecheckt of het beeld-van-de-gebeurtenis overeenkomt met een emotiekaart. Dat gebeurt tijdloos. En er wordt ‘gekeken’ welke *Gedragsopdracht* er op de kaart staat. Als je op die kaart de aantekening “meteen uitvoeren”

aantreft, geven je hersenen zonder tijdverlies de opdracht aan je lichaam om te reageren. Ook de aard van de reactie wordt van de emotiekaart afgelezen.

- Een emotie kenmerkt zich door de Gedragsopdracht: “meteen uitvoeren”.

Voor een goed beeld van wat ‘emotie’ eigenlijk is neem ik een steen als voorbeeld. Het klinkt gek, maar in mijn visie heeft ook een steen emoties. Of liever gezegd: ‘behoeften’, maar daar kom ik in volgende hoofdstukken op terug. Weliswaar heeft een steen op een heel primitief niveau emoties, maar toch. De Gedragsopdracht die een steen meteen moet uitvoeren is: weerstand bieden. Bijvoorbeeld tegen een temperatuursverandering of tegen een fysieke kracht die op hem inwerkt. Stenen ‘verdedigen’ zich door weerstand te bieden tegen beschadiging. Dit is een gelijksoortig gedrag als wanneer iemand jou aanvalt. Je reageert dan ook impulsief met verdedigend gedrag. Zowel bij de steen als bij jou wordt de kaart getrokken met het beeld dat je aangevallen wordt en jullie reageren op dezelfde manier met automatisch gedrag. Waarom zou je het dan ook niet dezelfde naam geven? Ook een steen heeft 'emoties'.
Wat makkelijker inzichtelijk is emotioneel gedrag bij weinig ontwikkelde levensvormen. Ook die hebben emoties, ze verdedigen zich. Een acaciaboom stopt een bittere giftige stof in zijn bladeren als een giraf ervan eet. Als een sperzieboon wordt belaagd door een bonenspintmijt produceert hij een geurstof die een roofmijt aantrekt; roofmijten eten bonenspintmijten.

- Bij alle systemen komt emotioneel gedrag voor.
- Emoties zijn een vorm van zelfhandhaving. Er doen zich uitingen-van-gedrag voor, resulterend in opzoeken of vermijden, aantrekken of afstoten, liefde of haat, …

De oorsprong van een emotiekaart kan tweeërlei zijn: ze kan gebaseerd zijn op de geschiedenis die de evolutie doormaakte. De kaart zit dan in je Soortgeheugen. Ze kan ook ontstaan zijn doordat je zelf iets meemaakte. De kaart zit dan in je IKgeheugen.

Je bent je slechts bewust van een klein deel van de dingen die om je heen gebeuren. Dat wil *niet* zeggen dat je ze niet waarneemt. Zodra een emotionele gebeurtenis wordt waargenomen trekt je infotie en/of je Bewustzijn de bijbehorende kaart(en). Vaak betreft het een tweede-ontwikkelingsniveau-actie (Soortgeheugen). Het kan echter ook gaan om een gebeurtenis uit je eigen geschiedenis. Het gaat dan om iets dat aangeleerd is. In dit geval krijgt je Bewustzijn Informatie uit je IKgeheugen doordat een kaart getrokken wordt met een beeld van wat je in Het-NU-van-Toen meemaakte. Je wordt je pas bewust van de emotie door de lichamelijke reacties in en van je lichaam.

Afhankelijk van het ontwikkelingsniveau-van-functioneren waarop de waarneming plaatsvindt geeft je infotie/Bewustzijn aan je hersenen door welke instructie het uit moet voeren. Dit gebeurt in Het-NU vanuit het Niet-NU zonder tijdsverschil. Als je de emotionele gebeurtenis niet direct Bewust waargenomen hebt kan het even duren voordat je doorhebt wat er aan de hand is. Je neemt dan wel de lichamelijke reacties waar en brengt deze achteraf in verband met wat er precies gebeurt. Pas als je IK zich bewust is van de emotionele reactie kun je iets ondernemen om de acties die door de hersenen in gang gezet zijn te beheersen: te versterken of af te zwakken.

Door Bewust te willen kan je IK beslissen om de eerste opwelling van het automatische gedrag te overspoelen met ander gedrag. Je kunt bijvoorbeeld leren om bij het zien van een slang niet weg te vluchten, maar je eerst af te vragen wat je te doen staat. Dat neemt niet weg dat er wel eerst op het tweede ontwikkelingsniveau al van alles gebeurt is. Neem als voorbeeld: een onbekende vraagt je: “Hoe gaat het?”. Kort geleden is je geliefde overleden en een golf van verdriet welt uit je lichaam op. Maar je wilt het daar niet over hebben. In zo’n geval kun je vaak wel toneelspelen zodat de ander niets in de gaten heeft.

Uiterlijk kun jij je beheersen. Dat geldt bijvoorbeeld ook bij een woedeaanval. Bij een woedeaanval hoef je er niet op los te meppen, ook al heeft je lijf die behoefte. Als mens kun je ‘nee’ zeggen (en soms anders doen). Daarin verschil je van de steen en van de sperzieboon. Dat 'nee zeggen' werkt als een rem op je spontane gedrag.

Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen de begrippen ‘emotie’ en ‘voelen’. Voor veel mensen betekenen ‘gevoel’ en ‘emotie’ hetzelfde.
Op het moment dat een emotiekaart getrokken wordt komen je hersenen in actie en ‘jagen allerlei reacties door je lijf’. Afhankelijk van de Gedragsopdracht krijg je kippenvel, gaat je bloed sneller stromen, spannen je spieren zich aan… *Dat voel je*. Met je zintuigen. Dat voelen is iets anders dan het mentale *gevoel* dat je er bij hebt. Op het moment dat je het voelt is de weg geopend naar beheersing (de beheersing komt in de volgende hoofdstukken aan de orde). Op het moment dat het-daarvoor-‘verantwoordelijke’-deel van je hersenen merkt dat er in je lichaam iets gebeurt, kan je IK beslissen om de reactie te versterken of te verzwakken, je kunt je lichaam het bevel geven een tegenactie uit te voeren. Iemand met een irreële angstreactie kan bijvoorbeeld heel bewust zijn spieren ontspannen en toch datgene doen wat zijn IK wil. Op het moment dat je een emotie beseft kun je de *situatie* waarin jij je bevindt mee laten spreken. Het maakt immers wat uit of je een slang ziet in een oerwoud of achter glas in een dierentuin. Je kunt zelfs op een emotie anticiperen. Je kunt een schrikreactie voorkomen als je een slangenverblijf binnenloopt.

Een kenmerk van een emotiekaart is dat bij de Gedragsopdracht de aanvulling is toegevoegd: “meteen uitvoeren”. Dat heeft tot resultaat dat een Moraal-check niet wordt uitgevoerd. Het IK geeft ‘ongezien’ aan de hersenen de opdracht door om de Gedragsopdracht uit te voeren. Gevolg is: automatisch gedrag.

- Automatisch gedrag is gedrag dat rechtstreeks vanuit het Soortgeheugen of IKgeheugen wordt uitgevoerd, zonder een vertraging door interpretatie.

Elk automatisch gedrag is in oorsprong bedoeld om gunstig uit te werken voor je zelfhandhaving. Helaas gaat er ook wel eens iets fout. Vaak gaat het dan om gedrag dat je ongewenst vindt. Het kan zijn dat je soms gedrag vertoont waarvan je zegt: “Ik doe dat, maar ik wil het niet, en toch doe ik het steeds weer”. Vaak gaat het dan om aangeleerd gedrag. Wat aangeleerd is kan ook weer afgeleerd worden.

Ik herinner me een cliënt die allerlei sociale situaties vermeed. Waarom? Omdat hij dan niet kon drinken. Als hij een kop koffie, een glas fris of een lepel soep naar zijn mond bracht, begon zijn hand te shaken zodat het vocht over de rand gutste. Op de een of andere manier was aan het kaartje ‘vocht naar je mond brengen’ de Gedragsopdracht gekoppeld: “met je hand schommelen” en “meteen uitvoeren”. Dit soort koppelingen kan onder therapeutische begeleiding ongedaan gemaakt worden. Gedurende jaren daarna kreeg ik tijdens de vakantieperiode een kaartje met de ondertekening: ‘soepFrans’.
Ik was gespecialiseerd in het behandelen van fobisch gedrag, waarbij ik naast counseling ook Wolpe’s methode van de systematische desensitisatie combineerde met hypnotherapie.

Een belangrijk aspect van emoties is dat ze bedoeld zijn voor onze zelfhandhaving. Emoties zijn het resultaat van miljoenen jaren ontwikkeling; emoties zijn ook bedoeld om de menselijke soort als *soort* te handhaven en te beschermen. Daarnaast kunnen gebeurtenissen die je meemaakt een emotionele lading krijgen. Soms gaat er in dat proces iets fout. Dan krijgt een beeld van een gebeurtenis onterecht de extra aantekening “meteen uitvoeren”. Het gevolg kan dan zijn dat je in bepaalde situaties ‘vreemd’ gedrag gaat vertonen.

Als het 'noteren' van de Gedragsopdracht fout gaat, dan kan het volgende gebeurd zijn. Je infotie schat de situatie waarin jij je bevindt soms anders in dan je IK-en-zijn-Bewustzijn zou doen. Dat is mogelijk omdat je niet altijd Bewust bezig bent. Het niet-Bewust bezig zijn met wat je doet opent voor je hersenen de mogelijkheid om zelfstandig te functioneren. Je kunt dit ook klassiek conditioneren noemen, wat niet altijd in jouw persoonlijke belang is. Een voorbeeld: je hebt een sollicitatiegesprek. Je bent gespannen, je let niet op en morst wat koffie. Je hersenen plaatsten een kaart in je IKgeheugen met het beeld waarin jij drank naar je mond brengt.
Je infotie schat een situatie soms anders in dan je Bewustzijn dat zou doen. Vooral als het om de opeenvolging van oorzaak en gevolg gaat. Daardoor kwam er in dit geval als beeld op het kaartje te staan: "Iets vloeibaars naar je mond brengen" en als Gedragsopdracht: "je hand snel bewegen" en "meteen uitvoeren'. En later kwam daarbij: "situatie vermijden". En nog later: *elke* situatie vermijden waarbij het mogelijk is dat je iets te drinken aangeboden krijgt.

Waarom schreef jouw infotie deze Gedragsopdracht? Omdat je op dat moment gespannen was, je onprettig voelde en dit morsen van koffie niet wilde. Je hersenen trokken de verkeerde conclusie; in je hersenen werd de referentie naar een nieuwe kaart geplaatst. Later dacht je: "Stom. In het vervolg beter uitkijken". Daarmee werd de referentie naar de kaart "Iets vloeibaars naar je mond brengen" versterkt. Dit kan tot gevolg hebben gehad dat je in de toekomst dit soort situaties ging vermijden, waardoor de gedragsopdracht nog sterker werd.
Door 'generalisatie' kan een kaart gebruikt worden bij een reeks van gebeurtenissen die *lijken* op het beeld op de kaart.
Dit zijn processen die geheel buiten je Bewust-functioneren om gaan. 'SoepFrans' was geboren. Door situaties te vermijden blijven je hersenen de referentie gebruiken en krijg jij niet de gelegenheid om een soortgelijke situatie anders te beleven.

Een emotie kan door mensen beleefd worden als verdrietig, als romantisch of als blijdschap, maar in aanzet zijn het automatische reacties op iets dat we meemaken of meegemaakt hebben. Dit is een

verschijnsel dat we bij systemen van alle ontwikkelingsniveaus aantreffen.
Overigens: niet alle automatische reacties worden als 'emotie' beschouwd.
In plaats van over 'emoties' te spreken, kunnen we het gedrag dat er mee gepaard gaat beter vanuit het ‘behoeftig-zijn’ zien. Er ligt aan een *emotie* altijd een *behoefte* ten grondslag. In het volgende deel van dit boek zal ik er een paar noemen.

Het labelen van emoties in termen van behoeften is belangrijk omdat het voortbestaan van systemen gebaseerd is op het bevredigen van behoeften, voortkomend uit de fundamentele behoefte aan zelfhandhaving. Wordt niet aan behoeften voldaan, dan is in het ergste geval entropie het gevolg: ellende, armoede, ziekte, dood…

Deel 3

Behoeften

Als we menselijk gedrag bezien vanuit het oogpunt van behoefte-bevrediging, maakt dit beheersing van dat gedrag mogelijk. Gedrags-beheersing is een voorwaarde voor het kunnen dragen van verantwoordelijkheid. In dit deel schets ik paar behoeften die veel menselijk gedrag begrijpelijk maken.

Behoeften

Naast de dialectiek als procesmodel, baseer ik me op de systeemtheorie als ik de *structuur* van ons bestaan in beeld wil brengen. Uit de systeemtheorie volgt logisch dat *zelfhandhaving* de meest fundamentele behoefte van systemen is: als een systeem zichzelf niet handhaaft, dan kan het niet voortbestaan en valt ten prooi aan entropie. Dat ik me op de systeemtheorie baseer wil niet zeggen dat bij behoeften de tijd uitgeschakeld wordt. Integendeel. Behoeften kunnen alleen in Het-NU bevredigd worden.

- Behoeften bevinden zich aan het begin van een proces, doelen aan het einde.
- Bij een behoefte is er een tekort.
- Er is een tekort als het bestaan van een systeem zich niet optimaal voltrekt.
- Door het bevredigen van een behoefte kan een, eventueel dreigende, uit-het-evenwicht-zijn van het systeem opgeheven worden.
- Het gaat hier om het evenwicht tussen entropie en ordening, dat wil zeggen: behoeftebevrediging houdt een ordening in stand.
- Een behoefte is een tekort aan behoeftebevredigers.
- Een behoefte zet het systeem aan tot actie om het tekort op te heffen.

De actie van elk systeem om een behoeftebevredigerstekort op te heffen volgt het evolutiemodel. Je zou kunnen zeggen: de systemen van het eerste ontwikkelingsniveau nemen genoegen met het bestaan-op-zich. Het is voor hen voldoende DAT ze zijn. De behoefte aan zelfhandhaving geldt voor *alle* in Het-NU bestaande systemen.
Op het tweede niveau gaat het systemen om WAT ze doen. Ze zijn voortdurend actief om hun veiligheid ten opzichte van anderen zeker

te stellen.

De evolutieniveaus nog eens anders benoemd:

1. Dat.
2. Wat.
3. Hoe.
4. Waarom.

Bij mensen gaat het (óók) om de vraag HOE ze actief zijn. Mensen zijn *verantwoordelijk* voor wat ze *doen*. Ze zijn verantwoordelijk voor hoe ze doen, voor hoe ze omgaan met andere systemen en met de behoeftebevredigers die ze gebruiken om tekorten aan te vullen. Mensen zijn verantwoordelijk voor hoe ze omgaan met de wereld om hen heen.
De tekorten kunnen opgeheven worden door andere systemen 'te gebruiken'. Die andere systemen noem ik ‘behoeftebevredigers’.

- Een behoeftebevrediger is ‘iets’ dat de behoefte van een systeem kan bevredigen. Een behoefte kan ‘opgeheven’ worden.
- Elke behoefte kent zijn eigen behoeftebevredigers. Dat kan warmte zijn, voedsel, sociaal contact…

Voor mensen zijn de behoeften onder te verdelen in vier categorieën; bij elk bestaansniveau hoort een ander soort behoefte:

1. Fysieke behoeften (bestaan), behoefte aan zekerheid.
2. Biologische en sociale behoeften (onderscheiden, samen optrekken, voortplanten), behoefte aan veiligheid.
3. Behoefte aan zelfontwikkeling (van betekenis zijn).
4. Ultieme behoeften (…).

De behoefte aan zelfhandhaving motiveert een systeem *om voort-durend bezig te zijn* met het opheffen van tekorten. Sommige tekorten zijn zo urgent dat ze ter plekke en meteen opgeheven moeten worden.

Dat geldt bijvoorbeeld voor het inademen van zuurstof. Zodra zo'n urgent, eventueel dreigend, tekort gesignaleerd wordt onderneemt het systeem een actie om het tekort op te heffen.
Als zo'n systeem een mens is en er is geen tijd om na te denken, dan mobiliseert de infotie het lichaam om te doen wat in het belang van de zelfhandhaving is. Dit proces wordt vaak benoemd op grond van de lichamelijke reactie die prettig of onprettig kan aanvoelen. Men heeft het dan over een gevoel of over een 'emotie'. In feite is het gebruik van de term 'emotie' *verhullend* taalgebruik, *omdat het in de kern om een tekort gaat*.
Het is beter de term *'behoefte'* te gebruiken omdat dit beter aangeeft waar het om gaat. Bij 'angst' gaat het bijvoorbeeld om een tekort aan veiligheid (al of niet vermeend). Door dat te weten kan de beste actie ondernomen worden. Die actie volgt niet logisch uit de term 'emotie'.

Het evolutiemodel is een cumulatief model. Dat houdt in dat er een hiërarchie is, een stapeling: en dat houdt in dat een hoger ontwikkelingsniveau niet kan bestaan zonder de lagere. Voor de bevrediging van de behoeften geldt iets dergelijks: activiteiten die op het opheffen van een behoefte gericht zijn worden pas uitgevoerd als aan de bevrediging van lagere behoeften *in voldoende mate* voldaan is. Dit verschijnsel is vooral naar voren gebracht door Abraham Maslow, die bekend geworden is door de volgende behoeftehiërarchie:

1. Fysieke basisbehoeften (eten, drinken, ademhaling, kleding, onderdak, beweging, …).
2. Bestaanszekerheid (seks, behoefte aan lichamelijke veiligheid…).
3. Sociale behoefte (er bij horen, saamhorigheid, liefde, …).
4. Erkenning (zelf-imago, reputatie, eigendunk, zelfrespect, …).
5. Zelfactualisatie (zelfverwezenlijking, doen wat je roeping is, …).
6. Transcendente behoeften.

De eerste vier soorten behoeften reken ik tot de *basisbehoeften* van mensen. Zelfactualisatie (het derde ontwikkelingsniveau) is een '*extra*

behoefte' en kan pas gerealiseerd worden als aan de eerste vier in voldoende mate voldaan is. Voor de eerste vier behoeften hebt je 'iets anders' of 'iemand anders' nodig: daaraan kan een tekort bestaan. Jezelf 'actualiseren' kun je alleen maar zelf doen.

- De basisbehoeften zijn er om in leven te blijven *en* om een *menswaardig* bestaan te kunnen leiden.
- Basisbehoeften kunnen bevredigd worden door '*basisbehoeftebevredigers'* (basisvoorzieningen).
- De *extra behoeften* zijn er om als mens tot volle ontplooiing te komen.

Bij het begrip 'emotie' valt het aspect 'urgentie-van-het-opheffen van de tekorten' weg. De maatschappelijke relevantie van het opheffen-van-tekorten wordt dan ondergesneeuwd.
Het gaat bij de *maatschappelijke* relevantie om de basisbehoeften. Zodra er uitzicht is op het gedurende-een-langere-periode-kunnen-voldoen-aan-basisbehoeften, ontstaat er ruimte voor het bevredigen van extra behoeften.

- In een *menswaardige maatschappij* kan iedereen in zijn basisbehoeften voorzien.

De behoeften die een voorwaarde zijn om een *menswaardig bestaan* te leiden behoren tot het tweede ontwikkelingsniveau. Op dit tweede niveau is het menselijke systeem een *complex systeem*. Complexe systemen kenmerken zich door ingewikkelde en onoverzichtelijke processen. De processen spelen zich af rond het begrip 'evenwicht' (homeostase, steady state). Heel simpel gezegd: er is een norm. Naarmate meer van de norm afgeweken wordt raakt het systeem meer uit-het-evenwicht. Totdat een kritische grens. Dan kan het twee kanten opgaan: in de richting van het-herstel-van-het-evenwicht of in de richting van chaos. In het laatste geval krijgt het entropieproces onomkeerbaar de overhand. (Dit model vormt de basis voor het bandbreedtemodel, waarbij de norm vervangen is door een strook.)

- Het afwijken van de norm vindt plaats doordat er *geen of te weinig* behoeftebevredigers bruikbaar zijn.

Afhankelijk van de plaats in de behoeftehiërarchie kan afwijken van de norm zelfs tot de dood leiden. Bijvoorbeeld bij een tekort aan fysieke hulpmiddelen als eten, drinken en zuurstof. *Een tekort aan basisbehoeften leidt tot een mensonwaardig bestaan.*

- Het systeem kan ook uit het evenwicht raken als er *wel* voldoende hulpmiddelen aanwezig zijn.

Uit het evenwicht raken, door bijvoorbeeld niet goed functioneren van een orgaan, kan leiden tot ziekten of disfunctioneren. Zo kan niet-goed-functioneren van de hersenen leiden tot een onjuist zelfbeeld (anorexia, minderwaardigheidscomplex, ...) of tot een onmatig gebruik van een behoeftebevrediger (verslaving, egoïsme, graaien, ...).

- Elke behoefte kan een verslaving worden.

Het niet goed functioneren van de hersenen kan plaatsvinden doordat 'foute' beelden in het IKgeheugen worden opgenomen. En dit kan weer het gevolg zijn van eerder genomen foute beslissen (drugsgebruik, ...) of het leven in een foute omgeving (kindermishandeling en -verwaarlozing, seksueel misbruik, ...).
In feite is het onjuist om de hersenen de schuld te geven van het niet goed functioneren. Het gaat hier meer om het ingewikkelde proces-van-samenwerking tussen hersenen, infotie/Bewustzijn, IKgeheugen en interpretatie.

De normen (boven- en ondergrens) voor de *basis*behoeften-van-mensen ligt ergens binnen de *bandbreedte* waarin verder lichamelijk voortbestaan nog mogelijk is. Naarmate de *extra* behoeften meer bevredigd worden, wordt de eis van een *menswaardig* bestaan meer benaderd.

In mijn boek ‘Bestaan begrijpen’ heb ik als de betere maatschappij-vorm de *bandbreedtemaatschappij* voorgesteld. Daarbij is de overheid verantwoordelijk voor het gratis en onvoorwaardelijk beschikbaar stellen van de basisbehoeftebevredigers (basisvoorzieningen) voor alle burgers.
Een bandbreedtemaatschappij is een organisatievorm waarin de zorg-voor-anderen voor een deel is overgedragen aan de overheid. Niet volledig: het ontslaat je niet om zelf ook voor anderen zorg te dragen.

De behoeften van mensen gaan verder dan alleen ‘in leven kunnen blijven’. Voor een optimaal menswaardig bestaan is meer nodig. Mensen hebben behoeften die verder gaan dan die van dieren. Op het derde ontwikkelingsniveau gaan behoeften een rol spelen die specifiek gericht zijn op het verantwoordelijkheid willen dragen: ook voor anderen, voor de samenleving, voor de mensheid, voor het milieu en voor het-Toekomstige bestaan. Mensen kunnen hieraan pas een bijdrage leveren als in hun basisbehoeften in voldoende mate is voorzien. Dit is hét argument waarom een *bandbreedte maatschappij* belangrijk is: hoe meer mensen op het derde ontwikkelingsniveau kunnen functioneren, hoe menswaardiger we kunnen samenleven en hoe meer voor iedereen een zinvol lichamelijk en geestelijk voortbestaan verzekerd is (zie de door mij geformuleerde 'gulden regel' in het hoofdstuk 'Zelfhandhaving').

Een behoefte is niet alleen een psychosociale term, maar ook een economische term. Dat komt doordat sommige behoeftebevredigers schaars zijn en geld kosten. Een menswaardige maatschappij is er een waarin *elke* burger een voldoende-hoog inkomen heeft.
De economische situatie van een maatschappij maakt dat het pakket basisvoorzieningen per land kan verschillen. Een andere oorzaak voor het verschil in de pakketten is de cultuur die in een land overheersend is. Economie en cultuur zijn factoren die specifieke gevolgen hebben voor de inhoud van het pakket-van-basisvoorzieningen waarvoor een overheid verantwoordelijk is. Het pakket ziet er in Nepal anders uit dan in Nederland.

Op het derde ontwikkelingsniveau bepaalt het Ik in grote lijnen wat we doen, onder voorwaarde dat in behoeften die lager op de behoefteladder staan in voldoende mate voorzien is.

- *Het bevredigen van behoeften bepaalt voor een groot deel ons gedrag*.

Behoeften zijn afgeleid van de ene fundamentele behoefte: de behoefte aan *zelfhandhaving*. In het evolutiemodel mondt dit uit in de behoeften aan:

- *Zekerheid* (het eerste ontwikkelingsniveau).
- *Veiligheid, gezondheid* (het tweede ontwikkelingsniveau).

Een bespreking van deze drie behoeften laat ik hier achterwege omdat ik ervan uitga dat ze voor zich spreken. Er zijn echter een paar behoeften die vaak niet als een behoefte gezien worden (angst, macht…), en een paar behoeften die soms over het hoofd gezien worden (ontferming, nabijheid, …). Ik bespreek ze niet uitputtend, wel is het noemen bedoeld als een bijdrage aan de totstandkoming van een menswaardiger individueel bestaan en aan een beter maatschappelijk bestel.

Angst

Angst kun je zien als een emotie, maar je kunt het beter zien als een behoefte. *Een behoefte is een tekort waardoor jouw zelfhandhaving in het gedrang komt.*
De reden waarom je angst beter als een behoefte kunt zien is simpel: zonder angst zou je allerlei *bedreigende* situaties *niet* ontlopen. Waarom zou je?
Je hebt *behoefte* aan angst omdat je anders je voortbestaan in gevaar brengt.

Angst voelt voor de meeste mensen aan als iets onprettigs en heeft voor hen vermijdingsgedrag tot gevolg. Je wilt ontkomen aan het gevaar dat zich voordoet of voor zou kunnen doen. Dat angst onplezierig aanvoelt neemt niet weg dat angst ook waardevol is. Tenzij het om irreële angst gaat. Soms moet je risico's nemen.

- De behoeftebevredigers die bij angst horen bestaan uit datgene wat de bedreiging wegneemt. Het vermijden van het gevaar is er daar één van.

Als een basisbehoeftebevrediger in onvoldoende mate aanwezig is, wordt voortbestaan onzeker. Bij mensen moet je 'voortbestaan' ruim zien. 'Menselijk bestaan' is geen zwart/wit zaak. Het gaat bij mensen om een '*menswaardig'* bestaan. In dit en in de volgende hoofdstukken noem ik een paar behoeften: ze zijn van de behoefte aan zelfhandhaving afgeleid.

- Angst is een *behoefte* die nodig is om je op de juiste manier aan bedreigingen aan te passen en om je doelen te bereiken.

Als je zonder angst een leeuwenkooi binnenstapt is het leed niet te overzien. Als je zonder angst iedereen zonder meer vertrouwt, kom je

vroeg of laat op de koffie.

In het algemeen leidt een behoefte tot *actiebereidheid*, maar bij langdurige blootstelling en mislukte pogingen om een tekort op te lossen, verdwijnt de actiebereidheid. Er volgt dan apathisch gedrag. We zien dat vaak bij mensen met een laag inkomen die in een schuldcirkel terecht komen: zij openen zelfs hun post niet meer.

- Angst is een behoefte die op alle ontwikkelingsniveaus een rol speelt.

Op het eerste ontwikkelingsniveau is je fysieke gesteldheid in het geding. Een tekort dat zich kan voordoen is: geen ruimte hebben om te bestaan; gebrek aan grond onder de voeten hebben. Je kunt ‘grond’ ook opvatten als territorium. Zie het hoofdstuk 'Nabijheid'.

Op het twee ontwikkelingsniveau is jouw ‘in leven zijn’ in het geding. Tekorten die zich bij mensen kunnen voordoen zijn bijvoorbeeld: net erkend worden; te weinig gezond voedsel en niet 'ontfermd' worden.

Een voorbeeld op het derde ontwikkelingsniveau is een tekort aan vrijheid om te kunnen bepalen wat je doet. Als je niet zelfstandig – binnen maatschappelijk aanvaarde grenzen – gestalte kunt geven aan je eigen bestaan, heb je geen menswaardig leven. Een overdreven angst voor een tekort aan de behoefte aan 'vrijheid' kan zich uiten in grenzeloos gedrag, in het nemen van overdreven voorzorgsmaatregelen, verzamelwoede, graaien, over lijken gaan, egoïsme, …

- Angst is functioneel, maar niet altijd.

Een zekere mate van angst is functioneel en noodzakelijk, maar als de behoefte aan angst je leven gaat beheersen zodat je maatschappelijk geaccepteerd en noodzakelijk gedrag niet meer gaat vertonen, dan is de behoefte aan angst disfunctioneel. Voor niet-functioneel gedrag dat

voortkomt uit angst zijn allerlei benamingen bedacht die betrekking hebben op een specifiek tekort (allerlei fobieën, enz.).
In feite is elke persoonlijke buitensporige angst anders dan die van anderen. Daarom kun je vraagtekens zetten bij de zinvolheid van de indelingen die in de geestelijke gezondheidszorg gebruikt worden. Het is onjuist om vanuit angst-voor-misbruik en hoge kosten, 'angst' in te delen in allerlei subcategorietjes. Het is onjuist om daarmee de illusie te hebben dat de kosten voor de gezondheidszorg beheersbaar worden en misbruik niet meer zou plaatsvinden. Hierover meer in het hoofdstuk 'Vertrouwen'.

Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen de *behoefte* aan angst en de *reactie* die volgt op het constateren (de waarneming) van een tekort: de angstreactie. Een behoefte aan angst hoort alleen voor te komen bij een feitelijk tekort of bij een reëel toekomstig tekort.

- *Ingebeelde angsten* zijn disfunctioneel. Ze kunnen ogenschijnlijk spontaan en zonder reden optreden.

Disfunctionele angst heeft disfunctioneel gedrag tot gevolg. Dit komt door het trekken van een angstkaart op het verkeerde moment en ten aanzien van een verkeerd object of een niet ter zake doende gebeurtenis.
In sommige theorieën over angst wordt de term ‘functionele angst’ anders gebruikt dan ik doe. 'Functioneel' is in die theorieën een angstreactie die gekoppeld is aan een willekeurige gebeurtenis om andere zaken te maskeren. Ik bedoel ‘functioneel’ als ‘doelmatig’, ‘effectief’.

- Angst is functioneel, tenzij ze overdreven wordt of verkeerd toegepast.

Er kan wel een proces van *generalisatie* optreden, waardoor steeds meer objecten en gebeurtenissen als bedreigend ervaren worden. Dat kan in het ernstigste geval uitmonden in het constant of regelmatig

‘last’ hebben van 'automatisch gedrag', ook als dit niet-functioneel is. Meestal treed dit op ten aanzien van een beperkt aantal specifieke objecten of gebeurtenissen. Soms ook ten aanzien van vermeende of toekomstige gebeurtenissen. Dat neemt niet weg dat dit het ‘normaal’-kunnen-functioneren ernstig kan belemmeren.

Het Historisch-Bewustzijn kan mensen tot last zijn. Mensen kunnen zich situaties voorstellen die zich in werkelijkheid niet voor gaan doen. Mensen kunnen zich zorgen maken over iets dat zich in de toekomst *zou kunnen* voordoen. Ze kunnen dan de beslissing nemen om bepaalde situaties te ontlopen. Dat kan heel verstandig zijn. Dan zetten ze de behoefte aan angst functioneel in. Veelal gaat het om een kansberekening. Als de dreiging van gevaar groot is, kan het heel verstandig zijn om een object of een gebeurtenis uit de weg te gaan. Als je weet dat de hond van de buurman agressief is en mensen aanvalt, dan kun je maar beter even niet naar buiten gaan als hij losloopt. Je heft dan het potentiële tekort aan veiligheid op. Als je weet dat reizen met een vliegtuig veel minder gevaarlijk is dan reizen met een auto, dan is vliegangst niet functioneel als je toch moet reizen.

Als jouw behoefte aan angst onvoldoende bevredigd wordt, kun je bijvoorbeeld naar een pretpark gaan om in een achtbaan aan je trekken te komen. Je kunt ook op de kermis een spookhuis bezoeken, kiezen voor een president met de naam “Trump”, of je aansluiten bij een terroristische beweging. Je kunt je behoefte aan angst richten op homo’s en vreemdelingen… Het kan, ik zeg niet dat het goed is maar het gebeurt wel.
Als er een aanslag op de tv is kijken we. Het spel ‘verstoppertje in het donker’ vinden we spannend. Uitdagingen kunnen functioneel zijn. Overdreven bescherming doet tekort aan de angst-als-behoefte. Overal camera’s…

- De behoefte aan angst is functioneel. Tot op zekere hoogte. Te veel of te weinig angst is disfunctioneel.

In meest algemene zin kun je zeggen dat de behoefte aan angst ontstaat als er een tekort aan *beheersing en controle* bestaat. 'Beheersing' is de toestand waarin zelfhandhaving optimaal verloopt. Als je alles in je leven volledig in de hand hebt, beheers jij je leven. Is er iets aan de hand, dan is per definitie de zelfhandhaving van je bestaan in het geding. Een tekort aan controle wordt door je infotie en/of Bewustzijn opgemerkt, dat kan ook niet-Bewust plaatsvinden: je functioneert dan op het eerste of tweede ontwikkelingsniveau. Merk je dit op, dan trek je de kaart met het beeld dat het meest lijkt op de gebeurtenis waarin jij je bevindt of waaraan je denkt. Je leest dan – Bewust of niet-Bewust – de Gedragsopdracht. De aanvullende Gedragsopdracht op de kaart-met-het-gelijkende-beeld kan zijn: 'meteen uitvoeren'. Als het niet-Bewust gebeurt worden dan automatisch en tijdloos allerlei lichamelijke processen in werking gesteld.

Als jouw Bewustzijn de Gedragsopdracht meteen aan je hersenen doorgeeft, wordt je IK even buiten werking gesteld. Je hersenen gaan hun gang en doen datgene wat de Gedragsopdracht voorschrijft. Dat je gedrag automatisch plaatsvindt verklaart waarom jij je pas even later realiseert 'dat je het weer gedaan hebt'. Wat een rot gevoel kan opleveren. Maar het kan ook zijn dat je denkt dat dit vreemde gedrag bij-jou hoort. Dat 'jij zo bent'. Verkeerde Gedragsopdrachten kunnen tot identiteitsproblemen leiden. Het probleem dat zich hier voordoet vloeit voort uit het feit dat je op verschillende ontwikkelingsniveau kunt functioneren.
Je functioneert altijd op het tweede niveau. Dat wordt door je hersenen geregeld. Je moet daarbij bedenken dat het evolutiemodel een cumulatief model is. Dat houdt in dat er een hiërarchie is, een stapeling. Je kunt niet op een hoger ontwikkelingsniveau functioneren als het lagere niveau daarvoor geen ruimte geeft. Je kunt niet Bewust beslissen als de hersenen daarvoor geen ruimte geven. Alle processen spelen zich af op fysiek niveau, sommige op biologisch niveau. En heel soms functioneren mensen op het derde ontwikkelingsniveau. In de praktijk betekent dit dat bij een gevecht tussen het tweede en derde niveau, het tweede niveau altijd wint. Het is een gevecht waarbij,

zonder bijzondere maatregelen, je hersenen (je ‘gevoel’, je behoefte, ‘foute’ gedachten) het altijd winnen van je vrije wil.

Je hersenen gebruiken de geheugenkaarten uit je Soortgeheugen zonder tijdsverlies. Je IK-en-zijn-Bewustzijn gebruikt de kaarten uit je IKgeheugen, maar het kost even tijd voordat de hersenen zich geactiveerd hebben. Je hersenen ‘denken’ bovendien op een andere manier dan je IK. Je hersenen houden alleen rekening met Het-NU, je IK overziet echter veel meer. Je hersenen en je IK kunnen tot verschillende conclusies komen. Je IK kan denken: “dat heb ik stom gedaan”. Maar dat is altijd achteraf. Je hersenen zullen nooit tot die conclusie komen, want ze kunnen alleen op het tweede ontwikkelingsniveau functioneren. Een gedragsopdracht is op dit niveau altijd 'goed'.
Je hersenen hebben altijd het beste met je voor. Maar doordat ze geen langetermijn overzicht hebben is wat de hersenen goed vinden niet altijd verstandig. In mijn vorige boek heb ik de ‘vreemde’ manier- van-denken van de hersenen gedetailleerder beschreven. Als er in je IKgeheugen onvoldoende kaarten zitten met Gedragsopdrachten die de balans naar de andere kant doen doorslaan, dan wint je tweede ontwikkelingsniveau altijd en staat je IK op zo’n moment buitenspel.

Reclamemakers propageren vaak een product door een beroep te doen op angstreacties. Van de angst voor veroudering wordt gebruik gemaakt door crèmes aan te smeren. Op de angst voor ziekte wordt ingegaan door antibacteriële zeep te verkopen. Tegen de angst voor een verkeersongeluk helpt een robuuste SUV (terwijl aangetoond is dat door een groter kantelgevaar het gevaar juist groter is).

Angst kan overdreven worden of op een verkeerd moment optreden. Er is dan sprake van irreële angst. Irreële angst levert ongewenst gedrag op: gedrag dat niet-functioneel is. Voor mensen die vinden dat ze ongewenst gedrag vertonen, voortkomend uit irreële angst, is er gelukkig wel een oplossing.
Hoe wordt jij je hersenen de baas? Wim Hof, de ijsman, laat zien dat het kan. Hij is in staat om bijvoorbeeld twee uur lang zonder kleren

aan in een met 700 kilogram ijsblokjes gevulde bak te staan. Hij kan dit doordat hij stapsgewijs zijn lichaam getraind heeft. Hij leert het ook andere mensen. De training begint met ademhalingsbeheersing. Dan volgt het wennen aan kou. Mensen die zijn training volgen hebben voor zichzelf een doel gesteld. Dat zou bijvoorbeeld kunnen zijn: een minuut in ijskoud water zijn. Zijn methode om via concentratie en in kleine stapjes een doel bereiken kun je zien als een vorm van herprogrammering: herschrijven van gedragsopdrachten. In feite worden nieuwe kaarten aangemaakt die beheersing mogelijk maken en een tegenwicht vormen voor gedragsopdrachten die anders tot automatisch gedrag zouden leiden. Je kunt ook zeggen dat processen geactiveerd worden die zonder die processen de kritische evenwichtsgrens die tot entropie leidt zou doen benaderen of overschrijden.

Ongewenst gedrag kun je zien als verkeerd-geprogrammeerd-zijn. Je hebt dan ongewenst gedrag *aangeleerd*.

- Ongewenst gedrag kan voortkomen uit Gedragsopdrachten in je IKgeheugen.

Gedragsopdrachten in het IKgeheugen zijn ontstaan door een leerproces. En wat je geleerd hebt kun je ook afleren.
Het kan ook zijn dat gedrag dat je ongewenst vindt uit je Soortgeheugen komt. Dat is niet te herprogrammeren. Wat je in dit geval wel kunt doen is wat ijsman Wim Hof doet: beelden in je IKgeheugen opnemen met gewenste Gedragsopdrachten. Dat doe je door te oefenen. Een oefening wordt als afspiegeling van de gebeurtenis (als beeld) in je IKgeheugen opgenomen. Zo'n oefening is een 'beleving'. Door herhaling maak je van verschillende belevingen een ervaring. Als je zo'n training goed doorloopt, wordt de Gedragsopdracht van het gewenste gedrag sterker dan die van het ongewenste gedrag. Gewenst en ongewenste gedrag dat aan elkaar tegengesteld tegelijkertijd uitvoeren kan niet. Je kunt niet tegelijkertijd je spieren spannen en ontspannen.

Ik zag de werking van leerprocessen duidelijk toen ik deelnam aan een medische check-up in Nepal. Kinderen werden getest en daarvoor nam ik een druppeltje bloed af. Geen enkel kind huilde! Ze gaven geen kik. Ze hadden niet geleerd om bang te zijn voor zo'n gebeurtenis. Ook de moeders hadden geen enkele ervaring met bloedprikken en konden dus niet de kinderen beïnvloeden.

De truc om disfunctioneel aangeleerd gedrag weer af te leren is het uitvoeren van kleine stapjes. Neem als voorbeeld: hoogtevrees. Stel je moet een dakgoot schoonmaken omdat er bladeren in liggen, maar je durft de ladder niet op. Als je het toch zelf wilt doen in de toekomst, dan kun je voor jezelf een trainingsprogramma opstellen. Je neemt een klein stapje in de goede richting: je stapt op de eerste trede en dan weer terug. Als dit goed gaat neem je er de volgende keer een trede bij. Dat herhaal je, tot je boven bent. Het helpt als je denkt dat je het kunt. Als jij je op niet-kunnen concentreert zal het mislukken. Het gaat om wat je doet; het gaat om wat je denkt.

Om het nog eens anders te zeggen: je had een *tekort*: je kon de trap niet op. Je merkte een *behoefte* op: de behoefte om de onveiligheid weg te werken. De angst was irreëel: de kans om te vallen woog niet op tegen de noodzaak om de dakgoot schoon te maken. Toch deed de Gedragsopdracht zijn werk: de gedachte alleen al om naar boven te gaan deed je lichaam verkrampen, want dat was de Gedragsopdracht die je infotie van het kaartje aflas. En je had geen positieve ervaring, er was geen kaart in je IKgeheugen die een betere Gedragsopdracht aangaf, bijvoorbeeld: "ontspan" of "het is veilig om te doen" of "ik kan het". (Dit soort statements kun je op zo'n moment ook als affirmatie gebruiken, of kan onder hypnose de kern van een posthypnotische suggestie zijn.) Als je wel positieve ervaringen als tegenhanger had gehad, zou je lichaam niet verkrampen, want verkramping kan niet tegelijkertijd optreden met ontspanning. Resultaat: *beheersing*. Beheersen wil zeggen: macht hebben. De behoefte aan macht is de dialectische tegenpool van de behoefte aan angst.

Naast overdreven (irreële) angsten komt ook het tegenovergestelde voor.

- Overdreven risico lopen is een vorm van te weinig behoefte aan angst of teveel behoefte aan macht.

Overdreven risico nemen kan ook het gevolg zijn een overdreven inschatting van eigen kunnen, van een je machtiger voelen dan je bent.

Macht

Nauw verwant aan de angstbehoefte is de behoefte aan macht. Alleen: ze werken elk een andere kant op. Ze zijn beide direct afgeleid van de behoefte aan zelfhandhaving, zoals overigens elke subbehoefte van de behoefte aan zelfhandhaving afgeleid is.
In het midden, tussen angst en macht, bevindt zich de toestand van *beheersing*. Het tekort dat zich kan voordoen ten opzichte van deze beheersing is alles wat de zelfhandhaving in gevaar brengt.

- De toestand van beheersing staat gelijk aan het ontbreken van een tekort aan angst en/of macht.

Zelfhandhaving is in gevaar bij een tekort aan beheersing. Daarbij kan het gaan om de behoefte aan angst. De standaard reactie bij angst is: vermijden. Maar het kan ook gaan om zaken die je juist moet opzoeken of waarbij je actief een rol moet spelen om iets te bewerkstelligen. Het gaat dan om een behoefte aan macht.

Verwant aan het begrip 'macht' is het begrip *'agressie'*. Daarbij gaat het niet om een behoefte, maar het is een *middel* om de behoefte aan macht bevredigd te krijgen. Agressie is een vorm van dominant gedrag, variërend van non-verbaal en verbaal gedrag tot lichamelijk geweld. Agressie is soms een uiting van frustratie, in een ander geval een reactie op een bedreiging of een een poging om iets gedaan te krijgen. Vaak gaat het om uit de hand gelopen onbeheerst gedrag.

- Agressie is gedrag waarbij niet vanuit het derde ontwikkelingsniveau wordt ingegrepen: het IK verzuimt om de leiding te nemen.

Agressief gedrag wordt vaak gebruikt om de macht te vergroten of om angst te verdoezelen, en kan voortkomen uit een gevoel van

machteloosheid. Agressief gedrag is van het tweede ontwikkelingsniveau. Je kunt daaruit de conclusie trekken dat agressief gedrag *mensonwaardig* is. Wel menswaardig is *assertief* gedrag. Dat is eveneens een vorm van voor jezelf opkomen, maar dan op een manier waarbij je respect-voor-de ander hebt, wat in het gedrag tot uiting komt.

Zelfhandhaving is *de* fundamentele behoefte. Je kunt je afvragen in welke situatie zelfhandhaving *geen* actieve bezigheid *hoeft* te zijn. Dat is de situatie waarin je zelf alles in de hand hebt. Er is dan geen tekort, je hebt dan geen behoefte. Je beheerst alles. Je hebt alles onder *controle*. Er is niets waar je bang voor hoeft te zijn.

- De behoefte aan macht is een behoefte aan controle.

Actie, beheersing, controle is wenselijk op het moment dat jij of jij-in-relatie-tot-je-omgeving uit het evenwicht zijn. Dat is regelmatig het geval. Er is vaak een tekort. Tekorten kunnen door behoeftebevredigers opgeheven worden.

- Een behoefte aan angst of macht is een tekort aan het vermogen tot beheersing.

Een tekort aan de angstbehoefte zie je aan roekeloos gedrag. Een tekort aan macht toont inertie, onderdanigheid en meelopen. Zowel roekeloos gedrag als gebrek aan macht zijn een bedreiging voor je zelfhandhaving.

- Macht is het vermogen om iets te veranderen.
- Macht is het vermogen om anderen te laten doen wat jij wilt.

Vermijden en aanvallen zijn twee standaard biologische reacties op een bedreiging. Aanvallen is soms de beste verdediging. Bij dat ‘aanvallen’ probeer je datgene wat bedreigend is voor je

zelfhandhaving ‘onder de knie’ te krijgen, je wil op te leggen, onder controle te krijgen.

- De behoefte aan macht speelt bij een tekort aan het vermogen tot actief ingrijpen.

Op het eerste ontwikkelingsniveau is je fysieke gesteltenis in het geding. Een tekort dat zich hierbij kan voordoen is: geen grond onder de voeten hebben. Een voorbeeld is: geen plek hebben om te wonen. Territoriumgedrag is hiervan een gevolg. Als je geen plek hebt moet je er een veroveren. *Politieke- en oorlogsvluchtelingen* kunnen niet anders. Ook een lichamelijke beperking is een fysiek tekort op het eerste bestaansniveau.

Op het tweede ontwikkelingsniveau is ‘leven’ in het geding. Soms moet je op je strepen staan. Als je niet voor jezelf opkomt wordt je onder de voet gelopen. Je bevindt je altijd in een concurrentiepositie met anderen. *Economische vluchtelingen* hebben dat begrepen.
Voor jezelf opkomen kan overdreven worden, bijvoorbeeld in werksituaties door middel van ellebogenwerk. Andere voorbeelden zijn koloniseren en het voeren van oorlogen.
Op staatsniveau kan het gaan om een tekort aan mankracht om goederen of diensten te produceren. Een actie die dit tekort kon opheffen werd vroeger gevonden in het tot-slaaf-maken van mensen. Nog niet zo lang geleden werden er nog gastarbeiders aangetrokken…

Een voorbeeld van een behoefte aan macht op het derde ontwikkelingsniveau is een tekort aan zelfontplooiing. Je hebt dan niet de mogelijkheid om te doen wat je nodig vindt.
Een ander voorbeeld van de behoefte aan macht doet zich voor bij een kind dat gepest wordt. Dat kind komt dan onvoldoende voor zichzelf op.
De behoefte aan macht doet zich ook voor bij beroepsbeoefenaars. Een tekort doet zich voor als ze gekort worden door angstige managers die hen onvoldoende zelfbeschikkingsruimte geven.

Gebrek aan vertrouwen-in-de-ander en gebrek aan zelfvertrouwen is vaak de oorzaak van een irreële behoefte aan macht.

Helaas treffen we ook ten aanzien van de behoefte aan macht uitwassen aan. Op het *tweede ontwikkelingsniveau* zijn mensen geneigd om beter voor zichzelf te zorgen dan voor onbekenden. Sommige mensen kennen hierin geen rem.
Enorme welvaartsverschillen zijn een gevolg van een overdreven machtsbehoefte, met name als de rest van de bevolking onvoldoende voor zichzelf opkomt. Zwakte roept bij de ander overheersing op. We moeten hierbij wel bedenken dat machtswellustelingen weliswaar slachtoffer van zichzelf zijn, maar dat de hoofdschuld toch bij het systeem ligt dat hen hiertoe in staat stelt of onvoldoende ingrijpt. Dit is zeker het geval in onze neoliberale maatschappij waarin het ongelimiteerd voor jezelf zorgen zelfs uitgangspunt is.

Volgens Machiavelli is machtsvermeerdering van de staat het enige wat ertoe doet. Elk middel is geëigend om dit doel te bereiken. Volgens Machiavelli levert immoreel gedrag het beste resultaat op. Denk aan liegen en bedriegen, geweldpleging, vijanden uitschakelen, corruptie… Ik denk dat Machiavelli gelijk had. Als je tenminste op het *tweede ontwikkelingsniveau* wilt functioneren. Voor mensen voldoet dat niet.

- De emergentie naar het derde ontwikkelingsniveau vraagt om een totaal andere inzet dan Machiavelli voorstond.

Door het inzicht dat we elkaar nodig hebben om te kunnen voortbestaan, dient *concurrentie* om te slaan in eerlijke *samenwerking* en de ander iets gunnen. Elkaar vertrouwen is daarvoor een noodzakelijke voorwaarde, zie het hoofdstuk 'Vertrouwen'.

Soms ook komt de behoefte aan macht voort uit de angst voor de onbeheerste opwinding en de ongecontroleerde uitwerking van een emotie.

Angst kan omslaan in de behoefte aan macht. We zien dat bij de behoefte aan *overdreven controle* op een gang van zaken.

- Van een irreële-behoefte-aan-macht is vaak sprake als de kans op misbruik-van-vertrouwen klein is.
- Het bestraffen van misbruik van macht en van corruptie is een noodzakelijke preventie.
- Bevoegdheden-intrekken-als-straf moet op de misbruikende persoon gericht zijn en niet gemakshalve op hele groeperingen.

Om misbruik-van-macht te kunnen waarnemen is controle noodzakelijk. Het is de kunst om de juiste balans te vinden tussen geoorloofd risico lopen en noodzakelijke maatregelen.

We zien, dat vooral jongeren soms nog te weinig besef hebben van het risico van een bepaald gedrag. Ze missen nog de kennis, het overzicht en de zelfbeheersing. Dat kan leiden tot roekeloos of gewelddadig gedrag, vooral als jongeren gaan clusteren.

Het is jammer dat de term ‘gezag’ aan betekenis inboet. Gezag is macht die je aan een ander geeft. Instituties of gezagsdragers bezitten gelegaliseerde macht, voortkomend uit ‘het machtsmonopolie’ dat in ontwikkelde landen bij de overheid ligt.

‘Macht’ heeft zijn oorsprong in fysieke kracht. De sterke heeft de meeste macht. Maar dat is slechts gedeeltelijk waar. Op het derde ontwikkelingsniveau kan macht ook gegund worden. Legitieme macht is gegunde macht.
Leiders zijn afhankelijk van hun volgers en meelopers. Iemand met een goed verhaal kan als leider gezien worden. Het verwerven van gezag is een relationeel proces en speelt een rol bij leiderschap.

- Een leider heeft de macht *doordat* anderen hem laten doen wat hij wil. De feitelijke macht ligt dan bij degene die de macht *geven*. Een leider kan ook zijn positie afdwingen door het

gebruik van fysieke kracht of door het inboezemen van angst of door het appelleren aan angst.

Waar samengewerkt wordt spelen machtsverhoudingen en gezagsverhoudingen een rol. Ze spelen zich af op allerlei samenlevingsniveaus: binnen gezinnen, groepen, instituties, … Leiderschap kan onderverdeeld worden aan de hand van het evolutiemodel. Dat geeft meteen ook aan in welke situaties een bepaald soort leiderschap aanbevelenswaardig is. Die 'aanbeveling'-op-zich baseer ik op het uitgangspunt dat ik in dit hele boek hanteerde:

- De evolutie wijst de beste weg om te gaan.
- Het evolutiemodel geeft aanbevelingen.

Op het eerste ontwikkelingsniveau is van relationele macht geen sprake. De systemen bestaan in-zichzelf en volgen wetmatigheden.
Op het tweede niveau is macht gebaseerd op kracht, op geweld. Overheden gebruiken middelen als opsluiting bij misdragingen en oorlog bij externe dreigingen.
Op het derde niveau wordt harmonie en samenwerking nagestreefd.

Eer

Eer heeft te maken met de vraag wat anderen van je vinden. Het is een vorm van sociale waardering, mensen hebben daar behoefte aan. Naast macht is eer een behoefte die alleen bevredigd kan worden in de samenwerking met anderen. Eer wordt gegeven aan iemand die juist handelt en waar men vertrouwen in heeft. Eer wordt gegeven aan iemand die een prestatie geleverd heeft. Dit alles in de ogen van de 'omstanders': wat denk jij dat de mensen in je omgevingen van jou vinden? Ook deze behoefte werkt bij iedereen anders. Mensen met een extreme behoefte aan eer zijn eerzuchtig. Mensen met te weinig eerzucht missen de behoefte om een menswaardig bestaan te leiden, ze zijn niet gemotiveerd om iets van hun leven te maken. Het interesseert ze niet wat anderen van hen denken.

Mensen die naar eigen inzicht fout handelen zijn niet eervol bezig. Ze schamen zich, met name als ze iets gedaan hebben dat in strijd is met hun eigen morele opvattingen. Ze willen het liefst dat het niet bekend wordt en soms verbergen ze het voor zichzelf. Iemand die verslaafd is heeft de neiging om in rechtvaardigingen te geloven, smoesjes te verzinnen of zichzelf als slachtoffer te zien. Verslaafden verbergen het 't liefst ook voor anderen, uit angst voor afwijzing of uitstoting. De behoefte aan eer – aan erkent te worden als waardevolle persoon – heeft, net als de behoefte aan macht, in sterke mate invloed op je maatschappelijke positie. De bevrediging van de behoefte aan eer heeft effect op het idee van eigenwaarde en en komt voort uit de behoefte om 'erbij te horen'. Daarom hebben mensen de neiging zich bij de gangbare cultuur aan te sluiten. Als mensen zich in een bepaalde cultuur niet aan de taboes houden heeft dat verachting, sociale uitsluiting of reputatieschade tot gevolg. Anderen vinden dan "dat jij je er dan voor zou moeten schamen", en vaak doe je dat dan ook.

Schaamte is, evenals eervol gedrag, sterk cultureel bepaald. In sommige culturen is naakt-lopen-in-het-openbaar een dagelijkse

bezigheid. Varkensvlees eten is in sommige culturen een taboe. In de middeleeuwen werden mensen die zich misdroegen in een schandpaal op het dorpsplein tentoongesteld. Tussen de urinoirs in westerse mannentoiletten bevinden zich schaamschotten.
Gedrag dat schaamtevol is, tast de goede eer aan. In die zin kan schaamtevol gedrag gezien worden als tegenstelling van eervol gedrag. Eervol gedrag is gedrag waar men van zichzelf of van anderen trots op mag zijn. Eervol gedrag verhoogt je eigenwaarde en je maatschappelijke status.

- Eer = zelfwaardering + morele reputatie.

In sommige culturen moeten mannen aan familie en omstanders laten zien dat ze niet zomaar over zich heen laten lopen. Uit eigen ervaring weet ik dat het niet per se om buitenlandse culturen hoeft te gaan. Ik was hoofdleider van een clubhuis. De laatste kinderen hadden het pand verlaten. Er klopte iets niet. Ik liep door het gebouw en trof twee zeventienjarigen aan. Ze hadden zich verstopt. De een was een lid van een beruchte boksersfamilie, laat ik hem Johan noemen. Ik had de vaardigheid ontwikkeld om behoorlijk uit mijn slof te schieten, in de taal van hun omgeving, zoals ze dat gewend waren als ze iets ongepasts deden. Dat verliep allemaal prima totdat ik de voordeur opendeed, en daar een groep kinderen stond om binnengelaten te worden. Eruit gebonjourd worden in de ogen van anderen was Johan te veel. Ik kreeg een stomp op mijn gezicht, hij had zijn eer gered…

De vorm waarin eer zich uit is weliswaar cultureel bepaald, maar heeft ook een sterke morele inslag. Het gaat niet alleen om hoe men gewend is te doen, maar ook om wat men vindt dat goed is om te doen. Eer kan ‘verloren worden’. Vrouwen konden vroeger hun eer verliezen als ze ongetrouwd een kind kregen. Mannen verloren hun eer als ze niet moedig waren en zich zwak toonden. In sommige culturen is dat nog zo. Soms is daardoor de eer van een hele familie aangetast. Dit kan eerwraak tot gevolg hebben: door het plegen van een moord kan de eer van een stam of familie hersteld worden. In sommige culturen behoort eerwraak tot het gewoonterecht en is verplicht op straffe van verlies

van aanzien. Eerwraak is een vorm van bloedwraak, waarbij een stam- of familie lid gewroken moet worden om het machtsevenwicht te herstellen. Het gaat vaak niet om het bestraffen (doden) van de dader: een willekeurig lid van de 'vijandige' familie of clan voldoet. Dergelijk gedrag tref je tegenwoordig ook aan bij criminele organisaties. Tot in de 19e eeuw konden duels-met-dodelijke-afloop ongestraft voorkomen. Sportwedstrijden zijn geritualiseerde vormen van duels: families worden gevormd (de vereniging) en je kunt je er 'erbij vinden horen' (fan, supporter zijn); je kunt je verdrietig voelen als jouw team verloren heeft, je wenst dan revanche; als jouw team wint voel jij je blij…

De uitdrukking 'een goede naam door het slijk halen' geeft aan dat reputatie geschaad kan worden. Het tegenovergestelde is het geval als 'iemand zijn naam eer aandoet'. Het gaat dan niet om de eer van een clan, een stam, of een familie maar om een persoon. In een moderne democratie, in een geïndividualiseerde cultuur, is de eer niet gebonden aan een groep maar aan een persoon.

Eer en macht zijn aan elkaar verwant en lopen in elkaar over. Het zijn behoeften met een sterk hiërarchiserende groepsfunctie. Groepen (families, stammen, clans, verenigingen, landen…) hebben altijd een ordening waarbij degene die het best de groepsidentiteit weet te behartigen (de eer weet te handhaven) de leider is en de meeste macht heeft. In systeemtermen: de eer betreft de verhouding met de omgeving en de macht betreft betreft de interne ordenings- en ordehandhaving.

Als gevoelens van bedreiging (sentiment) in een groep de kop opsteken krijgen machtswellustelingen een kans de leiding naar zich toe te trekken. Het maakt daarbij niet uit of die dreiging reëel of vermeend is. Als een groep niet bedreigd wordt heeft een machtswellusteling een eenvoudige strategie ter beschikking: het creëren van een vijand. Het maakt niet uit of die vijand echt bestaat of niet, als de leden van de groep er maar in geloven. De Sovjet Unie en Amerika hebben dit spel lange tijd kunnen spelen tijdens de Koude

Oorlog. Hier ging het waarschijnlijk om echte vijandschap. Populistische politieke partijen volgen tegenwoordig deze strategie met vijanden als 'de islam' en 'het politieke kartel'. 'America first' suggereert dat Amerikaanse economie bedreigd wordt door het buitenland. De leider heeft daarmee meteen de slechte omstandigheden verklaart waaronder veel Amerikanen leven. Machtswellustelingen grijpen hun kans als er sprake is van onbalans. Dit is het geval met de verhouding tussen arm en rijk.

Wat vaak niet zo duidelijk is, is dat deze strategie ook vaak gevolgd wordt door eerzuchtige mensen. Eerzuchtige mensen kunnen de sterke man uithangen door stoere taal te gebruiken. Machtswellust en eerzucht – deze twee extremen – zijn vaak niet van elkaar te onderscheiden en treden vaak samen op. Donald Trump is hiervan een voorbeeld, maar ook bij andere leiders als Erdoğan en Orbán is eerzucht minstens zo belangrijk als machtswellust.

Eerzucht en machtswellust zijn kwalijke motivaties voor het 'aanvaarden' van leiderschap, omdat voor het handelen vanuit deze behoeften niet de belangen van de groep en de groepsleden voorop staat maar het eigenbelang. We zien dan ook dat deze leiders vaak corrupt zijn en corruptie in de hand werken, en nog meer macht naar zich toe trekken. Dit alles onder het mom van 'dat het goed voor de groep (het land) is'.

- Als er geen macht meer is blijft eer over.

Eerzucht blijft over als motiverende kracht om een leiderschapspositie te behouden. 'Een kat in het nauw maakt rare sprongen'. Leiders, landen, die uit een machtspositie verdringen zijn kunnen irreële noodsprongen maken. We zien dat in Rusland, we zien dat in Turkije, Engeland…

Eerzucht speelt vaak ook een solistische rol, alleen zal eerzucht-op-zich zelden tot politiek leiderschap leiden, omdat in de politiek de macht op de voorgrond staat. Politiek leiderschap gaat om het

verdedigen en behartigen van de belangen van de mensen die in een bepaald territorium (grondgebied) wonen (gemeente, land…). Daar speelt van oudsher het hebben van macht (krijgsmacht) een belangrijke rol. Op terreinen waar kennis belangrijker is zou macht geen rol moeten spelen (#MeToo), daar hebben eerzuchtige mensen (of mensen met een extreme andere behoefte) meer kansen om aan hun trekken te komen. 'Het bedrijfsleven', 'de wetenschap' en 'topsport' zijn voorbeelden van sectoren waarin eerzucht gemakkelijk tot leiderschap kan leiden. Het eerzuchtige 'de beste willen zijn' levert topprestaties op.

- Machtsverlies = eerverlies

Hoezeer de behoeften aan eer en macht aan elkaar gekoppeld zijn blijkt als iemand ongewild zijn machtspositie verliest. Dat heeft felle reacties tot gevolg. Zelfmoord is daarbij een veelvoorkomend verschijnsel. Ik ga er van uit dat de meeste leiders 'zich van geen kwaad bewust zijn'. Ze doen waarvan zij denken dat wat ze doen het beste is wat ze kunnen doen. Je zou zeggen: "dan is er niets om je voor te schamen". Toch weten veel foute leiders die 'afgezet' worden zich geen raad. Machtsverlies is iets waarvoor ze zich schamen.

Betekenis

Mensen hebben behoefte aan betekenis. Ze willen 'iemand' zijn. Dit is een behoefte die ingegeven wordt door de divergente beweging van het tweede ontwikkelingsniveau. Mensen hebben de behoefte zich te onderscheiden van anderen. Tegelijkertijd hebben ze behoefte aan contact met andere mensen. Dit laatste hebben ze gemeen met dieren die in sociale groepen leven.
Die dialectische tegenstrijdigheid tussen onderscheiden en behoefte aan contact wordt opgeheven door een rangorde. Elke in sociaal groepsverband levende diersoort, heeft zo zijn eigen criterium op grond waarvan een hiërarchie wordt vastgesteld. Samen sta je sterker; sociale *organisatie is een noodzaak*.
Bij veel diersoorten is het de lichamelijke kracht die bepalend is voor de plaats in de pikorde. De *rangorde* wordt meestal 'uitgevochten', soms door een lichamelijk treffen, vaak door ritueel dreigen en imponeren. Bij mensen treffen we hiervan nog sporen aan. Bijvoorbeeld in de vorm van pestgedrag en ruzies. Maar veel is geregeld via *waarden en normen,* en via *rollen en cultuur*. We noemen het dan geen rangorde maar *gezagsverhouding, stand, functie, …*

Begrippen als *'hiërarchie'* en *'status'* zijn direct aan de behoefte aan betekenis gekoppeld. 'Hiërarchie' schets de verhoudingen, 'status' heeft betrekking op het aanzien dat je binnen de groep hebt. Mensen proberen vaak een hogere status te suggereren.

In de kleine organisatie waar ik werkte dronken we om elf uur 's morgens gezamenlijk koffie. De magazijnmeester sprak nooit zo veel, maar pakte wel vaak zijn agenda en trok dan een bedenkelijk gezicht. Zijn agenda bestudeerde hij aandachtig. Het was nog vóór de tijd van de mobieltjes. Op een keer liep ik achter hem langs en zag toevallig wat er in zijn agenda stond: niets! Lege bladzijden…

Als we de loop van de geschiedenis bekijken, dan zien we dat heel lang geleden de mensen in volledige harmonie met de natuur leefden. Hoe dat was kunnen we alleen maar gissen. De bijbel spreekt van een ‘aards paradijs’. Op een gegeven moment ging er iets mis “en greep God in”. Hoe het idee van een god ontstaan is, is niet meer na te gaan. Je kunt vermoeden dat de mensen, net als nu, een verklaring zochten voor de zaken die ze niet begrepen.
In grote lijnen kun je zeggen dat zich in de loop van de tijd twee stromingen ontwikkelden. De ene aanbad één god, de ander ging er van uit dat er meerdere waren. Dat laatste zien we bij de oude Grieken, en bijvoorbeeld ook bij de animisten die overal een geest in zien.

Het allereerste begin van Sapana Village Lodge (Nepal) bestond uit de aankoop van een stuk grond om daarop een hotel te bouwen. Om de materialen daarvoor te bewaken werd een machan gebouwd. Dat is een bamboe plateautje, zo’n vier meter boven de grond. De boeren sliepen daar ‘s nachts om hun gewas tegen wilde dieren, met name de neushoorns, te beschermen. Om hun veld spanden ze een touw met daaraan blikken en andere dingen die lawaai maakten bij aanraking van het touw. Als dat 's nachts gebeurde werden ze wakker en konden ze de beesten weg jagen.
In ons geval was het om het stelen van de goederen te voorkomen. Dat was al weken goed gegaan, totdat degene die er sliep dat plots niet meer wilde. Motief: hij had ‘s nachts een geest gezien en durfde niet meer.
Een sprekend hedendaags voorbeeld van het veelgodendom is het hindoeïsme.
In Nederland stond tot de tweede helft van de vorige eeuw het christendom op de voorgrond, maar het was al in de 17e eeuw dat de Nederlander Spinoza verkondigde dat God en de natuur één en hetzelfde waren. Hij verwierp het idee van een God die als een vermenselijkte persoon heerste over de aarde. Na de Tweede Wereldoorlog brak het humanisme door. De mens kwam centraal te staan. Waar de zin van het bestaan bij het christendom en de islam ontleend wordt aan ‘heilige geschriften’, is het in het humanisme de

individuele mens waar de bron van alle zingeving te vinden is. Kon men als moslim of christen bij een imam of priester terecht met vragen over goed en kwaad, vanaf de tweede helft van de vorige eeuw werd de persoonlijke keuze het meest belangrijk. *Vanaf dat moment gingen steeds meer mensen op het derde ontwikkelingsniveau functioneren*. Dit houdt wel in dat jij in feite 'in eenzaamheid' moet bepalen wat jou te doen staat: *jij* bent verantwoordelijk voor wat je vindt en voor je gedrag.

Mijn standpunt kun je zien als een dialectische spanningsreductie op grond van deze twee stromingen: [wel God↔ niet God]. In mijn model tref je het vierde bestaansniveau aan. Dat is de emergentie die zijn schaduw vooruit werpt.
In mijn boek 'Bestaan begrijpen' kwam ik tot de volgende conclusies:

- De schepper van de schepping is de schepping zelf.
- Elke mens is schepper.
- *Jij* bent de schepper.

Doordat je verantwoordelijk bent voor wat je doet, ben je ook verantwoordelijk voor de veranderingen die je gedrag teweeg brengt. Die verandering, hoe klein en ogenschijnlijk onbeduidend ook, verandert iets in de werkelijkheid en dus verandert het iets aan het-Grote-Geheel.

- Het maakt wat uit wat je doet.

Dit mondt uit in de behoefte-aan-betekenis. Mensen hebben behoefte aan een betekenis die in overeenstemming is met het derde ontwikkelingsniveau. Mensen willen 'zinvol' zijn. Mensen willen iets van hun leven maken; mensen willen een bijdrage leveren aan de voortgang van het-Grote-Geheel, aan de evolutie; mensen willen het gevoel hebben 'dat ze ertoe doen'.
Hoe *ontwikkel* je het idee dat je ertoe doet? Vier bronnen zijn van extra belang:

- Opvoeding
- Cultuur
- Ervaring (gedragsopdrachten)
- Keuze

Naast de *bronnen* die van belang zijn voor het betekenisvol-zijn, kenmerkt het betekenisvol-zijn zich door de *verhouding* die je hebt met de dingen, de natuur en de mensen om je heen. Die verhouding krijgt betekenis door handelend met de bronnen om te gaan. Dat handelen heeft op zijn beurt weer effect op je ervaring. Die ervaring ondervindt invloed van eerder opgedane gedragsopdrachten. Er is een voortdurende wisselwerking tussen wat je doet en wat je aan beelden en in gedragsopdrachten vastlegt.
Het gevoel of de wetenschap dat je betekenis hebt is dus niet permanent, ze is bovendien afhankelijk van de zaak of gebeurtenis die in Het-NU aan de orde is. Het kan zijn dat je een algemeen gevoel van tevredenheid hebt, maar dat je ten aanzien van een bepaald aspect ontevreden bent.

Vanaf het moment dat je voor het eerst deel uitmaakt van Het-NU, speelt je behoefte-aan-betekenis een rol. Dat is vanaf het moment van de conceptie. In de loop van de tijd verandert je behoefte-aan-betekenis voortdurend. Als baby heb je behoefte aan liefde, warmte, eten… Naarmate je ouder wordt verandert dat. Je doorloopt ‘gevoelige periodes’ waarin je ontvankelijk bent voor bepaalde vormen van betekenis-hebben. Wordt die behoefte niet bevredigd, dan kan dat catastrofale gevolgen hebben. Zeker als je nog heel jong bent. Wordt er wel aan voldaan, maar niet voldoende, dan levert dit traumatische ervaringen op en zul je er levenslang last van hebben. Het is dan aan jou om een weg te vinden om daar mee om te gaan.

De behoefte aan betekenis-hebben is eigenlijk een aspect van elke behoefte: wordt aan een behoefte, welke dan ook, niet in voldoende mate voldaan, dan is optimale ontplooiing en ontwikkeling niet

mogelijk. Er is dan geen sprake van een menswaardig bestaan. De behoefte aan zelfhandhaving kan wel onderverdeeld worden in subbehoeften, maar eigenlijk kun je die subbehoeften beter niet los van elkaar zien.

Een liefdevolle omgeving is vanaf je geboorte noodzakelijk. Als dreumes leer je omgaan met de dingen om je heen. Dit kan een probleem zijn als je een lichamelijke handicap hebt waardoor je bepaalde dingen niet kunt doen. Er moet een toenemende variatie om je heen zijn om je zintuiglijke en waarnemingsfuncties te ontwikkelen. Dat geldt ook als het gaat om het kennismaken met andere mensen. Als peuter moet je geconfronteerd worden met grenzen en leren dat niet alles kan en mag. Je *behoefte-aan-frustratie* gaat spelen. Wordt aan die behoefte-aan-frustratie niet voldaan, dan weet je later niet hoe om te gaan met tegenvallers en krijg je geen kans om tot een gerespecteerd medemens uit te groeien. Een opvoeding waarin je in een veilige omgeving geprikkeld wordt om je mogelijkheden te ontwikkelen is bepalend voor hoe je later in het leven zult staan.

Een ouder in Nepal gaat anders om met het vraagstuk 'opvoeden' dan een ouder in Nederland. In Nepal is het normaal, in de niet-westers-beïnvloede-gezinnen, om als vage-bekende-van-de-familie *ongevraagd* een baby van slechts enkele dagen oud uit de wieg te halen en te 'knuffelen'. Iets wat in Nederland ondenkbaar is. Dat is daar, in een gemeenschap waarin individualiteit niet meetelt, de gewenste gang van zaken. Je geeft er als het ware mee te kennen: jij (baby) hoort erbij; je bent er een van ons.
De cultuur waarin je opgroeit en waarin jij je bevindt is bepalend voor wat je als betekenisvol gaat zien.

Het zal duidelijk zijn dat wat je geleerd hebt, meegemaakt hebt, een sterke invloed heeft op de vraag of je het gevoel hebt dat je ertoe doet.

Als volwassene kun je van bepaalde ervaringen afstand nemen. Je moet je dan wel Bewust zijn van wat er aan de hand is. Als je

bijvoorbeeld moeite hebt om andere mensen te vertrouwen, is het zaak na te gaan wat hiervan de oorzaak is. Wellicht kun je, wat je ervaren hebt, in een ander daglicht zien.

- Beter een underdog-positie dan geen positie.

In Nepal heb ik gezien hoe de mensen uit achtergestelde bevolkingsgroepen geweldig trots waren op hun lidmaatschap van hun stam.
Om betekenis te hebben moet je iets voor anderen betekenen. In elke groep kun je iets betekenen. Betekenis hebben voor anderen lijkt in Het-NU het hoogst haalbare ideaal. Onvoorwaardelijke liefde is de ultieme vorm.
Iets betekenen is beter dan niets betekenen. Anderen zijn minstens zo belangrijk als jijzelf. Zonder anderen beteken jij niets. Zonder gewaardeerd te worden door anderen krijg je het gevoel niets te betekenen. Ook hier kan de gulden regel als *ondergrens* dienen:

- Respecteer en ondersteun de basisbehoeften van anderen en draag bij aan de totstandkoming respectievelijk handhaving van een maatschappij waarin iedereen in zijn basisbehoeften kan voorzien.

Dit is de regel die de mensen in Nepal in de minder bevoorrechte groeperingen onderling als vanzelfsprekend hanteren, uitzonderlingen daargelaten.
In een gemeenschap waarin deze regel wordt toegepast heb je de mogelijkheid om tot volle ontplooiing te komen *binnen de plaatselijke opvattingen en mogelijkheden*. Tegelijkertijd ben jij medeverantwoordelijk voor de omgeving waarin jij je bevindt. Je hebt – binnen zekere grenzen – de mogelijkheid om een andere omgeving te kiezen of om – weer binnen bepaalde grenzen – je omgeving te veranderen.

Het idee dat je betekenis hebt is gerelateerd aan je identiteit. Zie daarvoor het hoofdstuk ‘Cultuur en identiteit’.
In de volgende drie hoofdstukken komen behoeften aan bod die essentieel zijn voor het kunnen leven in een ordentelijke samenleving: ontferming, nabijheid en vertrouwen.

Ontfermen

Zelfhandhaving is de meest fundamentele behoefte. Dit lijkt in strijd met onze sociale natuur. We zijn voor ons bestaan afhankelijk van anderen. De behoeftebevredigers die we nodig hebben om voor onszelf te zorgen worden voor een groot deel door anderen gemaakt (geproduceerd). Alleen door samen te werken kunnen we een menswaardig bestaan leiden. Sommigen zijn minder succesvol in het vergaren van de benodigde behoeftebevredigers dan anderen. Er is altijd een aantal mensen die permanent of tijdelijk over onvoldoende behoeftebevredigers beschikken. Toch zijn ze vaak wel in staat om in leven te blijven. Ze zijn dan afhankelijk van de zorg en giften van anderen. Is die afhankelijkheid noodzakelijk? Is er een maatschappij mogelijk waarin geen arme mensen meer zijn?

> Ze beschouwen het als een zonde om gasten te verwonden; ze beschermen mensen die hun om hulp vragen en beschouwen die als onschendbaar; allen stellen hun huizen open voor deze smekelingen en ze worden vrijelijk van voedsel en onderdak voorzien.
>
> (53 v.Chr.: Caesar over de Germanen; De bello Gallico, vi, 21-28)

Puur alleen voor jezelf zorgen is denkbaar maar leidt tot de ondergang van de menselijke soort als iedereen het doet. Als iedereen alleen maar zichzelf handhaaft zorgt niemand voor zijn kinderen. Dat de mensheid zichzelf nog steeds niet uitgeroeid heeft wijst erop dat er kennelijk een behoefte is om mensen bij te staan die minder succesvol zijn. Dit komt door de behoefte aan ontferming. Daarover verderop meer, nu eerst iets meer over de naamgeving van deze behoefte.

Ik liet woorden als compassie, naastenliefde, bekommernis, mededogen, omzien naar elkaar, meeleven enzovoort de revue passeren. Als je googelt of op Youtube zoekt naar de betekenis van deze woorden, krijg je de indruk dat alleen predikanten deze termen

kennen. Dit roept associaties op die ik niet wil. Met name de betekenis ‘medelijden’, die er vaak bij gebruikt wordt, klopt niet. Met medelijden schiet niemand iets op. Dat is geen – van zelfhandhaving afgeleid – tekort.
Uiteindelijk koos ik toch voor de term ‘ontfermen’, omdat dit woord wel precies uitdrukt wat ik bedoel. Voor alle duidelijk zal ik proberen aan te geven wat ik onder die term versta.

Het woord ontfermen stamt uit het Latijn en is een samenstelling van ‘ont’ en ‘erm’. Het werd later in het Middelnederlands gebruikt. ‘Erm’ schrijven we tegenwoordig als ‘arm’ en betekent ‘armoede’.
‘Ont(f)ermen’, of ‘ontarmen’, wil dus zeggen: armoede ongedaan maken. In het Brabants kennen we term nog in de uitdrukking: ‘och erm!’ en betekent dan zoiets als: ‘och arme’, ach, helaas.

- Ontfermen → ontarmen.
- Arm → armoede → nood → iets is nodig → er is een tekort aan basisbehoeftebevredigers.
- Ontfermen → ontarmen → in een basisbehoefte voorzien.
- Ontfermen → ontarmen → helpen.

De behoefte aan ontfermen heeft twee kanten:

- Zelf ontfermd worden → zelf ontarmd worden; hulp ontvangen en aanvaarden.
- Zich over anderen ontfermen → anderen helpen, de zorg overnemen, zorg verlenen.

De twee kanten hebben te maken met het ontwikkelingsniveau dat aan de orde is. Op het eerste ontwikkelingsniveau ben je volledig afhankelijk van anderen. De behoefte aan *geborgenheid* staat dan op de voorgrond. Als anderen, onder andere je ouders, zich niet over jou ontfermd hadden, zou je er nu niet zijn.
De behoefte aan ontferming speelt al een rol vanaf jouw-oerbegin als mens. De conceptie kan het resultaat zijn geweest van op het tweede

ontwikkelingsniveau functioneren van je ouders. Vroeger 'kregen' mensen gewoon een kind. Tegenwoordig is functioneren op het derde niveau mogelijk. Als het mooi verloopt vragen partners zich af: "*willen* we een kind?" en nemen welbewust een beslissing. Daarmee begint de ontferming door de toekomstige ouders. Zij blijven zich ontfermen tot het kind volwassen is en zelfstandig kan functioneren. Is dat niet het geval, dan moet de mogelijkheid bestaan om de zorg over te hevelen naar een basisvoorziening *die door de overheid* – wij samen – *aangeboden wordt*. Dat geldt ook voor kinderen en volwassenen die buitensporige inspanningen vergen van anderen, bijvoorbeeld door een bovenmatige lichamelijke en/of geestelijke beperking. Van de andere kant hebben ouders wel de natuurlijke plicht om hun kind op te voeden tot zelfredzame persoonlijkheden. Dat kunnen ze niet alleen. De overheid heeft de plicht om kinderen via scholen op te leiden tot goede burgers.

Ook anderen spelen een rol als het gaat om de ontferming van kinderen. Ouders hebben niet altijd het kind onder controle. De familie en de buurt hebben als *nabijheidskring* invloed op de ontwikkeling.
Elk kind is vanaf het begin lid van een samenleving. Wat in hun nabijheid gebeurt bepaalt mede hun gedrag in De-Toekomst. Als iedereen alles maar laat gebeuren, zal losbandigheid in de toekomst waarschijnlijk zijn. Kinderen moeten leren omgaan met grenzen en ze dienen op een overtreding aangesproken te worden. *Daarbij heeft in feite iedereen die zich in de nabijheid bevindt een verantwoordelijkheid,* waarbij de geldende maatschappelijke waarden en normen richtinggevend zijn.

Als mensen volwassen zijn neemt de behoefte aan ontfermd worden de vorm aan van gewaardeerd en gerespecteerd willen worden.
Als mensen volwassen zijn maakt de behoefte aan ontferming het mogelijk om zich over anderen te ontfermen als die zich een noodsituatie bevinden.

- Iemand is ‘in nood’ (arm) als hij niet over de behoeftebevredigers beschikt om zelf in zijn basisbehoeften te voorzien.

Wordt een nood niet opgevuld, dan is de overheid (wij samen) aan zet. Als mensen ouder worden neemt de kans op behoeftigheid toe. Sommige ouderen zijn in staat om tot op hoge leeftijd zelfstandig in hun behoeften te voorzien en een bijdrage te leveren aan hun sociale omgeving. Is dat niet meer het geval, dan neemt de behoefte aan ontfermd worden toe. Daarvoor gelden specifieke basisvoorzieningen. Doordat hun sociale omgeving verschraalt vanwege toenemende lichamelijke beperkingen en het sterven van bekenden, is extra aandacht nodig voor basisbehoeften als waardering, respect, aandacht en behoud van eigenwaarde.

Op zich is het opmerkelijk dat ik in mijn zoektocht naar een geschikte benaming voor deze behoefte steeds uitkwam bij termen die gemeengoed leken binnen geloofsgemeenschappen, en daarbuiten nauwelijks gebruikt werden.
Het lijkt erop dat uitdrukkingen als ‘omzien naar elkaar’ uit het woordenboek van onze neoliberale maatschappij geschrapt zijn.
Tegenwoordig lijkt het adagium “Ieder voor zich en God voor ons allen” heersend te zijn. “Leve de participatiemaatschappij!” Met name aandeelhouders schijnen te denken dat ze alleen voor zichzelf hoeven te zorgen.
Sinds God niet meer bestaat, althans volgens de moderne humanistische opvattingen, lijken we het kind met het badwater weggegooid te hebben. Waarden die in sommige kerkelijke kringen nog steeds, althans in woord, beleden worden, worden in de dagelijkse omgang niet meer gebruikt of er wordt een vreemde draai aan gegeven. Een voorbeeld is het begrip ‘participeren’. Door de overheid wordt de uitdrukking ‘participatiemaatschappij’ gebruikt. Daarbij wordt ‘zorgen voor elkaar’ *verplicht* gesteld. (Waar haalt de overheid het recht vandaan om dit soort dingen verplicht te stellen? Willen *wij* dat?) *Ontfermen* verplicht stellen heeft niets met *ontarmen* te maken

maar is simpelweg het afwentelen van een overheids-verantwoordelijkheid op de schouders van bepaalde burgers. Een overheid is er om sommige verantwoordelijkheden die we individueel niet kunnen of willen dragen, over te nemen en gestalte te geven. De overheid doet dat in de vorm van het verstrekken van *basisvoorzieningen*. Teruggeven aan de burgers van deze verantwoordelijkheid is een teken van *onmacht*. Zuinigheids-overwegingen kunnen een motief zijn, maar daarmee geeft de overheid zichzelf een brevet van onvermogen.

Wat ik over 'participatie' gezegd heb geldt ook voor de door de politiek bedachte term 'mantelzorg'. Op de website van de overheid trof ik de volgende tekst aan:

> Mantelzorg is onbetaalde en vaak langdurige zorg voor zieke familieleden of vrienden. Behalve verzorging, kan mantelzorg ook hulp bij dagelijkse activiteiten zijn. Mantelzorg kan intensief zijn, vooral naast een baan. Gemeenten ondersteunen de mantelzorgers van hun inwoners. Bijvoorbeeld met (tijdelijke) overname van de zorg door een vrijwilliger of beroepskracht (respijtzorg). Door mantelzorg kan de ander zich redden, thuis blijven wonen en deelnemen aan de samenleving.

De verantwoordelijkheid wordt gelegd bij "familieleden of vrienden". Die ligt *van nature* bij hen, niet bij de overheid. De overheid hoort in te springen als naasten er niet meer uitkomen. Familieleden, vrienden of buren *verplichten* zich over iemand te ontfermen is de omgekeerde wereld. De overheid kent dan zijn taak en positie niet. De overheid moet op geen enkele manier zelf te dragen verantwoordelijkheid van burgers afnemen. De overheid heeft zich niet te bemoeien met hetgeen zich afspeelt binnen de huishoudens of op de particuliere territoria, tenzij het algemeen belang in het geding is, de mensenrechten geschonden worden of anderen onacceptabele last wordt bezorgd. De overheid heeft een ordende functie in de openbare ruimte en dient de veiligheid van de burgers te garanderen voor zover dat mogelijk is. Een overheid heeft de opdracht gedelegeerd gekregen van zijn burgers

om te zorgen voor de burgers als die ontferming behoeven. Althans: zo zou het moeten zijn. Helaas denken neoliberalen er anders over. Voor hen lijkt het vooral te gaan om de beperking van de kosten voor de zorg.
In de praktijk stellen ondeskundige ambtenaren die over een beperkt budget beschikken vast of hulp door een mantelzorger verricht moet worden. Dat verwacht je in een totalitaire staat maar niet in een ontwikkelde maatschappij. Een 'mantelzorger' is een geliefde of een onbetaalde vrijwilliger, niet een maatschappelijke functionaris. *Door de verplichting wordt de natuurlijke verantwoordelijkheid en vrijwilligheid van de 'mantelzorger' afgenomen.*
Een overheid dient begrip te hebben voor de noden in de samenleving en dient zich dienstbaar op te stellen. Mensen springen van nature in; *burgers willen dat de overheid inspringt, pas maar wel meteen, als dat door anderen niet gedaan wordt.* Dit dient beschouwd te worden als een basisvoorziening.
Het kan anders. Daarover gaat mijn volgende boek: 'Menswaardige maatschappij'.

Bij de indicatiestelling voor hulp wordt uitgegaan van het onderscheid tussen 'mantelzorg' en 'gebruikelijke zorg'. Ik lees op de site van de landelijke belangenvereniging voor mantelzorgers (Mezzo):

> Voor persoonlijke verzorging (wassen, aankleden etc.) kan professionele zorg worden aangevraagd als de zorg langer dan drie maanden nodig is. Professionele zorg is zorg die deskundigheid vraagt en waarvoor iemand een opleiding gevolgd moet hebben. De zorg wordt tegen betaling verricht en uitgevoerd op basis van protocollen en richtlijnen.

Dit is een voorbeeld van een neoliberale uitwerking. Het geld is, naast de oneigenlijke behoefte aan macht (controle, management, richtlijnen) van de overheid en de door haar gestimuleerde zorgbedrijven, maatgevend. Maatschappelijke processen staan in dienst van de economie. Wie hieraan geen bijdrage wil of kan leveren wordt aan zijn lot overgelaten als geen hulp wordt aangevraagd, maar

ook dan vaak niet verleend. Als de overheid niet anders kan wordt geprobeerd participatie af te dwingen. Pas na drie maanden wordt er ontfermd.

Als jij je even niet meer kunt wassen of aankleden, en er is niemand die zich over jou ontfermt, dan kom je *niet* in aanmerking voor hulp, tenzij je die hulp langer dan drie maanden nodig hebt. *Meten is niet altijd het goede weten.*
Als jij je niet geroepen voelt om te helpen wordt je ertoe verplicht, weliswaar niet fysiek gedwongen, maar je voelt je toch moreel verplicht.
Dit gaat volledig voorbij aan de werkelijke behoeften van mensen. Mensen hebben behoefte aan ontferming, mensen hebben behoefte ó*m zich te* ontfermen. Voor zover daarin niet wordt voorzien is het aan ons samen, als gemeenschap, als maatschappij, om de basisvoorzieningen te verstrekken. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om in naam van ons allen te zorgen dat niemand onvrijwillig van basisvoorzieningen verstoken blijft. Althans, dat is zo in de *bandbreedtemaatschappij* die ik in mijn volgende boek voor zal stellen.

Het voldoen aan de behoefte om te ontfermen is geen zaak die een overheid verplicht kan opleggen. Je kunt je alleen over een ander ontfermen als je dat uit jezelf doet. Als het je opgelegd wordt is het geen ontfermen maar dwangarbeid. Een overheid die participatie oplegt heeft geen vertrouwen in zijn burgers, houdt geen rekening met de natuur van mensen en heeft geen goed beeld van 'democratie'. Een overheid in de bandbreedtemaatschappij springt alleen in als het om tekorten gaat die individuele mensen niet kunnen opheffen. Verplicht stellen van participatie of mantelzorg is beledigend: de overheid ontkent hiermee het recht van mensen om het uit eigen initiatief te doen.
Elkaar helpen-als-dat-nodig-is, is niet alleen instinctief gedrag van mensen, maar is één van de belangrijkste mogelijkheden voor mensen om op het derde ontwikkelingsniveau te functioneren. Een overheid die mensen deze mogelijkheid ontneemt is mensonwaardig bezig en

verzaakt de kern van zijn eigen functie.

Ontfermen heeft een maatschappelijke component. Als er een tekort bestaat onder een deel van de burgers, kun jij dat niet in je eentje opheffen. Een tekort kun je *vaak* niet oplossen als het om anderen gaat, maar ook je eigen behoeftigheid kun je niet altijd oplossen. Dat kan soms wel als de 'kosten' gedeeld worden. Dat is een kern van de bandbreedtemaatschappij. Dat 'delen' kan gedaan worden door aan het samenwerkingsverband 'maatschappij' de verantwoordelijkheid over te dragen die we niet individueel kunnen opbrengen.

De *soort* maatschappij is van belang voor de vraag welke *functie* de overheid heeft. Keizers, kaliefen of dictators kunnen de macht over de bewoners van een gebied in handen hebben. Maar het kan ook gaan om een democratie waarbij de wil van de burgers uitgevoerd wordt. De neoliberale westerse maatschappijen worden geregeerd door de aandeelhouders van de grote bedrijven – de meeste aandeelhouders beseffen dit overigens niet zelf. Functioneren op het tweede ontwikkelingsniveau overheerst daarbij. Langzaamaan groeien we gelukkig naar het derde ontwikkelingsniveau waar gezamenlijkheid en pluriforme eenheid op de voorgrond staan. Het zal nog wel even duren voordat echte democratieën vorm krijgen. Ik roep nog eens de eerder genoemde gulden regel in gedachten op:

- Respecteer en ondersteun de basisbehoeften van anderen en draag bij aan de totstandkoming respectievelijk handhaving van een maatschappij waarin iedereen in zijn basisbehoeften kan voorzien.

Als er een tekort aan basisvoorzieningen is, is het aan de overheid de benodigde behoeftebevredigers te verstrekken en het is aan elke burger om dit mogelijk te maken door naar vermogen financieel hieraan bij te dragen. In dit kader plaats ik de behoefte aan ontferming. Die behoefte mondt uit in rechten en plichten voor elke burger.

- Iedereen heeft recht op ontferming in noodgevallen. Van een noodgeval is sprake als je een basisbehoefte niet kunt bevredigen.
- Iedereen heeft de morele plicht tot ontferming als iemand in nood verkeert. Van een noodgeval is sprake als iemand een basisbehoefte niet kan bevredigen.

Een morele plicht kan niet door anderen opgelegd worden: het gaat er bij moraal nu juist gaat om het nemen van je eigen verantwoordelijkheid. Dit wordt overigens ondersteund door het instinctieve gedrag-van-mensen vanuit het tweede ontwikkelingsniveau: je bent van nature geneigd iemand te helpen die in nood is. Daarbij is een juiste definitie van het begrip 'helpen' belangrijk:

- Helpen is iets doen voor een ander dat hij niet zelf kan of wil doen.

"Ik wilde alleen maar helpen!" Dit is een van de veel gebruikte zinnen in soapseries. Meestal gaat het dan niet om helpen maar om bemoeizucht. Bemoeizucht is een negatieve en overdreven uitwas van ontfermen.
Van bemoeizucht is sprake als een overheid ontferming verplicht stelt of stimuleert. Het is niet de taak van een overheid om in te grijpen op het natuurlijke gedrag van mensen. Een democratische overheid doet wat in het belang van de burgers is. *Het is in het belang van mensen om zich in vrijheid te kunnen ontplooien; het is de taak van de overheid om daarvoor de basisvoorzieningen beschikbaar te stellen.* Althans, zo kunnen we dat regelen *als we dat willen*. Dan wordt door de burgers bepaald wat zij als een basisvoorziening zien en in welke vorm de overheid deze beschikbaar moet stellen. (Het zijn ook de burgers die uiteindelijk opdraaien voor de kosten.)

De economie moet gericht zijn op het in balans houden van de uitgaven en de inkomsten en niet eenzijdig de belangen van een

beperkte groepering (aandeelhouders) bevoordelen zoals tegenwoordig gebeurt. De economie zou zich bezig moeten houden met het voorzien in *alle* basisbehoeften en niet alleen met de financiële kant, en niet alleen als het om de korte termijn gaat. De economie zou niet alles moeten overlaten aan de marktwerking. Economie moet zich bezighouden met de totale huishouding van een land en met álle basisvoorzieningen voor álle burgers. Daarbij hoort ook de behoefte aan ontfermd worden.
De behoefte om te ontfermen zou alleen aan de overheid *gedelegeerd* moeten worden in zoverre er geen vrijwilliger is om het te doen. Óf ontfermd wordt kan alleen bepaald worden door degene die met een tekort van een ander geconfronteerd wordt. De *plicht* om zich te ontfermen moet zich beperken tot levensbedreigende gebeurtenissen. Uitgangspunt dient te zijn dat basisvoorzieningen onvoorwaardelijk beschikbaar zijn – onvoorwaardelijk verstrekt door de overheid.

Het gaat bij de behoefte aan ontferming dus om de combinatie van de noodzaak om geholpen te worden, om de wens om te helpen en om de onvoorwaardelijke beschikbaarstelling van basisvoorzieningen. De behoefte om geholpen te worden bij het bevredigen van basisbehoeften komt voort uit de behoefte aan zelfhandhaving. Hetzelfde geldt voor de behoefte om te helpen. Als die behoefte niet zou bestaan, dan zou er niet geholpen worden: waarom zou je het doen? “Ieder voor zich en God voor ons allen.” Het willen helpen van iemand-in-nood is een biologische aandrift van het tweede ontwikkelingsniveau die we ook aantreffen bij dieren. Het is daarbij wel van belang hoe ‘nabij’ iemand is. Als jij als enige iemand ziet struikelen, en je ziet dat de ander niet overeind komt, dan ga je helpen als die ander dicht bij is. Je doet dat *automatisch*. Naarmate die ander verder weg is ben je meer geneigd om af te wachten en jezelf de vraag te stellen of het nodig is om erheen te gaan. Dat verschil in aandrift om te helpen geldt ook voor andere kringen-van-nabijheid: gezin, familie, buurt, … Hoe verder iemand van je af staat, hoe minder je de natuurlijke neiging je hebt om te helpen.

Het hemd is nader dan de rok. Struggle for live. Zelfhandhaving heeft egoïstische trekken. Als je moet kiezen tussen jezelf of de ander, dan kies je voor jezelf. Sommigen beschouwen hun naasten als zichzelf en springen eerder voor hen in de bres dan ze voor anderen doen. Dat zorgzaam-zijn beperkt zich vaak tot de levenspartner en de kinderen. Hoe verder weg in de kringen van nabijheid, hoe minder de aandrift om je over anderen te ontfermen werkzaam is.
Zelf je zaakjes op orde hebben sluit niet uit dat jij je bekommert over anderen. Hoe meer je op het derde ontwikkelingsniveau functioneert, hoe meer je verstandig met dit onderwerp omgaat. Hoe wijder jij jouw nabijheidskring trekt, hoe meer je meewerkt aan een menswaardig bestaan voor iedereen. Omzien naar elkaar veroorzaakt een betere wereld.

Nabijheid

Je hoort wel eens de uitdrukking: “Dan kom je nog eens onder de mensen”. Die uitdrukking wordt dan uitgesproken door mensen die zich eenzaam voelen en wil dan zeggen dat ze anders te weinig mensen zouden ontmoeten. Kennelijk hebben mensen behoefte aan contact met andere mensen. Zelfs al gaat dat contact niet verder dan ‘ontmoeten’.

Het meest essentiële kenmerk van een ontmoeting is ‘nabijheid’: vlakbij zijn, dichtbij zijn, in de buurt zijn.

- Nabij-zijn wil zeggen: zich fysiek op zichtafstand van iemand anders bevinden.

Paul Watzlawick kwam tot de conclusie dat in een ontmoeting *niet* communiceren niet mogelijk is. Als je iemand ontmoet, dan communiceer je per definitie met hem of haar. Daarom is een ontmoeting met onbekenden van meer betekenis dan geen ontmoeting. Zelfs al *zie* je de ander alleen maar.
Mensen hebben behoefte aan communicatie. De behoefte aan communiceren is een aspect van de behoefte aan nabijheid. Dat zou kunnen verklaren waarom tegenwoordig bijna niemand meer buiten een elektronisch hulpmiddel voor communicatie-op-afstand kan. Social media worden gebruikt om afstand uit te schakelen. Dat verhoogt je gevoel van vertrouwdheid en stimuleert om in de eigen veilige bubbel te blijven zitten.

Het was herfstvakantie en we hadden een camping opgezocht in een stille streek. We vonden een plek ter grootte van een voetbalveld. We stonden daar alleen, niemand te bekennen. Na verkenning van de omgeving kwamen we aan het eind van de middag terug. Naast onze

vouwwagen, op hoogstens twee meter afstand, stond nu een caravan…

Als je even geen mensen wilt ontmoeten, dan kun je zelfs hartje zomer op het strand terecht. Mensen clusteren; mensen 'bubbelen'. Ze verschuilen zich in echokamers; ze doen bij voorkeur wat anderen ook doen. De één meer dan de ander. Daarom kruipen ze bij elkaar op het strand en wonen ze in dorpen en steden. *Daar voelen ze zich geborgen* en *veilig*. Mensen zijn niet gemaakt om alleen te zijn. Toch heeft de behoefte aan nabijheid – van en bij anderen – zijn grenzen. Dat komt ook omdat een conflicterende behoefte in het geding is: dat is de behoefte aan vrijheid, aan 'zich onderscheiden' (identiteit), aan privacy, aan *eigenheid*. Welke van de twee tegenstrijdige behoeften (geborgenheid/veiligheid ↔ eigenheid — 1e/2e ↔ 3e ontwikkelings-niveau) overheerst is individu-afhankelijk. Het is wel zo dat hoe dichter we op elkaar wonen, hoe minder we behoefte aan communicatie en nabijheid hebben. In een gehucht ken je gegarandeerd je buurman, dat is in een grote stad nog maar de vraag. Zeker als het om onder- of bovenburen gaat. Daardoor hebben oudere mensen in een stad soms nauwelijks nog contact met anderen. In een stad wordt je makkelijker over het hoofd gezien dan in een dorp.

Aan de behoefte aan communicatie kun je voldoen zonder een fysieke nabijheid. Je kunt bijvoorbeeld via een beeldverbinding als Skype contact hebben met iemand anders, waar ter wereld die zich ook bevindt. Het is dan zelfs mogelijk om non-verbaal met elkaar te communiceren. Dat neemt niet weg dat je af en toe de behoefte hebt aan fysieke nabijheid, desnoods met vreemden. Maar er gaat niets boven een persoonlijke knuffel. Dan mag je even iemands kleinste nabijheidskring binnen komen.

Het contact met anderen kan veel vormen aannemen. Dat contact kan fysiek van aard zijn. Dan speelt afstand een rol. Edward Hall heeft voor de fysieke afstand een indeling gemaakt:

- De intieme zone (0-45 cm)
- De persoonlijke zone (45-120 cm)
- De sociale zone (120-360 cm)
- De publieke zone (360-750 cm of meer)

Je kunt de zones zien als een soort mobiele territoria: je 'draagt' ze met je mee, ze verplaatsen zich als jij je verplaatst. Het gaat om de afstand die je van nature (instinctief: tweede ontwikkelingsniveau) handhaaft ten opzichte van anderen. De afstanden zijn per persoon verschillend. Dat geldt voor jou in het algemeen, maar is ook afhankelijk van wie je ontmoet. Bij de één wens je een grotere afstand te bewaren dan bij de ander. De gemiddelde afstanden verschillen per cultuur. Wij in Nederland hanteren een grotere afstand dan veel mensen in Zuid-Europa of in Azië.

Rondom iedereen kun je als het ware een nabijheidskring trekken. Dat is dan een grens die je bewaakt. Als iemand die grens overschrijdt, dan heeft dat bij jou automatisch gedrag tot gevolg. De ander valt jouw territorium binnen. Het overschrijden van de intieme nabijheidsgrens zie je bijvoorbeeld als je alleen op een bankje in een park zit en iemand gaat op 5 centimeter afstand van je zitten. Er vinden dan automatisch allerlei lichamelijke reacties plaats die onprettig aanvoelen. Een extreme overschrijding vindt plaats bij seksueel geweld.
De persoonlijke nabijheidskring wordt ook overschreden als een wildvreemde een heel verhaal tegen je gaat houden en allerlei persoonlijke dingen van je wil weten.
Maar er is ook een andere kant. Het laten overschrijden van de intieme nabijheidskring kan een teken van innigheid en vertrouwen zijn en is dan relatieversterkend. Dat gebeurt als twee mensen elkaar knuffelen.
Binnen de sociale nabijheidskring is het *onmogelijk* om *niet* te communiceren. Bijvoorbeeld als je met een vreemde in een lift staat. Op zijn minst voel jij je prettig als je de ander groet, en als je hem of haar iets vaker ontmoet of persoonlijk kent is niets zeggen onmogelijk. Als je niets zegt geef je daarmee te kennen dat je niet wilt

communiceren. Ook dat is communiceren. Bepaalde cultureel gebonden situaties zijn uitgezonderd zoals in de rij staan in de supermarkt of naast iemand zitten in een bus of een bioscoop.
Buiten de sociale nabijheidskring bevindt jij je in de publieke zone. Dan is negeren van onbekenden afhankelijk van de culturele gewoonte. Mensen met wie we geen contact wensen houden we bij voorkeur buiten de sociale nabijheidskring.

Bij veel behoeften speelt de aanwezigheid van mensen, en dus de afstand tot anderen, een rol. Enkele voorbeelden:
Zonder een bakker kunnen de meesten van ons geen brood eten.
Zonder 'een ander' hebben we niemand om ons over te ontfermen en zal niemand zich over ons ontfermen.

In combinatie met alcohol vervagen de grenzen van de nabijheids-kringen. Anonimiteit op social media maakt dat nabijheidsgrenzen niet aan de orde zijn en geeft aanleiding tot uitschelden, pesten en bedreigen.
Als 'anoniem persoon' onttrek jij je aan je verantwoordelijkheid. Als anoniem persoon kun je in de social media niet verantwoordelijk gesteld worden voor wat je doet, maar je bevredigt wel je behoefte. Dit gedrag past bij het tweede ontwikkelingsniveau, het wordt niet in toom gehouden door het derde ontwikkelingsniveau en is daarom mensonwaardig gedrag omdat voorbijgegaan wordt aan het respect-hebben voor de waardigheid van anderen.

De verschillen in de betekenis die nabijheid heeft vindt zijn oorsprong in de behoefte aan een territorium. Het hebben van een territorium is voor sommige dieren en voor mensen een voorwaarde om zich te kunnen handhaven. Je moet iets hebben om op te staan en je op te baseren. Dat kan een stuk grond zijn, maar ook een stevige identiteit vol zelfvertrouwen.
Hoogtevrees is een voorbeeld van de angst voor 'het geen grond onder je voeten hebben'. Als je een afgrond ziet wordt uit je Soortgeheugen de kaart getrokken van ‘te pletter vallen’. Het is je infotie die de kaart trekt uit je Soortgeheugen als je een diepte in kijkt. Door ergens steun

te zoeken probeer je het tekort (aan veiligheid) op te heffen. Ook bij hoogtevrees geldt een combinatie van de behoefte aan een territorium en de behoefte aan nabijheid: in dit geval aan ‘grond onder je voeten’. Het gaat hier om fysieke nabijheid, maar: ‘grond onder je voeten’ kun je ook figuurlijk opvatten. Dat gebeurt als je een slecht bericht ontvangt. Dan zakt de grond onder je voeten weg.

Territoria zijn ook van belang als het om identiteit gaat. Mensen verbinden zich aan een grondgebied dat ze als ‘van hen’ beschouwen. Van daadwerkelijk ‘bezit’ is daarbij meestal geen sprake. Je voelt je ‘Fries’, of ‘Nederlander’. Ook al ben je geen voetballiefhebber, de meeste mensen willen liever dat het Nederlands elftal wint. De neiging bestaat om je tegen je buren af te zetten: Nederlanders maken grappen over Belgen, Nepalezen zetten zich af tegen Indiërs (India).
Ook hierbij speelt een nabijheidskring een rol die sterk territorium-bepaald is. (In tegenstelling tot een nabijheidskring gaat het bij een territorium om een ruimte die *niet* met je mee verplaatst.) Veel Nederlanders voelen zich meer Nederlander dan Europeaan.

Edward Hall gebruikt de term 'territorium' voor wat ik 'nabijheid' noem. Zijn onderscheid tussen verschillende soorten nabijheid is van belang:

- Lichaams-territorium
- Thuis territorium
- Interactioneel (informeel) territorium
- Publiek territorium

Relaties kunnen met afstamming van te maken hebben. Een eigen kind behoort tot een nauwere nabijheidskring van een neefje. Het gaat dan om familierelaties. Het kan ook gaan om vrienden en bekenden. De vriendenkring is nauwer dan de kring van bekenden.

- Nabijheid kan ook betekenen: een persoonlijke relatie met iemand hebben.

Een *persoonlijke relatie* heb je in je Verleden opgebouwd. Het belangrijkste kenmerk is dat je samen iets hebt meegemaakt én dat je het contact met die ander positief waardeert. Dit ter onderscheid van *bloedverwantschap* en *burgerlijke staat*. Deze twee zijn door mensen bedachte constructies die bedoeld zijn ter ordening van een maatschappij.

Het idee van bloedverwantschap komt voort uit de verantwoordelijkheid die ouders hebben om een kind goed op te voeden. In samenlevingen waarin sociale voorzieningen minder goed geregeld zijn dan bij ons, fungeren kinderen als een oudedags-voorziening.
In een welvarend en ontwikkeld land als het onze geldt iets anders. Als kinderen het contact met hun ouders of familie niet positief waarderen is er vanuit hen geen reden voor persoonlijk contact als ze eenmaal volwassen zijn. Als kinderen zich dan toch verantwoordelijk voelen, is dat een individuele keuze. Het is dan een gevolg van een goede relatie of het is een gevolg van sociale druk: “Het is toch je moeder?” De Nederlandse overheid hanteert onder het hoofdje ‘participatie-maatschappij’ de verplichting dat kinderen voor hun ouders moeten zorgen. Op het niveau-van-functioneren-op-het-derde-ontwikkelingsniveau mist dit elke grond, behalve het motief van kostenbesparing. Zorg voor kinderen is een plicht: ouders kiezen ervoor om kinderen te krijgen. Kinderen hebben daarvoor niet gekozen en hebben niet hun ouders uitgekozen. De relatie kind→ouders is niet ontstaan uit een bewuste keuze. Kinderen zijn niet verantwoordelijk voor hun ouders. Het motief van pensioenvoorziening gaat in een moderne maatschappij niet meer op.

Toen samenlevingen groter werden was het nodig om afspraken en wetten te maken om de omgang tussen de mensen ordelijk te laten verlopen. Eenheden werden gesmeed die men ‘maatschappij’ ging

noemen. De deelnemers werden ‘burgers’ genoemd. Een kind werd automatisch lid van de maatschappij waar de ouders deel van uitmaakten en kreeg als zodanig de status van ‘kind’ van die ouders. De afstamming werd juridisch geregeld, onder andere om de plichten van ouders vast te leggen, om de rechten van de kinderen te bepalen, om de overdracht van eigendommen bij overlijden te regelen en om de maatschappelijke hiërarchie in kaart te brengen via erfelijkheids-regels. Erfelijkheid zegt niets over een positieve waardering van de relatie en zegt niets over het al of niet ‘persoonlijk’ zijn van de relatie zoals ik dat hier bedoel.

- Relaties tussen mensen zijn afhankelijk van de interpretatie die de partijen er persoonlijk aan geven.

Jij als individu hebt allerlei relaties met mensen, sommige zijn persoonlijk. Een persoonlijke relatie is van het derde ontwikkelingsniveau als je er bewust voor gekozen hebt. Ze is van het tweede niveau in zoverre ze gebaseerd is op instinct, emotie, traditie of sociale druk.

- De nabijheidskring is nauwer naarmate een persoonlijke relatie hechter is.

De nabijheidsafstand op het vlak van de persoonlijke relaties kan onderverdeeld worden in *nabijheidskringen*. Bijvoorbeeld: kinderen → echtgenoot → vriendenkring → werkrelaties → buurtvereniging → dorp → regio → land → …

Trouw

Je kunt iemand 'betrouwbaar' vinden. Je 'vertrouwt' hem dan. Je kunt iemand 'onbetrouwbaar' vinden. Dan 'wantrouwt' je hem. Dat kun je ook in meer algemene termen zeggen: een systeem kan betrouwbaar zijn of onbetrouwbaar. Het gaat dan om de werkzaamheid: het systeem doet wat het moet doen, of niet. Dat het doet wat het moet doen heeft met jouw verwachting te maken. Dit idee zegt meer over jou dan over het systeem. Jij hebt het idee ontwikkelt. Dat geldt ten aanzien van alles om je heen; jij hebt het bedacht. Hoe duidelijker jouw beeld is van hoe iets werkt, hoe betrouwbaarder het systeem zijn werk doet. Het doet wat jij verwacht. Als je geen beeld van iets hebt, kan het niet betrouwbaar zijn.

In het kinderhuis waar ik werkte had een tienjarig jongetje de reputatie dat hij op uiterst intelligentie wijze stal als hij de kans kreeg. De kinderen kregen een bepaald bedrag waarmee ze groepsgewijs de stad in gingen om voor zichzelf een sinterklaascadeautje te kopen. De bewuste jongen kreeg een persoonlijke begeleidster mee om hem in de gaten te houden. Terug van winkelen rapporteerde de volwassen begeleidster dat zich niets bijzonders had voorgedaan. Hij had een boek voor zichzelf gekocht. 's Avond trof ik een treinlocomotief in zijn kast aan…

Gedroeg deze jongen zich betrouwbaar? Was hij te vertrouwen? Hij deed wat we van hem verwachtten. Hij handelde dus betrouwbaar. Toch kun je ook zeggen dat hij niet te vertrouwen was. Je kunt zeggen dat je in beide gevallen vanuit een ander perspectief redeneert.

Het luistert dus heel precies wat we onder een bepaald woordgebruik verstaan. Laat ik beginnen met het begrip 'betrouwbaar'. Iets is 100% betrouwbaar als het altijd aan je verwachtingen voldoet. Kan iets ook een beetje betrouwbaar zijn? In mijn opvatting niet. Iets dat in 99% van de gevallen doet wat het moet doen is niet betrouwbaar.

‘Trouw’ is een behoefte. Ze is afgeleid van de fundamentele behoefte aan zelfhandhaving. In het proces dat we doormaken, als deel van het-Grote-Geheel, hebben we behoefte aan geborgenheid (eerste ontwikkelingsniveau). Ten aanzien van onszelf en de dingen om ons heen hebben we behoefte aan bestendigheid, voorspelbaarheid, vastigheid, ontfermd worden… Toch verandert alles voortdurend; alles is in ontwikkeling. In die kolkende beweging hebben we behoefte aan houvast. Je wilt in elk geval dat bepaalde zaken over een langere tijd hetzelfde blijft, betrouwbaar functioneert.
Op het tweede evolutieniveau, met de komst van de levende organismen, werden sommige andere organismen een bedreiging voor de zelfhandhaving. Het werd noodzakelijk om sommige organismen te wantrouwen en andere te vertrouwen. Dit bleef gelden bij de komst van het derde ontwikkelingsniveau (mensen). Bij mensen is vooral het onderlinge vertrouwen essentieel. Wereldwijde vrede is alleen mogelijk door onderling vertrouwen.

Zonder *vertrouwen* is menswaardig functioneren niet mogelijk. Doordat ‘vertrouwen’ gebaseerd is op een door onszelf ontwikkeld idee, wil dat niet zeggen dat we elke situatie altijd juist inschatten. In feite hebben we *naast* de behoefte aan vertrouwen ook behoefte aan ‘wantrouwen’ (niet-vertrouwen). *Wantrouwen* en *vertrouwen* zijn vormen van functioneren-op-het-tweede-ontwikkelingsniveau.

> Als je vertrouwen hebt, hoef je niet de gehele trap te zien om de eerste stap te zetten.
> (Martin Luther King)

‘Vertrouwen’ en ‘wantrouwen’ zijn een dialectische polariteit. Ze bestaan tegelijkertijd. De tegenstelling kan opgeheven worden door het nemen van risico: door voor één van de twee te kiezen. Voortgang vraagt om vertrouwen.
Laten we ons in eerste ronde concentreren op de relatie met één andere persoon. Je kunt je dan afvragen of iemand wel of niet te vertrouwen is. Als je de persoon niet kent lijkt wantrouwen reëel.

- Zowel wantrouwen als vertrouwen zijn afgeleid van de behoefte aan zelfhandhaving.
- *Wantrouwen heb je, vertrouwen geef je.*
- Je kunt iemand zowel wantrouwen als vertrouwen.

Van nature begin je met wantrouwen als je iemand niet kent. Naarmate je meer over hem of haar weet kan het wantrouwen *op bepaalde gebieden* omslaan in vertrouwen. Naarmate de ander meer bekende kenmerken vertoont is het voor jou makkelijker hem of haar te vertrouwen. Wantrouwen en vertrouwen zijn gerelateerd aan bekendheid, (nabijheid, cultuur, kenmerken, ervaring). Je kunt iemand op het ene gebied wantrouwen terwijl je hem of haar op andere gebieden vertrouwt.
Functioneren zonder wantrouwen zou betekenen: je onbevangen en weerloos overgeven aan de grillen van de ander en dit is in strijd met je behoefte aan zelfhandhaving. Een zeker wantrouwen is altijd noodzakelijk (het derde ontwikkelingsniveau steunt op het tweede; het evolutiemodel is cumulatief). Wantrouwen en vertrouwen zijn een paar dat samen optrekt. De een kan niet zonder de ander.

- Vertrouwen kan niet zonder wantrouwen.

Let wel: het gaat hier om behoeften. Dat wil zeggen: het gaat om tekorten.
Bij een tekort aan wantrouwen ben je de speelbal van de ander.
Bij een tekort aan vertrouwen is er een *tekort aan kennis* over de betrouwbaarheid van de ander. De negatie gaat ook op: dan heb je kennis over de onbetrouwbaarheid van die ander op een bepaald gebied. Op andere gebieden is hij/zij misschien wel betrouwbaar.
Wantrouwen en vertrouwen zijn beide wezenlijke behoeften die tegelijkertijd kunnen spelen. Wel kunnen ze met elkaar in conflict zijn.

- Vertrouwen wil zeggen: geloven dat de ander zal doen wat je van hem verwacht.
- Wantrouwen wil zeggen: geloven dat de ander je kan schaden.

Een tekort aan vertrouwen zie je bijvoorbeeld bij zorgverzekeraars die door allerlei administratieve regels proberen meer grip te krijgen op de kosten voor de zorg. Het is niet moeilijk om in te zien dat dit soort maatregelen tevens voortkomt uit wantrouwen: wantrouwen ten opzichte van de beroepsbeoefenaars die in het veld de uitgaven voorschrijven. Hetzelfde geldt voor de rapportageplicht van leraren. Wantrouwen is een virus met een ziekelijke uitwerking. Het is een *irreëel* tekort aan vertrouwen *als er geen aanwijzingen zijn voor misbruik*. De meeste mensen zijn van nature betrouwbaar. Onze economie is op betrouwbaarheid gestoeld, ook al maken sommigen daar misbruik van. Misbruik moet bestraft worden. Preventie door het van tevoren uitoefenen van machtsmaatregelen kan een uiting zijn van wantrouwen en door angst gedreven mismanagement. Veel managers worden gedreven door de *irreële angst* voor het fout-gaan, wat de aanzet geeft tot een overdreven behoefte om zich in te dekken. Neoliberale managementtheorieën prediken een irreële inzet van macht en controle. Het gevolg is overdreven regelgeving door bestuurders en angst van managers voor repercussies.

Een voorbeeld waarin wantrouwen de overhand had is het verdrag van Maastricht waarin afgesproken werd dat een aantal landen op sociaal en fiscaal gebied zich zouden onderwerpen aan een gezamenlijk beleid. Dit was in 1992 het begin van de Europese Unie en lijkt een activiteit-van-vertrouwen, echter: ook werd afgesproken dat besluiten alleen unaniem genomen zouden kunnen worden.

Het gaat om een balans tussen wantrouwen en vertrouwen. Als een zebra een leeuw ziet, wil dat nog niet zeggen dat hij wegvlucht. De zebra kan erop vertrouwen dat de afstand groot genoeg is of dat de leeuw geen honger heeft. Ondanks dat zal de zebra de leeuw wantrouwen en in de gaten houden. De twee behoeften spelen tegelijkertijd.

- Een zekere mate van wantrouwen is noodzakelijk voor de zelfhandhaving.

Als het wantrouwen groter is dan het vertrouwen zal de balans doorslaan. Het instinct van de zebra zal dan automatisch-gedrag bewerkstelligen met als gevolg dat het dier op de vlucht slaat.

Op het derde ontwikkelingsniveau is een ander proces aan de orde. Mensen hebben de mogelijkheid om 'nee' te zeggen tegen aandriften. Dat doen ze niet zomaar: daarbij speelt hun IK een rol die zich af kan vragen wat verstandig is. Het kan bijvoorbeeld gebeuren dat je verliefd wordt, maar je hebt in de ander een karaktereigenschap ontdekt waardoor je besluit om niet toe te geven aan je gevoelens. Mensen hebben die mogelijkheid.
Op het derde ontwikkelingsniveau werken drie krachten op elkaar in: wantrouwen, vertrouwen en denkvermogen. Dat houdt in dat we na een waarneming niet zonder meer tot handelen overgaan, maar een afweging maken. Daarbij kunnen mensen zaken betrekken die niet in Het-NU aan de orde zijn. Die zaken hebben dan betrekking op Het-Verleden of De-Toekomst (Historisch-Bewustzijn).
Het resultaat van dit derde-ontwikkelingsniveau-proces is dat jij je eerst een mening vormt over de ander of de situatie waarin jij je bevindt, en over de gevolgen die jouw gedrag voor jou en voor de ander kan hebben. Die gevolgen neem je mee in de beslissing over wat je zult gaan doen.

De mate van vertrouwen en de mate van wantrouwen hebben, net als bij de zebra en de leeuw, te maken met de mate van *vertrouwdheid* (bekendheid).
*Vertrouwdheid is rechtstreeks afhankelijk van de nabijheid, z*owel fysiek als waar het de persoonlijke band betreft die je met de ander hebt. Een ultieme vertrouwdheid heb je met een levenspartner. Daarom wordt er ge*trouw*d.

- Hoe groter de afstand is die je tot de ander hebt, hoe natuurlijker het is om de ander te wantrouwen.
- Hoe groter de kennis is die je over de ander hebt, hoe makkelijker het is om de ander te vertrouwen.

Voor iedereen waar je contact mee hebt gelden andere normen, die zijn afhankelijk van de nabijheid van de ander én van de kennis die je over de ander hebt. Naarmate de afstand – ruimtelijk en emotioneel – groter is, zal de weegschaal makkelijker doorslaan naar de kant van het wantrouwen. Hetzelfde geldt ten aanzien van de kennis over de ander. Hoe minder kennis, hoe eerder wantrouwen toeslaat. Dat kan uitmonden in wat tegenwoordig 'discriminatie' genoemd wordt, maar is vanouds het zekerstellen van eigenbelangen. Foute discriminatie kan uit de behoefte aan angst voortkomen, maar is vaak het gevolg van een gebrek aan kennis. Op grond van betrouwbare kennis kun je op goede gronden de mate van vertrouwen en van wantrouwen vaststellen.
Wantrouwen kan het gevolg zijn van een onderbuikgevoel. Deze emotie van het tweede ontwikkelingsniveau is nauw verwant aan de intuïtie van het derde niveau. Bij vertrouwen en bij wantrouwen is het goed om op het derde ontwikkelingsniveau te functioneren door het verzamelen van meer informatie en door je af te vragen of je veronderstelling terecht is. Onterecht afgaan op onterechte ideeën kan nare gevolgen hebben: van foute discriminatie tot het eisen van overdreven registraties en verantwoording.

Trouw is aan de orde bij hiërarchische verhoudingen. Werknemers wantrouwen directies, en omgekeerd. Burgers wantrouwen de overheid, en omgekeerd. Maar de weegschaal kan ook omslaan naar vertrouwen. Hoe meer managementlagen, hoe groter de nabijheids-afstand is. En ook: des te groter de kans is op wantrouwen tussen de managementlagen.

De vormen van de behoefte aan 'trouw' spelen zich af in een *relatie*, dat betreft in zijn algemeenheid een verhouding *met* systemen en

tussen systemen. Vertrouwen en wantrouwen is in relaties over en weer aan de orde. Dat houdt in, dat wat voor de één geldt, ook voor de ander aan de orde is. Vanuit jezelf bekeken is het belangrijk om in te schatten wat de ander van je vindt. In welke mate vertrouwt of wantrouwt de ander jou? Hetzelfde geldt ten aanzien van suprasystemen en tussen suprasystemen.
Verschijnselen als bedrijfsspionage en nepnieuws zijn voorbeelden waardoor vertrouwen geschaad wordt, echter pas nadat het als zodanig herkend wordt. Het is beter om tevoren het risico in te schatten en voorzorgsmaatregelen te treffen.

Het is niet nodig om de ander ongelimiteerd zijn gang te laten gaan. Dat is niet nodig omdat er ook een andere behoefte meespeelt: de behoefte aan wantrouwen. De andere partij weet dat dit ook bij jou het geval is en zal de maatregelen die je treft om niet bedrogen te worden respecteren, onder voorwaarde dat hij zelf die maatregelen begrijpt en redelijk vindt.
Behoeften werken bij iedereen net even iets anders uit. Dat kan tot misverstanden leiden. Veel kan door transparantie en door een open en eerlijke communicatie voorkomen worden.
Behoeften kunnen ook pathologische vormen aannemen. De behoefte aan vertrouwen kan uitmonden in een uit handen geven van je eigenwaarde. Je wordt dan de speelbal van de andere partij. De behoefte aan wantrouwen kan uitmonden in jaloezie, stalken, overdreven controle, registratiedrift, minachting van vakmanschap…

De behoefte aan trouw heeft een belangrijke functie als het gaat om maatschappelijke samenhang. Zonder trouwheid zou een maatschappelijk contract geen enkele zin hebben en zou samenleven onmogelijk worden. Je moet elkaar op heel veel vlakken vertrouwen en jouw gedrag moet tot op zekere hoogte betrouwbaar zijn. Samenlevingen en maatschappijen bestaan bij de gratie van een ordelijk verloop. Dat kan zich alleen voltrekken als bij de leden het vertrouwen in elkaars eerlijkheid, goede wil, respect… en het zich houden aan de regels in voldoende mate aanwezig is.

Seksualiteit

Voortplanting is een voorwaarde voor het leven op aarde. Bij veel organismen komt dit tot uiting in de behoefte aan seksueel gedrag.

Bij mensen komt de behoefte aan seksualiteit-op-het-*tweede-ontwikkelingsniveau* onder andere tot uiting in de drang tot het hebben van seks. Lichamelijk contact en geslachtsgemeenschap zorgen op dit niveau-van-functioneren voor bevrediging. Op het derde ontwikkelings-niveau gaat het om een duurzame relatie tussen – meestal twee – mensen. De relatie *kan* maatschappelijk bevestigd worden in een huwelijk (trouwbelofte).

Op het moment van een orgasme is het functioneren-op-het-derde-ontwikkelingsniveau uitgeschakeld. Er vindt een blikvernauwing plaats. Dat is ook bij het 'voorspel' al enigszins het geval. Naarmate ons hormonale systeem, soms in combinatie met ons voorstellingsvermogen, krachtiger zijn werk doet, krijgen *de hersenen* meer de kans om het derde niveau *uit te schakelen*.

Het orgasme is de slotfase-van-het-seks-hebben: het is een onderdeel van het voortplantingsproces, maar kan ook los hiervan plaatsvinden (homoseksualiteit, …), en zelfs zonder dat er een relatie-met-een-ander in het geding is (masturbatie).
De voortplanting speelt een belangrijke rol in het evolutieproces. Zonder voortplanting vindt geen voortgang van het bestaan-als-soort plaats. Voor die voortplanting gaan een man en een vrouw een verbintenis aan. Evolutionair heeft die verbintenis als doel het voortbrengen, verzorgen en opvoeden van een nageslacht. Om een nageslacht groot te brengen is in het Bouwplan-van-veel-mensen opgenomen dat man en vrouw beide een deel van de zorg voor de kinderen op zich nemen. De behoefte aan ontferming speelt hier op in (zie verder het betreffende hoofdstuk). Dit maakt het mogelijk dat ook anderen-dan-de-biologische-ouders voor de opvoeding van kinderen

kunnen zorg dragen. Dat man en vrouw een *in principe* levenslange verbintenis aangaan is een uitgangspunt dat in het Bouwplan-van-mensen is opgenomen, maar zou op grond van het overschrijden van een kritische massa die daar anders over denkt, wel eens kunnen veranderen (in het Soortgeheugen).

Seksualiteit en het zich-tot-elkaar-aangetrokken-voelen hoeft zich niet te beperken tot de relatie tussen een man en een vrouw. Waar men zich seksueel toe aangetrokken voelt is een kwestie van identiteit. De geslachtelijke identiteit ligt nog niet bij de conceptie vast. In mijn boek 'Bestaan begrijpen' heb ik dit uitgelegd.

De verbintenis is gebaseerd op wederzijdse aantrekkelijkheid. Dat is iets wat zich op het tweede ontwikkelingsniveau afspeelt. Wat je er mee doet is een kwestie van keuze (derde niveau). Verliefdheid (tweede niveau) kan overgaan in houden-van (derde niveau).

De verbintenis heeft een belangrijk maatschappelijk aspect. De voortplanting heeft niet alleen effect op het voortbestaan van de soort, maar ook op de manier waarop mensen samenleven. Mensen kunnen de gevolgen van hun daden overzien en ze kunnen regels afspreken. Dit stelt hen in staat om in ordelijke maatschappijen samen te leven. Een regeling die in elke samenleving getroffen is, is het instituut van het huwelijk. Dat heeft als meest algemene regel dat de verbintenis stand houdt, eventueel totdat ze ontbonden wordt. Dat stand houden wordt ‘huwelijkse trouw’ genoemd.

Het tweede en het derde ontwikkelingsniveau kunnen met elkaar in conflict komen. De kortetermijnwerking van de hersenen en van het hormoonstelsel kan aanleiding zijn voor het aantrekkelijk vinden van iemand waarmee je niet getrouwd bent. Er is dan een conflict als je trouw wilt blijven. Je verantwoordelijkheid is dan in het geding. Welke kant van je interne conflict je kiest is een kwestie van persoonlijke moraal (zie verder het hoofdstuk ‘Moraal’).

Het kan ook zijn dat de wederzijdse aantrekkingskracht verloren gaat. Verbreken van de verbintenis kan hiervan het gevolg zijn.

Het uitschakelen van het op-het-derde-niveau-functioneren kan uitmonden in 'ontrouw-zijn'. Een affaire betreft niet-menswaardig gedrag *als er niet bewust voor gekozen is*. In de aanloop naar een affaire is het derde ontwikkelingsniveau *niet* uitgeschakeld en ben je verantwoordelijk voor de voortgang. Je kunt verantwoord kiezen. Hoewel het tweede niveau in een gevecht met het derde niveau moeilijk te verslaan is, blijf je verantwoordelijk voor wat je doet en kun je 'nee' zeggen tegen de aandrift.

De evolutie heeft er in de loop van de tijd voor gezorgd dat seks aan allerlei regels gebonden is. Dat zien we bij alle levende organismen. Ik heb eerder het gedrag van kruisspinnen genoemd. Bij dieren die in een sociaal groepsverband leven is het stelsel van regels ingewikkelder dan bij kruisspinnen. Bij mensen zijn ze zeer uitgebreid en 'groepsafhankelijk', met name ook cultuurafhankelijk. Verder speelt de persoonlijke moraal een rol. In de meeste gemeenschappen bestaan regels in de vorm van taboes. Een taboe heeft de bedoeling om ongepast gedrag aan banden te leggen om daardoor een maatschappelijke ordening niet in gevaar te brengen.

Het aan banden leggen van seksueel gedrag heeft een evolutionaire functie. Het voorkomt maatschappelijke wanorde. Voor mensen is het belangrijk om in grote groepen samen te kunnen leven. In de oertijd bestond een ideale groep uit zo'n 150 personen voordat conflicten een te grote rol gingen spelen. Kunnen leven in een grotere groep maakt het tegenwoordig mogelijk om te komen tot wereldwijde afspraken. Overigens blijft het risico van splitsing bestaan. We zien dat in de vorm van oorlogen en zelfstandigheidsbewegingen.

Voortplanting zorgt ervoor dat het evolutieproces voortgang vindt. Regels die daarbij gehanteerd worden hebben invloed op de toekomstige eigenschappen van nakomelingen. Daartoe horen ook de regels die door mensen bedacht zijn. In het hoofdstuk

‘Soortgeheugens’ heb je gezien hoe vaardigheden die door ten minste een kritisch aantal mensen aangeleerd zijn, in het Bouwplan-van-de-soort opgenomen kunnen worden.
Seksueel gedrag staat in dienst van de neiging tot samenwerken. Deze neiging tot samenwerken (in huwelijken, gemeenschappen…) gaat samen met de neiging tot opsplitsen en afstoting ter bescherming van de samenwerkingsvorm (cultuur, identiteit…).
Bij het evolutieproces spelen genen een essentiële rol. De rol die genen in het DNA spelen vertelt echter maar een deel van verhaal. De rest van het verhaal wordt verteld doordat mensen op het *derde ontwikkelingsniveau* maatregelen treffen voor een ordelijke samenleving. Mensen kunnen gedragsregels *afspreken*.
Een maatschappij ontstaat doordat mensen zich aan gedragsregels houden en doordat er een sanctie volgt als iemand zich niet houdt aan de gangbare regels. Sociale controle en wetten maken het handhaven van regels mogelijk.

De behoefte aan seksualiteit heeft dus een veel bredere uitwerking dan alleen ‘het hebben van seks’. De kern is het vinden van een partner. Daarbij spelen vrouwen een bepalende rol. Hier geldt de economische wetmatigheid dat wat zeldzaam is, ook het meest kostbaar is. Het aantal beschikbare eicellen is onnoemelijk veel geringer dan het beschikbare aantal zaadcellen.
Dat maakte vroeger dat vrouwen kritischer konden zijn dan mannen. Niet dat dit rationeel zo allemaal bedacht werd, maar de werking van de aan het evolutieproces ten grondslag liggende principes is zo ingenieus dat dit hetzelfde effect heeft. De keuze van de vrouwen viel op sterke mannen die tevens zorgzaam waren. Dat gaf, zeker in de jager/verzamelaar groep, de beste kans op het overleven van de kinderen. De agressiefste mannen wisten de meeste buit te veroveren en waren beter in staat om vrouw en kinderen te beschermen. Daardoor werd agressiviteit een selectiecriterium. We zien nog steeds dat sommige vrouwen tegen beter weten in agressieve mannen trouw blijven. Dit is een voorbeeld waarin, in geval van een conflict tussen het tweede en het derde ontwikkelingsniveau, het tweede niveau de overwinnaar is. Het is ook een voorbeeld van het in het Soortgeheugen

opgenomen worden van bepaalde ervaringen.

Oude gebruiken herinneren nog aan de oertijd. In Nederland rammelden jongens met een zakje vol geld, als het meisje-van-zijn-keuze het dan aanpakte was de verloving een feit. Groot bezit helpt.
In andere streken treffen we nog steeds het gebruik aan dat meisjes worden 'gestolen'. Stoer gedrag helpt.
Het 'belang van de soort' wordt in sommige streken nog begrepen als 'het belang van de familie'. Dit uit zich in gearrangeerde huwelijken. Status helpt.

Op een geven moment vond er een omslag plaats in het pronkgedrag. Moesten in de oertijd de mannen vrouwen 'veroveren', op een gegeven moment sloeg de weegschaal door naar de andere kant. Naast zorgzaamheid werd intelligentie steeds belangrijker. Naarmate meisjes onafhankelijker werden waren het niet uitsluitend de jongens die door stoer-doen hun capaciteiten showden, maar zagen de meisjes in dat ze zich onderling in een concurrentiepositie bevonden. Als ze de jongen van hun leven wilden strikken, dan moesten ze zich van de concurrenten onderscheiden. Dat deden ze door een aantrekkelijk lichaam te tonen dat kennelijk in staat was gezonde kinderen te baren. Het uiterlijk werd steeds belangrijker. In koudere streken moesten ze hun lichaam bedekken en werd kleding steeds belangrijker. We zien nog steeds dat vrouwen hun verzameltaak-van-vroeger graag uitoefenen door te shoppen, met name van 'mooie' kleding.
De omslag vond plaats toen de groepen zich gingen settelen door de overgang naar een bestaan als landbouwer, en later doordat de groepen groter werden en mensen in steden gingen wonen waardoor de sociale controle minder homogeen werd. De nabijheidskringen waar eenzelfde seksuele culturele-regelgeving gold werd steeds wijder: van familie naar stad, van stad naar regio…

Seksualiteit heeft nauwe betrekkingen met andere behoeften als macht en ontferming.

- Seksualiteit is een hoeksteen van de samenleving.

Die hoeksteen bestaat uit de relatie tussen twee mensen. Daarbij speelt het tweede ontwikkelingsniveau van afstoting en aantrekking een rol. Tijdens seksuele handelingen is de nabijheid het grootst, de grootte van de intieme nabijheidskring is het kleinst: tijdens het-hebben-van-seks wordt de intieme buitengrens overschreden.
De behoefte aan seksualiteit gaat verder dan het kunnen hebben van geslachtsgemeenschap. Seksualiteit is ook nauw verbonden aan de behoefte aan ontferming. Bij de keuze van een partner spelen gevoelens van geborgenheid en veiligheid een grote rol. Een kern van de relatie tussen levenspartners en hun nageslacht is de wederzijdse ontferming. Dat is ook het geval bij relaties waarin het verwekken van een nageslacht niet aan de orde is.
Ouders hebben een onvoorwaardelijke zorgplicht. Dat is voor kinderen ten opzichte van hun ouders niet het geval: zij hebben er niet om gevraagd verwekt te worden. Menswaardig is als mensen *bewust* voor het verwekken en grootbrengen van een kind kiezen. Dit brengt verantwoordelijkheid met zich mee. Het 'grootbrengen' hoeft overigens niet per se door de biologische ouders gedaan te worden. Het gaat om de betrokkenheid waarmee dat gebeurt.

Het christendom heeft in westerse landen een belangrijke rol gespeeld. In India bijvoorbeeld vond een totaal andere ontwikkeling plaats, we zien dat aan de Kamasutra: het leerboek voor seksuele handelingen.
In de Griekse oudheid was het huwelijk een instelling die alleen bestemd was voor het krijgen van kinderen. Overspelige vrouwen konden 'weggestuurd' worden. Mannen daarentegen konden concubines hebben en maakten veelvuldig 'gebruik' van slavinnen. Prostituees stonden hoog in aanzien.
Wereldwijd was het uithuwelijken van vrouwen een gewoonte om de bezittingen van mannen veilig te stellen of om macht te vergroten. Gearrangeerde huwelijken kwamen in alle lagen van de bevolking voor en was (en is) in sommige culturen de enige vorm.

Bij de Germanen ging het niet om het jawoord maar stond de geslachtsgemeenschap aan de basis van het huwelijk. Veelwijverij en verstoting van vrouwen werd gewoon gevonden. Wel was het trouwen onder huwelijkse voorwaarden al een mogelijkheid. Seks en liefde hadden toen weinig met elkaar te maken.
Het christendom voerde een strikte zedelijke moraal in. Seks mocht alleen plaatsvinden binnen het huwelijk. Volgens Paulus was het beter om te trouwen 'dan van begeerte te branden': door masturbatie kwam men in de hel. Luther zag de vrouw als het hulpje van de man. Calvijn wilde de doodstraf in geval van echtbreuk. Bij de rooms-katholieken was een vrouw tijdens de eerste tien dagen na de bevalling onrein en moest daarna tijdens de eerste kerkgang gezegend worden voor het Maria-altaar.
Vanaf het Victoriaanse tijdperk tot in de jaren zestig gold een 'strikte kuisheid' voor vrouwen. Ongetrouwd een kind krijgen was een schande.
In de jaren zestig ontstond de seksuele revolutie met zijn provobeweging en hippiecultuur. Vrije liefde werd gepropageerd evenals loskoppeling van de seksualiteit aan de voortplanting. Dolle Mina's waren voorstander van baas in eigen buik. De Rutgers stichting voorzag vrouwen van anticonceptiepillen die de meeste huisartsen nog niet voor wilden schrijven.
In 2001 was Nederland het eerste land waar homoseksuelen een burgerlijk huwelijk voor de wet konden afsluiten en kinderen konden adopteren. Onder hetero's nam het aantal echtscheidingen toe.

De World Health Organization formuleert 'seksuele gezondheid' in de "Richtlijn seksuele en relationele vorming" als volgt:

> De seksuele ontwikkeling van kinderen start vanaf de geboorte en is een levenslang proces. Vanaf het prille begin ontwikkelen kinderen zich als een seksueel wezen. Deze seksuele ontwikkeling vindt plaats in een samenspel tussen lichamelijke, cognitieve, psychische, sociale, ethische, religieuze en culturele factoren. Het kind zelf speelt hierin een actieve rol. Kinderen reageren op hun omgeving en geven zelf betekenis aan denkbeelden, emoties en gedragingen en maken

zelf keuzes. Bij het geven van seksuele en relationele vorming anticipeer je als het ware op de volgende fase in de seksuele ontwikkeling.

Seksualiteit speelt geen rol bij de zelfhandhaving-als-individu, maar is van essentieel belang voor de handhaving van de soort, en bij de voortgang van de evolutie. Doordat mensen zich in steeds grotere groepen gingen clusteren werd de vorming van maatschappijen nodig. In het laatste deel van dit boek stel ik een paar zaken aan de orde die op de supraniveaus-van-bestaan relevant zijn voor een menswaardig bestaan.

In dit deel van het boek heb ik een paar 'behoeften' besproken. Behoeften kun je ook in termen van een 'doel' bespreken. Ik kies daar niet voor, omdat je dan zou moeten weten wat het resultaat is wat je voor ogen hebt. Dat gaat goed als het om technische veranderingen gaat in de fysieke wereld. Maar die spelen zich alleen af op het eerste ontwikkelingsniveau. Je laat dan een belangrijk deel van ons bestaan buiten beschouwing: de andere ontwikkelingsniveaus. Uitgaan van behoeften maakt het mogelijk om het intentiemodel te gebruiken dat ik in mijn boek 'Bestaan begrijpen' beschreven heb. Doelen bevinden zich aan het einde van een proces. Behoeften doen zich aan het begin voor.
Ik heb een paar behoeften benoemd die essentieel zijn voor een menswaardig voortbestaan. In het volgende deel komt het accent te liggen op zaken die het individuele overstijgen.

Deel 4

En verder…

Beheersing maakt verantwoordelijk gedrag mogelijk. Maar wat komt daar nog meer bij kijken? Ik noem een paar dingen die aan de orde zijn bij het denken over een betere maatschappij.

Consumeren

Je zou ‘consumeren' een behoefte kunnen noemen. Het lijkt erop dat dit voor veel mensen ook zo is. Voor sommigen is het een *verslaving*: een verslaving is het ongebreideld afhankelijk zijn van het willen bevredigen van een *vermeend* tekort. Je zou consumeren een behoefte kunnen noemen omdat consumeren noodzakelijk is bij het bevredigen van veel behoeften.

‘Consumeren’ is het verbruiken van goederen of diensten, ik heb die goederen of diensten in het voorgaande 'behoeftebevredigers' genoemd. Ze zijn bij een behoefte nodig om een tekort op te heffen. De vraag die bij *consumeren* aan de orde is, luidt: “Gaat het wel om een tekort?”
Er is nog iets anders aan de hand. Toen onze voorouders nog in de bossen leefden en de dingen, de planten en de dieren om hen heen ‘verbruikten’ om in leven te blijven, ‘consumeerden’ ze de zaken die ze nodig hadden. Ze bevredigden daarmee hun behoeften. Tegenwoordig zijn we voor het verkrijgen van de zaken die we nodig hebben volledig afhankelijk van andere mensen. We zijn afhankelijk van wat de industrie en de handel ons te bieden heeft. Werden vroeger de goederen waarover men beschikte gedeeld, tegenwoordig moet je ze kopen. Voor het verkrijgen van behoeftebevredigers ter bevrediging van behoeften is in moderne samenlevingen een tussenschakel ingebouwd: *geld*. Waar men vroeger naast *delen* ook *ruilen* als techniek gebruikte, kwam steeds meer het *ruilen met geld* in de plaats. Dit maakte transacties onpersoonlijk, waardoor allerlei automatisch gedrag uitgeschakeld werd. Zo heeft *eerlijkheid* een andere betekenis als de maker van een product de verbruiker niet persoonlijk kent.

‘Consumeren’ wil tegenwoordig zeggen: goederen of diensten kopen. Dat komt doordat de macht over de beschikbaarstelling van behoeftebevredigers ‘veroverd’ is door de degenen die de macht hebben over de geldstromen. Dat geld is zelf een handelsproduct

geworden waar de bezitters ervan weer nog meer geld mee verdienen. Dat doen ze door het geld 'uit te lenen'. Over dat uitgeleende geld rekenen ze rente: het equivalent van de winst die fabrikanten maken op het 'vervaardigen' van goederen en diensten. Die fabrikanten kunnen die goederen en diensten overigens op hun beurt weer produceren doordat ze van anderen – aandeelhouders, kapitaalbezitters – geld lenen om de grondstoffen en hulpmiddelen te kopen. Daarmee is de cirkel rond. *De macht die vroeger bij de hoven en de kerken lag, en later bij de overheden, is tegenwoordig overgenomen door de wereldwijd opererende bedrijven.* Doordat sinds de jaren tachtig de politiek is gaan geloven in de neoliberale ideeën van 'een ongelimiteerde vrije markt', kregen de kapitalisten vrij spel. Waar vroeger 'het geloof' gedomineerd werd door de morele regels die door de kerken aangeleverd werden, is door de secularisering het kapitalisme (neoliberalisme) het nieuwe geloof geworden. Politici zijn gaan geloven dat betaalde arbeid de enige mogelijkheid is voor een rechtvaardige inkomensvoorziening. Dit ingefluisterd door het grootkapitaal en het calvinistische idee: "wie niet werkt zal ook niet eten".

- "Consumeren' is geen behoefte maar een *middel* voor zelfhandhaving.
- Het gaat bij zelfhandhaving niet alleen om welvaart, maar ook om *welzijn*.

Voor neoliberalen bestaat er alleen welvaart. "Het gaat toch goed in Nederland?" (Nee, het gaat *niet* goed in Nederland! Zolang er nog één persoon in Nederland woont die onvrijwillig onder de armoedegrens moet leven, gaat het niet goed.)
Een politiek systeem dat alleen op welvaart gestoeld is, is een mensonwaardig systeem. Neoliberale politici zijn voorstander van een foute systeemconstructie. Het trieste is dat de stemmers voor een volksvertegenwoordiging – de burgers – nauwelijks voor een niet-neoliberale partij kunnen kiezen. Politici zouden voorstander moeten zijn van een maatschappij waarin welzijn-voor-iedereen het uitgangspunt is. De macht om dit te regelen moet in handen van een

democratisch gekozen overheid liggen en niet in die van de groot-industriëlen – lees: de aandeelhouders –, zoals nu het geval is. Dit wil zeggen: overheden moet hun macht herpakken.

'Welzijn' heeft betrekking op de mate waarin elke burger *voldoende* behoeften kan bevredigen. 'Welvaart' betreft slechts een deel van die behoeften, namelijk dat deel dat gekocht kan worden. Maar er zijn veel behoeften die niet te koop zijn. In het vorige deel van dit boek heb ik er een paar genoemd.
Het is niet zo dat behoeftebevrediging een zaak is die de overheid aangaat. Wel is het zo dat in de betere maatschappij de overheid ervoor zorgt dat *elke* burger *onvoorwaardelijk* zijn *basisbehoeften* kan bevredigen. Dat houdt in dat de overheid voorziet in de *basisvoorzieningen*. Het voorzien in basisvoorzieningen is iets anders dan 'je met de bevrediging bemoeien'. Dat is een zaak van de burger zelf.

Het is alsof de burgers bedwelmd zijn door de roes van het neoliberalisme: verblind door de belofte op een beter leven dat gekocht kan worden. Steeds minder mensen denken dat betere leven te zullen vinden in een paradijs-in-het-hiernamaals; steeds meer mensen richten zich op een ongelimiteerde-behoeftebevrediging-in-Het-NU. Het neoliberalisme predikt de totale vrijheid van mensen, alleen beperkt door wettelijke regels. Het aardse paradijs bestaat bij neoliberalen uit zo veel mogelijk geld verdienen zodat onbeperkt gekocht kan worden. Het neoliberale ideaal bestaat uit mensen die ongelimiteerd consumeren; de hoogste status heeft iemand 'die het breed kan laten hangen'. Iedereen en alles wordt geplaatst in het marktdenken. Schaalvergroting, marktwerking, individualisering, persoonlijk gewin, participatiemaatschappij, mantelzorg, werkgelegenheid, efficiëntie…

Dat niet iedereen in deze ratrace kan meekomen en dat er niet voor iedereen betaald werk beschikbaar is jammer, maar is het gevolg van individuele tekortkomingen, van pech en is niet normaal. Dit mag het streven van anderen niet in de weg staan. Het is goed dat iedereen

voor zichzelf zorgt en een maximale bijdrage levert aan de consumptiemaatschappij. Degenen die niet mee kunnen komen worden onder het mom van een nastrevenswaardige participatiemaatschappij overgelaten aan de goodwill van omstanders. Aldus het neoliberale gedachtegoed.

Deugdzaamheid, eerlijkheid en fatsoen, evenals fundamentele behoeften die niet met verkoopbare producten te bevredigen zijn, dat zijn zaken die er in de neoliberale opvatting niet toe doen, tenzij dat voor anderen te veel last veroorzaakt. Om die last te voorkomen is een wettelijk systeem opgetuigd, gaat men bestuurlijk van wantrouwen uit en hangt men alles vol met beveiligingscamera's. Organisaties worden geleid door lagen managers die aan elkaar verantwoording moeten afleggen en gebiologeerd zijn door de angst dat er iets fout gaat.

Het neoliberalisme is het gevolg van domme-en-onfatsoenlijke op-het-tweede-ontwikkelingsniveau-functionerende mensen die de behoefte aan zelfhandhaving op een foute manier interpreteren. Zij beseffen niet dat zelfhandhaving alleen mogelijk is door het afhankelijk-zijn-van-de-inspanningen van anderen. Het is betreurenswaardig dat de meeste mensen niet doorhebben dat de *inkomensongelijkheid* in feite puur het gevolg is van dit soort verziekende opvattingen die het belang van sommigen en van sommige organisaties dienen. Van gelijke behandeling is geen sprake. Inkomensongelijkheid is het gevolg van machtsmisbruik en de behoefte aan het zichzelf-onderscheiden-van-anderen. Dit gebeurt tegenwoordig op een foute manier.

Mensen kunnen zichzelf op den duur alleen handhaven als ze op een verstandige manier hun maatschappij inrichten waarbij voor iedereen een plek is. Daarbij is gemeenschapszin en fatsoenlijk handelen het fundament waarop de rest rust. Zonder gemeenschapszin en fatsoenlijk handelen is een menswaardige maatschappij niet mogelijk.

Er wordt wel eens gezegd dat de inkomensverschillen het gevolg zijn van 'graaiers' die een te groot deel van de taart inpikken. Dat lijkt juist,

maar in feite zijn zowel de armen als de rijken *slachtoffer* van het neoliberale systeem. Inkomensongelijkheid kan alleen in een menswaardige richting geleid worden door een *fundamentele systeemverandering*. Daarin speelt de overheid – dat wil zeggen wij samen – de hoofdrol.

Belangen

Zelfhandhaving is de meest fundamentele behoefte van systemen. Een 'behoefte' is óók een 'belang', want als een behoefte niet bevredigd wordt is dat nadelig voor de verdere ontwikkeling van het systeem. Omgekeerd hoeft een belang geen behoefte te zijn. Zo is extreme welvaart wellicht in het belang van de bezitters ervan, maar welzijn voor iedereen is belangrijker.

- Bij een behoefte gaat het om een tekort.
- Bij een belang gaat het om de waarde die een behoefte voor de zelfhandhaving van een systeem heeft.

Elke behoefte heeft een eigen belang. Een behoefte kan bevredigd worden; een belang kan behartigd en verdedigd worden. Het gaat bij een belang vooral om de relatie tussen twee of meer systemen. Het kan bij een belang ook gaan om de verhouding tussen een systeem en een supra- of subsysteem. Het voordeel voor de een kan een nadeel voor een ander zijn. In een democratische maatschappij is het belang van de één gelijkwaardig aan dat van de ander.

Zelfhandhaving is gediend bij de bevrediging van behoeften. Dat kan op een positieve, maar ook op een negatieve manier gedaan worden. Elke behoefte kan voor een persoon aanleiding zijn om overdreven voor zichzelf te zorgen. Behoeften kunnen ervoor zorgen dat iemand zijn eigen belangen dusdanig inschat en behartigt dat dit feitelijk een menswaardig functioneren, voor zichzelf en voor anderen, in de weg staat. Dit kan zowel Bewust, maar zal meestal niet-Bewust plaatsvinden. Daarom moet een maatschappij *maatregelen* treffen om excessen te voorkomen. Helaas zien we op het systeemniveau-van-de-maatschappijen gelijksoortige uitwassen als die we op het individuele niveau zien. We zien dat in het maatschappelijke middenveld; we zien dat bij de mondiaal opererende organisaties. Ook daar speelt overdreven omgaan met behoeften, zoals met angst en macht, een rol.

Hoewel een systeem als bijvoorbeeld een gemeente of een land geen menselijke behoeften heeft, functioneren ze te vaak alsof het mensen zijn, met menselijke behoeften. Dit soort systemen zijn er om te voorzien in de basisbehoeften van de burgers en niet om de behoeften van bestuurders te bevredigen.

Wanneer is sprake van een mensonwaardig inschatten van het eigenbelang? Als voorbeeld kun je nemen: je wilt een nieuwe computer kopen. Je bereidt je goed voor en besluit tot aankoop van een laptop: een bepaald type van een bepaald merk. Je zoekt op een vergelijkingssite naar de goedkoopste aanbieding. Je ontdekt dat je het beste af bent bij een bekende webshop en je doet daar je aankoop. Niks mis mee, toch? Dit is een gebruikelijke gang van zaken.
Nu een ander voorbeeld. Je vader is een zakenman en je bent opgegroeid in een milieu waar alles om het verdienen van geld gaat. Jij neemt de zaak van je vader over en je wordt de directeur. Je importeert onderdelen uit India die jij als groothandel weer doorverkoopt aan bedrijven in Europa. Je hebt in India contact met een vijftal bedrijven die hetzelfde product kunnen leveren. Als je weer een lading nodig hebt, bel je de bedrijven voor een offerte en gunt de bestelling aan degene die de laagste prijs vraagt. En ook hier: niks mis mee toch? Althans, dit is een gebruikelijke gang van zaken.
Maar is het ook menswaardig wat je doet? Stel dat het niet om onderdelen gaat maar om spijkerbroeken? Je leest voor het eerst een artikel in een krant over kinderarbeid in sommige textielbedrijven in India. *Je hersenen* zijn wel zo slim dat ze allerlei rationaliseringen op je af zullen sturen: de mensen die jij kent zijn zulke aardige mensen, die zullen niet uitbuiten. En om je geweten te sussen neem je contact met ze op om deze kwestie te bespreken. Ze zeggen dat ze het probleem wel kennen maar dat het in hun bedrijf totaal anders toegaat. Er is echter één bedrijf dat bekent dat er bij hen wel kinderen werken, maar dat ze een goed salaris krijgen.
Wat doe je? Bij welk bedrijf ga je in het vervolg de spijkerbroeken inkopen? Stel, je eist van dat ene bedrijf dat er geen kinderen meer mogen werken wil je er nog eens iets kopen. Wat is hiervan het gevolg? Je voorkomt, wellicht, kinderarbeid. Maar het gevolg is dat jij

de gezinnen, waar de kinderen lid van zijn, nog verder de armoede in stort… Om wiens belang gaat het? Om jouw belang of dat van de kinderen? Wat is het belangrijkst? En ook: Wie zegt dat de andere bedrijven te vertrouwen zijn?

De brandstof waar onze westerse samenleving op draait is 'concurrentie'. 'De een zijn brood is de ander zijn dood'. 'Ieder voor zich en god voor ons allen'. Daar kunnen we onze ogen voor sluiten, maar dat is struisvogelpolitiek. Het geldt op het individuele vlak: als op een vacature tien mensen solliciteren, krijgt er maar één de baan. Als twee of meer bedrijven eenzelfde product maken gaat de prijs een rol spelen. Dat is in het voordeel van de consument. En ja: ook ontwikkelingslanden spinnen er garen bij. 24 procent van de wereldbevolking had in 1990 regelmatig *honger*. In 2013 was dit nog maar 14 procent. De verhouding meisjes/jongens dat onderwijs krijgt was in 1990: 86 procent, in 2012 was dat 96 procent. Vooruitgang die mede het gevolg is van stijgende welvaart. Welvaart is gebaat bij concurrentie. Maar de vraag is of welvaart het meest nastrevenswaardige doel is. Is welvaart het meest nastrevenswaardige doel voor een menswaardige samenleving?

'Welvaart' is iets anders dan 'welzijn'. *Welvaart* heeft met economie te maken. *Welzijn* heeft betrekking op de kwaliteit-van-leven. Met geld is niet alles te koop. De kwaliteit-van-leven betreft *menswaardigheid*. Viktor Frankl laat in zijn boek 'De zin van het bestaan' zien dat in Auschwitz de gevangenen vernedering erger vonden dan lichamelijke pijn door aan afranseling. Beschadiging van eigenwaarde is het ergste wat mensen kan overkomen. In Nepal heb ik mensen ontmoet die in extreme armoede leefden maar trots waren dat ze tot hun bevolkingsgroep behoorden. Welzijn is zó veel meer dan welvaart…

Jezelf handhaven is nodig omdat jij je als mens verhoudt tot anderen en tot de rest van je omgeving. Die verhouding is belangrijk. Jij bepaalt wat je de beste verhouding vindt. Daarbij zijn een paar vragen belangrijk. Mag jouw zelfhandhaving ten koste gaan van die van een ander? Mag je jouw belang laten prevaleren boven dat van een ander?

Je bent vrij om daar ja of nee op te zeggen, tenzij jij je antwoord in overeenstemming met het evolutiemodel wilt laten zijn dat ik in dit boek schets.

- Wil jij op het tweede ontwikkelingsniveau functioneren? Dan gaat er niets boven je eigenbelang en is *concurrentie* een centraal begrip: survival of the fittest.
- Wil je op het derde niveau functioneren dan kun je de gevolgen van je gedrag overzien, wat een verantwoordelijkheid met zich meebrengt. Dan is *samenwerken* het centrale begrip.

Er is op wereldniveau een situatie ontstaan waarin een eenzijdig belang gehecht wordt aan economische belangen.
Alles is in geld uit te drukken. “Meten is weten”.
Degenen met de hoogste rang in een hiërarchie denken dat ze hun machtspositie moeten gebruiken om eigen opvattingen door te voeren.
Managers en bestuurders op de lagere systeemniveaus lijken bevangen zijn door een angst om de fout in te gaan en om afgerekend te worden op het niet voldoen aan gestelde normen.
Dat kan Machiavelli-achtige reacties oproepen en maakt velen tot meelopers. Je *moet* wel meelopen in het gareel, want anders val je buiten de boot. Dat meelopen is het lot van veel ambtenaren, beroepsbeoefenaren en vaklui.
Doordat onevenredig veel alleen maar naar economische belangen gekeken wordt is voor veel mensen de mogelijkheid om menswaardig te functioneren dichtgeknepen. Dat geldt niet alleen voor de minst draagkrachtigen, maar ook voor veel professionals.
Het neoliberale virus zorgt voor *meer welvaart* maar ook voor *minder welzijn* voor velen. Enkelingen hebben er extreem veel baat bij. Massa’s lijden eronder. Het gevolg is een groeiende kloof tussen arme en rijke mensen.

In een democratie zoals de Nederlandse zou je verwachten dat de kiezers hun belangen kennen. Ik betwijfel of dat zo is. Het overgrote deel bestaat weliswaar uit verstandige mensen die best weten dat

allerlei verhoudingen scheef gegroeid zijn. Toch kiezen ze voor volksvertegenwoordigers die eenzijdige belangen nastreven. Hebben ze een betere keuze?
Het merendeel van de mensen functioneert op het derde ontwikkelingsniveau als ze in het stemhokje staan om hun belangenvertegenwoordigers verantwoord te kiezen. Maar het wordt moeilijk kiezen als niemand staat voor het belang waar jij je stem aan wilt geven. Dat komt doordat ook de mensen waaruit je kunt kiezen meelopers zijn. Een belangrijke oorzaak is de partijdiscipline. Een volksvertegenwoordiger vertegenwoordigt tegenwoordig geen burgers maar is slaaf van het partijprogramma dat door een elite is samengesteld. Ik weet dat het goedkoop klinkt om 'de elite' de schuld te geven maar het is wel de realiteit. De constructie van het systeem dat we 'onze maatschappij' noemen deugt niet. Dit heeft te maken met 'onze democratie'. Volksvertegenwoordigers worden gekozen door en uit de leden van partijen. Die leden vormen samen minder dan 0,2 procent van de Nederlandse bevolking. Zij zijn het die bepalen hoe de partijprogramma's eruit zien. *Slechts een heel kleine fractie van de burgers bepaalt waaruit gekozen kan worden.* Is dat democratie?
Als je vanuit het derde ontwikkelingsniveau naar de belangen van burgers kijkt, is een goede maatschappijconstructie essentieel, met een overheid die de belangen van de alle burgers gelijkwaardig behartigt. In het hoofdstuk ‘Zelfhandhaving’ ben ik tot de conclusie gekomen dat de volgende gulden regel nastrevenswaardig is:
“*Respecteer en ondersteun de basisbehoeften van anderen en draag bij aan de totstandkoming respectievelijk handhaving van een maatschappij waarin iedereen in zijn basisbehoeften kan voorzien”.*
Om een minimum welzijnsniveau te bereiken voor alle mensen die in een maatschappij leven, is de belangrijkste taak van een overheid: *het bereikbaar maken van basisvoorzieningen voor iedereen.* Het is de taak van iedereen die een menswaardige samenleving nastreeft om op zijn minst een overheid te kiezen die *daar* zorg voor draagt. Alleen door met anderen samen te werken en respectvol om te gaan met de belangen van anderen kun je menswaardig bezig zijn.

Cultuur en identiteit

Als de behoefte aan zelfhandhaving niet bevredigd wordt, is verder voortbestaan niet mogelijk. Voortbestaan is een struggle for life. Mensen leveren dat gevecht in groepsverband. Ze doen dat door samen te werken en taken te verdelen. Door elkaar bij te staan is er ook een plek voor de minder capabelen en minder succesvollen. Zo is er voor iedereen een menswaardig bestaan mogelijk. Hoe maken we samenwerking mogelijk?

Ons voortbestaan is afhankelijk van de *ordening* die we in ons samengaan aanbrengen. In kleine groepen gebeurt dat spontaan. In de loop van de geschiedenis hebben we een Soortgeheugen ontwikkeld en beschikken we over een Bouwplan dat ons in staat stelt om in een groep te functioneren. Naarmate groepen groter worden en groeperingen ontstaan, wordt samenwerken ingewikkelder.

- Je hebt niet alleen de *mogelijkheid* om in groepsverband te functioneren, het is ook een *noodzakelijke voorwaarde* om te bestaan.
- Mensen hebben de *behoefte* om zich in groepsverband te organiseren.
- De noodzaak tot samenwerking kun je het beste zien als een behoefte.
- Door iets als een behoefte te beschouwen leg je de nadruk op de drijfveer die aanzet tot bevrediging.

Die drijfveer tot bevrediging is een drang die via je infotie als Gedragsopdracht voortkomt uit je Soortgeheugen of uit je IKgeheugen. Je bent daardoor gemotiveerd om iets bepaalds te doen. Vaak wordt, wat ik een behoefte noem, verwoord als een motivatie. Door gedrag te beschrijven vanuit motivatietheorieën *verdoezel* je waar het werkelijk om gaat: *het gaat om een maatschappelijke ordening waarin iedereen een menswaardig bestaan kan leiden.*

Waarom is het beter om van behoeften uit te gaan dan van motivaties?

Motivatietheorieën geven aan waarom, waardoor en hoe je een bepaald *doel* kunt bereiken. Dat doel kan in het belang zijn van enkelingen, waardoor anderen buitengesloten worden. Een voorbeeld. Motivatietheorieën worden in het bedrijfsleven gebruikt om individuele prestaties te verhogen. Dat gebeurt dan *in het bedrijfsbelang* (lees: in het belang van de aandeelhouders, d.w.z.: in het belang van sommigen) en niet in het belang van een menswaardig bestaan voor iedereen.
Je kunt een bedrijf ook zien als een groep mensen die samen proberen op een menswaardige manier door het leven te gaan. Dan is het een ordening-van-mensen waarin iedereen naar beste eer en geweten, en naar de capaciteiten waarover hij of zij beschikt, zijn steentje bijdraagt. Dit is de manier waarop onze voorouders in het stenen tijdperk met elkaar omgingen. Ze leefden in minimaatschappijtjes. Dat zagen we tot voor kort ook nog in familiebedrijven waar de zoon met een verstandelijke beperking en de dochter met een lichamelijke handicap een volwaardige plaats kregen.

- Waar het hier om gaat is het verschijnsel 'cultuur': in elke groep heerst een bepaalde manier-van-doen.
- Een cultuur uit zich in het gedrag dat door de leden van een groepering 'als normaal' gezien wordt.

In elke groep wordt een *bepaald* gedrag als acceptabel of zelfs positief gezien. *Dat is gedrag waarvan de leden vinden dat het bevorderlijk is voor hun voortbestaan-als-groep.* Dit geldt voor alle wezens die in een sociaal verband leven. Voor een deel gaat het om gedragsvoorschriften die in het Soortgeheugen vastliggen.
Bij sommige diersoorten is waargenomen dat bepaalde gedragingen aangeleerd zijn. Het gaat dan om Gedragsopdrachten die in het *Uniekgeheugen* van het dier opgeslagen zijn. Maar er zijn ook gedragingen die uit het *Soortgeheuge*n komen. De anekdote van de honderdste aap is illustratief. In die anekdote was het op een gegeven moment 'normaal' dat de aardappelen die de apen aten eerst gewassen

werden. ‘Iedereen deed het’. Dat is een kenmerk van een cultuur, de leden zouden kunnen zeggen: “wij *doen* dat nu eenmaal zo!”. Bij mensen heeft dat twee kanten: de kant van de traditie en de kant waarin gezegd wordt: “wij zijn anders dan anderen, niet iedereen behoort tot onze groep”.

De kant van de traditie verschaft zekerheid. Gedragspatronen waarvan in het verleden gebleken is dat ze succesvol waren, worden herhaald. Ervan afwijken wordt als een bedreiging beleefd. Waarom zou je het risico lopen? *Er bestaat dan ook een natuurlijke neiging tot weerstand tegen verandering*. Dat is de reden waarom bijvoorbeeld bedrijfsculturen hardnekkig zijn en moeilijk te veranderen.

Eén van de belangrijkste cultuuruitingen vinden we in het taalgebruik. We wisselen er informatie mee uit, maar we zeggen er ook mee tot welke groepering we horen, en we maken er zelfs mee duidelijk op welk deel-op-aarde we de taal geleerd hebben.
Aan het dorp waar ik opgroeide grensden drie dorpen en een wat grotere plaats (Almelo). Het was voor ons volslagen duidelijk uit welk dorp iemand anders kwam. Dat hoorden we aan de dialectverschillen, ondanks dat de dorpen op fietsafstand van elkaar lagen.

Er zitten aan cultuur twee kanten: aan de ene kant de algemeen optredende weerstand tegen verandering, aan de andere kant het besef dat bij zich wijzigende omstandigheden alleen verandering (aanpassing) succesvol is. Deze dialectiek zorgt voor mechanismen die een geleidelijke ontwikkeling van gemeenschappen tot gevolg hebben. Meestal niet zonder horten en stoten. Soms staan strijdende partijen tegenover elkaar. Maar uiteindelijk wordt meestal vooruitgang geboekt.

Mensen beschikken over een mogelijkheid die we verder in de dierenwereld *niet* aantreffen. Mensen kunnen namelijk deel uitmaken van *groeperingen*. Het verschil tussen een groep en groepering is, dat bij een groep de leden elkaar kennen. Dat hoeft bij een groepering niet het geval te zijn. Daardoor zijn mensen in staat gemeenschappen te

vormen, zoals bedrijven, verenigingen, maatschappijen… Op dit moment is zich zelfs een wereldwijd cultuursysteem aan het vormen rond het-gedrag-op-economisch-gebied.

Naarmate groeperingen meer leden hebben, die elk een eigen inbreng hebben, worden de processen die dienen om voort te bestaan, steeds ingewikkelder. Culturen, gemeenschappen, maatschappijen, ons wereldsysteem, volgen daarbij de wetmatigheden van het model van de complexe processen. Dat houdt in dat de systemen min of meer spontaan ontstaan, onoverzichtelijk zijn, en hoogstens 'bijgestuurd' kunnen worden. Dat geldt voor een complex systeem als een maatschappij net zo als voor het complexe systeem dat we 'ons lichaam' noemen.

In een cultuur gelden bepaalde waarden en normen. Cultuurgedrag ontstaat spontaan en wordt een gewoonte als het blijkt succesvol te zijn. Die gewoonte wordt vervolgens overgenomen door de nieuwe leden van de groepering, als ze verstandig zijn, want anders wordt het door de andere leden van de cultuurgroepering als 'onaangepast' gelabeld. Waarden en normen vormen de beschrijving van wat binnen een groepering als 'gepast' wordt gezien.

Dat immigranten een bedreiging zouden zijn voor ons waarden- en normensysteem is een misvatting. Opvattingen (waarden en normen) zijn iets anders dan het gedrag dat eventueel het gevolg is. Nieuwkomers zijn hoogstens een bedreiging als ze vasthouden aan de gewoontes (gedrag, cultuur) van hun moederland die de leden van een bestaande maatschappij storend vinden; dat wil zeggen: als vast gehouden wordt aan tradities die in de gevestigde orde van een land niet functioneel zijn of veel afwijken van de bestaande gewoontes. Het zich-aanpassen aan onze westerse gewoonten zal extra moeilijk zijn voor mensen uit islamitische landen, waar de scheiding tussen kerk en staat onbekend is. Moslims worden geacht hun gedrag te toetsen aan wat in de koran staat. In landen waar de scheiding tussen kerk en staat is doorgevoerd, staan geloofswetten los van de burgerlijke wetgeving. *In de openbare ruimte* gelden de in het land

geldende gewoonten en iedereen wordt geacht zich daaraan aan te passen. In westerse landen hebben geloofsmeningen zich te voegen naar de burgerlijke opvattingen. Kerkelijke rituelen mogen niet in strijd zijn met burgerlijke wetten.

- Rituelen zijn verwant is aan cultuurgedrag.
- Een ritueel bestaat uit een reeks handelingen die, binnen een bepaalde cultuur, een vaste betekenis geven aan een bepaalde gebeurtenis.

Ik noem enkele voorbeelden.

Een voorzitter die met een klap van de hamer de vergadering opent. Dat gedrag is belangrijk omdat anders onduidelijk is of de vergadering wel of niet begonnen is. De hamer wordt ook gebruikt om aan te geven dat er een besluit genomen is. Hetgeen vóór de klap gezegd wordt heeft een andere betekenis dan hetgeen erna gezegd wordt.
Drie keer een zoen geven. Deze zoenen hebben een andere betekenis dan de ene zoen die levenspartners elkaar geven.
Een hoofddoek dragen. Door het dragen van een bepaald soort kleding geef je aan dat je bij een bepaalde groep of groepering behoort. Het dragen van een spijkerbroek zegt iets anders dan het dragen van een rok. Dat geldt heel duidelijk voor het dragen van een uniform. Als jij je tijdens bijeenkomsten houdt aan de kledingvoorschriften geef je te kennen dat je de gewoontes van de mensen die bijeenkomen respecteert. Door het dragen van een rituele hoofddoek in de openbare ruimte communiceer je dat jij je wilt onderscheiden van de rest. Hetzelfde geldt voor een keppeltje of een kruisje. Als je in Nepal als westerling een topi (hoofddeksel) draagt geef je te kennen dat je één met hen wilt zijn. Voor vrouwen geldt dat voor tjoera's (glazen armbanden): met de kleur wordt onder andere aangegeven of ze getrouwd zijn of niet.
Kinderen-inenten weigeren. Vaak worden de gewoontes die gelden binnen een bepaalde groepering verdedigd onder het mom van een religieus voorschrift. Zo weigeren de leden van sommige religieuze

gemeenschappen hun kinderen tegen kinderziektes in te laten enten.

Het zijn cultuuruitingen: ze *reguleren* het samenzijn. Het maakt daarbij wat uit in welke nabijheidskring jij je op dat moment bevindt. (Zie voor de nabijheidskringen de hoofdstukken 'Nabijheid' en 'Moraal'.) Cultuuruitingen geven aan wat de betekenis is van een bepaald soort gedrag. Die betekenis wil je laten zien. Je loopt daarbij wel het risico dat je gedrag niet begrepen of verkeerd geïnterpreteerd wordt.

Zoals dat bij elke behoefte het geval is, treffen we ook bij cultuur-gedrag uitwassen aan. Cultuur is de dialectische spanningsreductie van de polariteit [traditie↔anarchie]. Traditie is het vasthouden aan gewoontegedrag. Het gaat dan vaak om voorschriften die vroeger een functie hadden. Religieuze voedselvoorschriften zijn een voorbeeld. Joden en moslims mogen geen varkensvlees eten. Dat had als oorzaak dat varkens door hun gewroet in afval als onrein beschouwd werden. Zoals bij meer spijswetten had het opstellen ervan zin op het moment dat ze voorgeschreven werden. Zo hebben spijswetten joden tijdens de middeleeuwen beschermd tegen de zwarte pest.
Een bekend verschijnsel is dat sommige gemeenschappen aan tradities vasthouden zonder er nog verder bij na te denken. Dat kan in de loop van de tijd tot verstart ritueel gedrag leiden waarvan de leden de oorsprong niet meer weten. Kenmerkend is dan dat in dergelijke gemeenschappen de sociale controle sterk is en men met represailles te maken krijgt als men zich niet aan de gewoonte houdt. Dit is niet menswaardig, want menswaardig gedrag is gestoeld op in vrijheid genomen beslissingen. Daarbij passen geen voorschriften. Met name heilige geschriften bestaan bij de gratie van hun eeuwigdurende geldigheid, want god verandert, volgens de gelovigen, niet van mening. Dit is in strijd met de loop van de evolutie die wijst in de richting van verandering, vernieuwing en ontplooiing.

Het tegenovergestelde van traditioneel gedrag is anarchistisch gedrag. Bij anarchie lapt men elke orde of regel aan zijn laars. Een anarchist erkent niet dat hij voor zijn voortbestaan afhankelijk is van anderen en

dat daarvoor een ordening noodzakelijk is, met eigen regels, normen en waarden. Tegenwoordig is het prototype van een anarchist: de terrorist. Het argument dat hij gebruikt, namelijk dat de huidige ordening niet zou deugen, is niet valide, want hij profiteert zelf van de verworvenheden die de ordening met zich meebrengt. Daarmee wil ik niet zeggen dat de huidige ordening de beste is, integendeel. Maar een bestaande ordening is beter dan geen ordening. Je kunt je maar het beste aan de *plaatselijk* geldende ordening houden. Geen ordening betekent chaos. Een foute ordening moet verbeterd worden, geleidelijk, volgens het intentiemodel: stap voor stap; in de richting van een maatschappij waarin *iedereen* een menswaardig bestaan kan leiden. Dat wil zeggen: in de richting van een bandbreedtemaatschappij – een pluriforme harmonie – die als minimumeis heeft dat alle burgers zich aan de ene algemeen geldende cultuur houden en waarin iedereen over democratisch vastgestelde basisvoorzieningen kan beschikken. Zolang er nog mensen fout gediscrimineerd worden, uitgesloten worden of onder de armoedegrens leven, voldoet een maatschappij niet aan deze minimumeis. Er is van foute discriminatie sprake als mensen in het openbare leven onrechtmatig bejegend worden.
Het rechtmatige wordt *uiteindelijk* uitgedrukt in wetgeving, maar de wetgeving volgt de spontane ontwikkelingen in de samenleving. Het opzoeken van de uiterste grenzen van de bandbreedte is riskant en zal door veel mensen beleefd worden als provocatie.

Aan de buitengrens van het dorp waar in opgegroeide liep een riviertje. Het verhaal gaat, dat als een jongen uit ons dorp verkering kreeg met een meisje uit het naburige dorp, dat hij dan op een zaterdagavond op de brug over het riviertje werd opgewacht en afgeranseld. Doorliep hij deze procedure goed, dan was hij geaccepteerd. Deze ballotage of ontgroening was een teken dat hij de regels van het dorp accepteerde. Of was het een natuurlijk Darwinistisch selectiemiddel? Het was ook een vorm van discriminatie, want er werd een onderscheid gemaakt.

Ik stond te wachten op de laatste bus die me terug zou brengen naar het dorp waar ik woonde. Ik had mijn baard laten staan. Dat was toen ongewoner dan tegenwoordig. Ik merkte aan een groepje leeftijdgenoten dat even verderop stond dat ze het over mij hadden. Ik merkte ook dat hun stemming agressiever werd. Dat gaf een unheimisch gevoel. Gelukkig werd ik gered door de komst van de bus. Nu associeer ik dat met zinloos geweld, homohaat, pesten en het in elkaar slaan van mensen van wie het uiterlijk een buitenlandse achtergrond verraadt.

Een probleem is dat de term 'discriminatie' in verschillende betekenissen gebruikt wordt. Discrimineren betekent in de oorspronkelijke betekenis van het woord: *onderscheid maken*. Dat is soms prima. Tegenwoordig heeft de term in juridische kringen de betekenis: 'het *onrechtmatig* onderscheid maken'. Dat wil dus zeggen dat alleen het-onderscheid-maken-dat-wettelijk-verboden-is discrimineren is. Op de website waar je discriminatie kunt melden wordt onder 'discrimineren' verstaan:

> het ongelijk behandelen of achterstellen van mensen op basis van kenmerken die er niet toe doen in een situatie. Dan kun je denken aan afkomst, sekse, huidskleur, seksuele voorkeur, leeftijd, religie, handicap of chronische ziekte.

Ik spreek liever over 'foute discriminatie' als de term gebruikt wordt in de betekenis zoals hierboven. Als je de term 'discriminatie' in de oorspronkelijke betekenis van het woord gebruikt, dan is discrimineren in veel gevallen prima. We kunnen niet zonder: het functioneren op het tweede ontwikkelingsniveau is er op gebaseerd. Mannen zijn niet gelijk aan vrouwen. De ene persoon is niet gelijk aan de andere.
Het gaat niet om 'gelijke behandeling', maar om '*gelijkwaardige* behandeling'. Daarbij dient de 'waarde' die aan de orde is niet in kwantitatieve zin maar kwalitatieve zin opgevat te worden.

- Foute discriminatie is: iemand ongelijkwaardig-aan-jezelf behandelen.

Mannen zijn gelijkwaardig aan vrouwen; homo's zijn gelijkwaardig aan hetero's; de ene persoon is gelijkwaardig aan de ander. Wat is 'gelijkwaardig'? Op het tweede ontwikkelingsniveau geef je een ander antwoord dan op het derde.
Op het *tweede niveau* is een vijand niet gelijkwaardig aan een bondgenoot. Het is hierbij de vraag wat en wie je als je vijandig beschouwt. Zijn dat de de *soldaten* in het vijandige leger? Dan is dit '*foute discriminatie': je behandelt de ander anders dan jezelf behandeld wilt worden.*

De kans op foute discriminatie wordt kleiner naarmate mensen elkaar beter kennen. Ook nabijheid speelt een rol. Het is bijna onmogelijk voor de meeste mensen om iemand met de hand te wurgen. Het wordt makkelijker als iemand zich op enige afstand bevindt en je kunt hem vanaf een afstand schieten. Een straaljagerpiloot handelt professioneel als hij een bom op een dorp gooit. Het is bekend dat tijdens de eerste wereldoorlog in situaties waarin de loopgraven enkele honderden meters van elkaar lagen vijandige soldaten bij elkaar op de koffie kwamen. Het is ook bekend dat veel soldaten bewust mis schoten of zelfs helemaal niet schoten en hun geweer voor de schijn steeds weer opnieuw laadden zonder een schot te lossen…

Wil je foute discriminatie voorkomen dan is de eerste stap: je in de ander verplaatsen. Dat geldt over en weer.
Vanuit het *derde niveau* gedacht heeft een vijand recht op zijn eigen opvattingen. Hij kan er het beste van *overtuigd worden* dat samenwerken of desnoods elkaar negeren beter is dan ruzie maken. Bij dat overtuigen gaat het er niet om dat de ander jouw opvatting moet overnemen, hij heeft het recht om te vinden wat hij wil. Het gaat om begrip, over en weer, en het is belangrijk om op basis daarvan te handelen. Je met de opvattingen en doen en laten van de ander bemoeien werkt foute discriminatie, afscheiding, divergentie, uitsluiting, vijandschap in de hand.

Foute discriminatie kan het beste benaderd worden volgens het model van de dialectische spanningsreductie. Daarbij ontstaat een synthese waarbij geen van beide polen geweld wordt aangedaan. *Het dialectiekmodel is intrinsiek anti discriminatoir.* Het gaat om het opheffen van de tegenstelling tussen degene die fout discrimineert en degene die gediscrimineerd wordt.

- De meest subtiele en gevaarlijke vorm van fout discrimineren is niet-discrimineren.

Om duidelijk te maken wat ik met deze stelling bedoel gebruik ik twee termen die ik in mijn vorige boek, dat ik als een gereedschapskist met begrippen bedoelde, heb uitgelegd: labelen en clusteren.

Het labelen betreft vooral de spraakmakers: de journalisten. Maar in feite geldt het volgende voor iedereen. Denk aan social media. *Het maakt wat uit hoe je gebeurtenissen een naam geeft.*
Stel, je schrijft: 'Een achttienjarige jongen heeft ingebroken, of je schrijft: 'Een Marokkaanse jongen heeft ingebroken'. Met beide opmerkingen heb je andere bedoelingen. *In het laatste geval betrek je de gebeurtenis op een bepaalde groepering,* namelijk 'Marokkanen'. Vaak wordt bij discrimineren iemand als lid van een groepering aangesproken. Er wordt dan een individuele actie van een etiket voorzien; er wordt, iets dat een individu doet, ook de andere leden van de groepering aangerekend.
Bij 'die Marokkaan' heeft de inbraak niets te maken met de groepering 'Marokkanen'. Het feit dat je statistisch gelijk hebt doet niets af aan het feit dat jij degene bent die een link legt met de Marokkaanse gemeenschap. *Die link doet in dit geval niet ter zake, tenzij je er discriminerende bedoelingen mee hebt.* Of je dat nu discriminerend bedoeld hebt of niet doet niet ter zake. Het effect is dat weer eens de link gelegd is. *Formeel (wettelijk) discrimineer je niet;* dit is de geniepigste vorm van fout discrimineren.

Hetzelfde effect krijg je als mensen uit een bepaalde groepering over "wij" spreken. Ook dat noem ik niet-discrimineren. Dan labelt een

groepering zichzelf, dan discrimineert de groepering zichzelf. Een zwartepietendiscussie slaat de plank mis als een zwart gemaakt gezicht gelinkt wordt aan een groepering-van-mensen met een donkere huidskleur. Het is in dit geval beter om het te hebben over over geschiedsvervalsing of over kolonisatie. Dat er mensen gepest worden om een donkere huidskleur is een feit. Ik ben vroeger gepest omdat ik als klein jongetje een bril droeg. Dat kinderen gepest worden om een donkere huidskleur of om het dragen van een bril is fout. Maar heb het dan over het pesten en haal er niet van alles bij. Dat verzwakt de discussie waar het om zou moeten gaan.

Clusteren kun je in hetzelfde licht bezien als labelen. Labelen is het opplakken van een etiket, clusteren is het zich terugtrekken in een groepering. Waar labelen de taal betreft, gaat clusteren over het gedrag van mensen. Clusteren is een soort omgekeerde discriminatie. We zien dat in sommige stadswijken. Waar bij labelen gezegd wordt: “Jullie zijn anders”, zeggen mensen die clusteren: “Wij zijn anders”. Men ‘scheidt zich af’. Dat is een vorm van fout discrimineren. Het betreft gedrag van het tweede ontwikkelingsniveau.

De mogelijkheden van het niet-discrimineren worden soms misbruikt door mensen die publiciteitsgeil zijn of in een slachtofferrol zitten. Dit ten overvloede. *Foute* discriminatie – waaronder ik ook niet-discrimineren versta – werkt maatschappijontwrichtend en getuigt feitelijk van een laag ontwikkelingsniveau. Op het derde ontwikkelingsniveau handelen houdt in: je onthouden van foute onderscheidingen en samenwerking en vreedzaam samengaan zoeken, gebaseerd op begrip voor elkaar.

Discrimineren kan ook goed uitwerkingen. Zo is je identiteit er een gevolg van. Zeggen: “Ik ben anders”, is totaal iets anders dan zeggen: “Wij zijn anders”. Door jezelf te discrimineren ten opzichte van anderen bouw je aan je eigen persoonlijkheid. Discriminatie heeft nauwe betrekkingen met de behoefte aan cultuur . Het meedoen aan een cultuur maakt dat jij je onderscheidt ten opzichte van mensen die een andere cultuur volgen.

De behoefte aan identiteit wordt bevredigd als je een antwoord geeft op de vraag: waar reken ik mezelf toe als het gaat om mijn verhouding tot anderen? Je kunt je beter of minder voelen dan anderen, je kunt lid zijn van een bepaalde gemeenschap, bezitter van bepaalde eigenschappen… Identiteit is het antwoord dat je zelf geeft op de vraag wie je bent in relatie tot anderen.
Via je identiteit onderscheid jij je van anderen; ook ten opzichte van de andere leden van de cultuurgroepering waartoe jij jezelf rekent. Identiteit kan gebonden zijn aan de streek waar je geboren bent, het kan met ‘je roots’ te maken hebben. Net als 'cultuur' heeft 'identiteit' territoriale wortels en is het gekoppeld aan de bevolkingsgroep die op dat grondgebied leeft. Als jij je identiteit *niet-Bewust* ontleent aan je afstamming, functioneer je op het tweede ontwikkelingsniveau. Je afstamming als uitgangspunt nemen kan ook een welbewuste keuze zijn. Dan is dat een identiteits-element van het derde niveau.

Nauw verwant aan je identiteit is je gevoel van eigenwaarde. Op het tweede ontwikkelingsniveau is dat sterk afhankelijk van hoe anderen op je reageren en van het idee dat je daarvan hebt. Door anderen gewaardeerd worden bevordert een positief zelfbeeld en maakt samenwerking met anderen makkelijker. Ook gepest worden, of foute discriminatie, kunnen een sterke invloed hebben op de vraag hoe jij over jezelf denkt. Eigenwaarde is een aspect van je identiteit.

Foute discriminatie kan een gevolg zijn van het op het tweede ontwikkelingsniveau functioneren van degene die discrimineert, bijvoorbeeld door onwetendheid, uitmondend in onjuiste identiteits- en cultuuropvattingen. Op het derde niveau werken identiteit en cultuur de samenwerking tussen mensen in de hand. Daarbij gaat het bij cultuur om uiterlijk gedrag dat door de leden van een groepering als ‘normaal’ gezien wordt. Identiteit is wie jij voelt dat je bent en ook wat jij vindt tot welke culturele groepering je behoort. Bewust of niet-Bewust draag je dat uit. Je draagt het uit door de manier waarop jij je gedraagt, waarop je spreekt, je kleedt, de nabijheidskringen en netwerken waar je lid van bent… Cultuur en identiteit vloeien in elkaar over.

Op het tweede ontwikkelingsniveau is je identiteit bepaald door de omgeving waarin je bent opgegroeid. Automatisch neem je de gewoontes over en voel jij je verwant aan de groepering mensen waar je mee te maken hebt. Je neemt hun waarden en normen over.
Op het derde ontwikkelingsniveau zie je dat het ook anders kan en je respecteert andersdenkenden of mensen met een ander uiterlijk. Je hebt de keuze om bewust voor oude patronen te kiezen, ze aan te passen en te veranderen, of er radicaal mee te breken. De consequenties zijn groot.
Je kunt voor de oude patronen verantwoord kiezen, wat inhoudt dat je weet waar je aan toe bent. Dit is de makkelijke manier en geeft bekende zekerheden, maar geeft ook de last van het je moeten houden aan de voorgeschreven codes. Het gevaar van het *uitlokken* van foute discriminatie ligt op de loer. Naarmate je meer afwijkt van bestaande mores van je eigen groepering zullen de leden waartegen je in opstand komt zich meer afwijzend gedragen. Dit kan inhouden dat je zelfs breekt met de groepering waartoe jij jezelf vond toe te behoren. Het kan ook zijn dat je door hen uitgestoten wordt.
Net zoals dat bij andere behoeften het geval is, treffen we ook bij de behoeften aan cultuur en identiteit uitwassen aan. Te weinig behoefte aan cultuur heeft onaangepast gedrag tot gevolg. Te weinig behoefte aan identiteit maakt je tot een onduidelijk figuur die met alle winden meewaait. Een te sterke behoefte aan cultuur maakt je tot een fundamentalist. Te sterke behoefte aan identiteit maakt je tot een selfkicker.

Vrije wil

Er zijn wetenschappers die vinden dat alle bewustzijnsprocessen geproduceerd worden door onze hersenen. Zij vinden dat we onszelf iets wijs maken als we denken dat we een vrije wil hebben. Als ze gelijk hebben, zijn we niet verantwoordelijk voor wat we doen.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw werden er experimenten bekend van neurofysioloog Benjamin Libet. Het ging om de zogenoemde '*beustzijnsvertraging van een halve minuut'*. Libet toonde aan dat er in de hersenen een activiteit te meten is, een halve minuut vóórdat de 'drang tot bewegen' werd waargenomen. Die drang werd geïnterpreteerd als 'willen'. De eenvoudige conclusie was dat van een *vrije wil* geen sprake kon zijn: alles komt voort uit de hersenen, want onze hersenen vertonen de eerste activiteit in de reeks hersenactiviteit → beslissing → gedrag. Dat wij *denken* dat we in alle vrijheid kunnen beslissen is een illusie. Althans: dat is tegenwoordig de conclusie van veel wetenschappers.

Dat de vrije wil niet bestaat gaat in tegen onze beleving. Dat vonden ook sommige wetenschappers en er werden allerlei zogenaamde oplossingen bedacht. De meest bevredigende verklaring was het *podiummodel* dat onder andere uitgebreid wordt beschreven in het boek 'Het slimme onbewuste' van Ap Dijksterhuis.

Stel je een zaal voor en een podium. De mensen in de zaal stellen de onbewuste processen in de hersenen voor. Op het podium zit de bestuurder van ons gedrag (ook een hersenproces). Jij bent een van de 'toeschouwers' in de zaal. Als je iets gedaan wilt krijgen, dan moet je de bestuurder op het podium overtuigen.
De volgende volgorde speelt zich af:

- Je neemt op basis van je '*vrije wil'* de beslissing dat er iets moet gebeuren en geeft dit door aan de bestuurder op het podium.

- De bestuurder neemt je beslissing over.
- Gedrag wordt in gang gezet.

Nu klopt het verhaal: *Jij* (een niet waarneembare hersenactiviteit) *neemt een beslissing* → een halve seconde later is het podium actief (een waarneembare hersenactiviteit) → gedrag.

De uitleg van het theatrale podium is wel erg ver gezocht. Ze komt voort uit de *aanname* dat *alle* activiteit uit de hersenen komt.
Er is een betere uitleg mogelijk, maar dan moet je afstappen van de *aanname* dat gedrag uitsluitend door de hersenen geproduceerd wordt. Dan moet je aannemen dat er naast het tweede ontwikkelingsniveau ook op het derde ontwikkelingsniveau gefunctioneerd kan worden. De activiteit van het derde niveau speelt zich niet in de hersenen af en is daar niet meetbaar.

Het is wel zo dat het overgrote deel van de processen die nodig zijn om tot *gedrag* te komen, *automatisch* verlopen. Denk aan gedrag waarmee we voldoen aan de noodzaak om in leven te blijven. Er spelen zich allerlei lichamelijke processen af die we niet in de hand hebben, tenzij 'we de stekker eruit trekken' door een einde aan ons leven te maken. Dat zijn de processen die zich op het *tweede ontwikkelingsniveau* afspelen. Dat gaat van het pompen van je hart tot aan het traplopen-zonder-erbij-na-te-denken.
De *beslissingen* die worden genomen op basis van een vrije wil, die zijn van het *derde* ontwikkelingsniveau. Wat op het derde niveau gebeurt is *niet-lichamelijk* (niet fysiek, niet biologisch).

- *Het IK* is de emergentie van je levende lichaam.
  Jouw Bewustzijn is de emergentie van de infotie die je lichaam maakt tot wat het is, steeds weer opnieuw.
- Het Bewustzijn is de interface tussen je IK en je IKgeheugen; je Bewustzijn is de Connectie met je Verleden.
- *Bewustzijn* is een functie van je *IK* (niet-lichamelijk, Niet-NU-gebonden).

- *Besef* is een activiteit van je *hersenen* (NU, lichamelijk). Besef heeft betrekking op je contact met je omgeving en op wat er in je lichaam gebeurt.

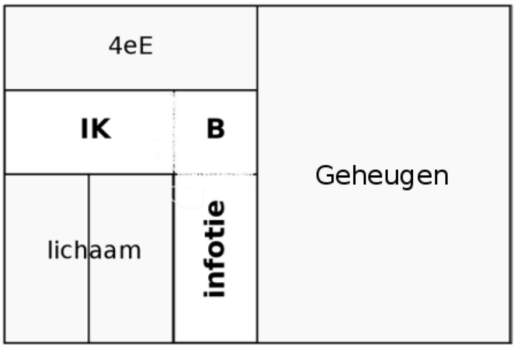

Wat gemeten wordt in de hersenen is niet de activiteit van het IK. Wat gemeten wordt is niet 'het nemen van een beslissing'. Wat gemeten wordt geeft aan wat je beseft op het tweede bestaansniveau. Wat zich op het derde niveau afspeelt is niet meetbaar.

Denk nog eens aan de metafoor van de autobesturing. De bestuurder hoeft slechts twee soorten beslissingen te nemen: die voor de snelheid en die voor de richting. Maar om van A naar B te komen is veel meer nodig dan het nemen van die beslissingen. Alles wat zich in 'het hart' van auto verder nog afspeelt is óók nodig. Het resultaat is af te lezen op de TomTom, dat is de fMRI (waarneemapparaat) van de hersenactiviteiten.
Wat je met de TomTom meet zijn de verplaatsingen van de auto. Je kunt echter ook zeggen: wat de TomTom meet is het resultaat van de beslissingen van de bestuurder. In beide gevallen heb je gelijk.
Tijdens het rijden kun je op de automatische piloot van A naar B gaan, onder voorwaarde dat je de weg kent en een ervaren chauffeur bent. Je hoeft dan niet na te denken over de richting en als je vertrouwt op je Moraal-checker, hoef je niet je Bewustzijn te gebruiken om geen bekeuring te krijgen. *Besef van wat je doet* – die hersenactiviteit – is dan voldoende. Daar komt geen Bewustzijn aan te pas: je kunt in gedachten met totaal iets anders bezig zijn.

Van belang is te constateren dat jouw beslissing, om van A naar B te gaan, aan wat de TomTom meet voorafgaat. Misschien nam je die beslissing gisteren al. Dat staat los van wat de TomTom (de fMRI) meet. Het functioneren op het derde ontwikkelingsniveau – op basis van een vrije wil – is wel degelijk mogelijk.

Bij het experiment van Libet ging er een hersenactiviteit vooraf aan de waarneming van de proefpersoon over het moment dat hij dacht de beslissing te nemen. Als je, zoals veel wetenschappers, van het idee uitgaat dat alles door de hersenen veroorzaakt wordt, dan is de conclusie dat een vrije wil onmogelijk is, logisch. Maar die aanname klopt *niet* als je van mijn evolutiemodel uitgaat. Daarbij neemt het IK de beslissingen. Dit IK functioneert los van de hersenen, maar maakt er wel gebruik van. Het *besef* van het nemen van de beslissing *volgt* op het nemen van de beslissing door het IK. Het IK beschikt over een vrije wil. Het is de *uitvoering* die door de fMRI of de TomTom worden waargenomen.

- Het moment dat de proefpersoon besef krijgt van zijn beslissing is niet het moment dat hij de beslissing neemt.

Nog eens anders uitgelegd aan de hand van mijn model: het IK neemt een beslissing. Die staat los van elke hersenactiviteit. Dan neemt het IK de beslissing – een andere beslissing – om het ook daadwerkelijk in Het-NU te doen. Het 'bevel' wordt aan de hersenen doorgegeven, wat te meten is. Er is geen tijdsverschil tussen de tweede beslissing en het begin van *deze uitvoering*. De 'communicatie' tussen het IK en de hersenen gebeurt tijdloos. Op dat moment start de hersenactiviteit (readiness potential).

- De hersenen zijn de slaaf van het IK, maar de slaaf doet niet altijd wat het IK wenst.

Het nemen van beslissingen op grond van een vrije wil (in het derde ontwikkelingsniveau), speelt zich af in het *Niet-NU* (ik kan NU

beslissen wat ik straks ga doen). De verbinding tussen het Niet-NU en Het-NU verloopt tijdloos. Alleen als het IK de beslissing neemt dat er *in Het-NU* iets gedaan moet worden, pas dan wordt de machinerie in werking gezet en worden de hersenen ingeschakeld.
Het duurt even totdat de proefpersoon besef heeft van zijn beslissing. Het *Bewustzijn* – deze interface – speelt hierbij de rol van registrator van de gebeurtenissen en speelt de rol van 'schrijver van en lezer in' het IKgeheugen. Het is de *infotie* die betrokken is bij de *uitvoering* van het gedrag.

Herinner:

- Bewustzijn is een functionaliteit van het derde ontwikkelingsniveau. Het is: ‘weet *kunnen* hebben’ van de gevolgen van je gedrag.
- Besef is een toestand van het tweede ontwikkelingsniveau. Het is: constateren wat het lichaam doet en waarnemen van wat er in de omgeving van het lichaam gebeurt.

Op het moment dat het IK beslist, vindt er *geen* fMRI-uitslag plaats. Het moment dat de proefpersoon in het experiment van Libet aangeeft is het moment dat de proefpersoon het *NU* te doen en *beseft* dat hij iets doet.
In vrijheid beslissen kan dus. Dat besef tijd vraagt blijkt nog op een andere manier. Als je per ongeluk een hete pan aanraakt, dan trek je automatisch je hand terug. Dat is al gebeurd voordat je het beseft. Beseffen is herkennen dat er iets gebeurt.
In vrijheid beslissen kan, maar wat is een 'vrije wil' eigenlijk? 'Willen’ is de aanzet, de drijfveer, om iets te doen en speelt zich op het tweede ontwikkelingsniveau af. De hond van mijn dochter wil soms iets wat ik niet wil. Maar hij kan niet in alle vrijheid kiezen uit alle opties die voorhanden zijn. Dat overziet hij niet omdat hij alleen op het tweede ontwikkelingsniveau kan functioneren. Dit in tegenstelling tot een mens die ook op het derde niveau kan functioneren. Een mens kan in principe alle voorhanden opties overzien, inclusief de gevolgen op

lange termijn.

Maar wat is ‘in vrijheid’ eigenlijk? Het dialectiekmodel geeft aanwijzingen. De tegenpool van vrijheid is onvrijheid. Dat wil zeggen: vrijheid bestaat bij de gratie van onvrijheid. Vrijheid zonder onvrijheid is niets: chaos.

- Vrijheid is altijd beperkt.
- Vrijheid is: verantwoord kunnen kiezen tussen *voorhanden* opties die ook *uitvoerbaar* zijn.
- Vrije wil is: in vrijheid kunnen beslissen wat je gaat doen.

Bij het experiment van Libet ging het om het moment van beslissen. Kunnen mensen in vrijheid een beslissing nemen? Achterliggende vraag is: zijn wij afhankelijk van processen die in de hersenen plaatsvinden? Het antwoord is: ja, maar niet volledig. Ik ga uit van de polariteiten:

- We zijn afhankelijk van wat ons lichamelijke-zijn ons te bieden heeft.

En.

- We zijn vrij om te doen en te laten wat we met ons lichaam willen doen.

In de metafoor van het autobesturen ben je volledig afhankelijk van het technisch goed functioneren van je auto (je lichaam). Je moet de auto wel 'in leven' houden door er regelmatig benzine in te gieten en door onderhoudsbeurten uit te laten voeren. Dat zijn de beperkingen waar jij je aan te houden hebt, anders moet je geen auto gebruiken. Maar als je die beperking aanvaardt kun je gaan waarheen je wilt, binnen de beperkingen die je auto en je omgeving je opleggen. Je kunt bijvoorbeeld niet vliegen met de auto.

In Nepal worden olifanten ingezet voor allerlei werkzaamheden. Elke olifant heeft een vaste 'bestuurder', de 'mahout'. Als een mahout

eenmaal een olifant toegewezen heeft gekregen, zijn ze vanaf dat moment onafscheidelijk. De mahout is het IK van de olifant. De olifant voert uit wat de mahout van hem vraagt. De mahout geeft alleen aan wat de bedoeling is en de olifant doet het werk. Als tegenprestatie zorgt de mahoet voor de olifant, geeft hem te eten, zorgt voor voldoende rustmomenten, wast hem…

Houdt het beschikken over een vrije wil ook in dat we maar kunnen doen wat we willen? Nee dus. Als we bepaalde grenzen overschrijden worden we op onze vingers getikt. Buiten het feit dat van nature al niet alles mogelijk is, hebben we ook te maken met andere mensen. De noodzaak om samen te werken brengt de nodige beperkingen met zich mee. Maar *als we echt menswaardig met elkaar om willen gaan, dan zullen we het functioneren op het tweede ontwikkelingsniveau moeten overstijgen.*

Religie

Van religies wordt wel eens gezegd dat ze over levensvragen gaan. Wat is de zin van het leven? Waarom bestaan we? Als we om ons heen kijken en de geschiedenis induiken, dan zien we, in naam van een religie, de vreselijkste dingen gebeuren. Gaat een religie over de zin van ons leven?

Van Dale's woordenboek geeft twee aanduidingen voor religie: geloofsleer en godsdienst. Het heeft dus kennelijk iets met geloven en met een god te maken. Het evolutiemodel dat ik beschreven heb geeft geen aanleiding om ervan uit te gaan dat er een god bestaat, maar als je wilt kun je vinden dat de Potentie geïnitieerd is door een god. Of door meerdere goden zoals dat in het hindoeïsme gezegd wordt. Het gaat per slot van rekening om 'geloven' en niet om 'weten'.

Als het om 'religie' gaat, ga ik uit van de volgende omschrijving: 'Een religie is een idee dat geloofd wordt door mensen die zich rond dat idee georganiseerd hebben.' Anders gezegd: een religie betreft een cluster van mensen rond een geloof. De deelname aan zo'n cluster uit men door uiterlijkheden: rituelen, bijeenkomsten (godsdiensten), gedrag, kleding… Bij veel religies spelen 'gezags-verhoudingen' een rol. Het hoogste gezag ligt bij de god of de goden, ander gezag is daarvan afgeleid.
De wereld is in de ogen van een gelovige hiërarchisch geordend. Mensen zijn onderdanen en zij hebben de richtlijnen van god, of zijn plaatsvervanger op aarde, te volgen. Die richtlijnen vindt men in 'heilige boeken'.

In de middeleeuwen ondernamen christelijke krijgsheren, onder het mom van het beschermen van de heilige plaatsen, veldtochten naar het heilige land Palestina. In de late middeleeuwen ondernam de katholieke kerk kruistochten tegen de katharen, heidenen en moslims.

De Spaanse Inquisitie is een voorbeeld van de verwevenheid tussen burgerlijk en kerkelijk gezag. In naam van god werden joden en protestanten vervolgd. Als geen berouw getoond werd volgde de doodstraf op de brandstapel. Nog steeds zijn er extremisten die gruweldaden uitvoeren in naam van een geloofsovertuiging. En nog steeds krijgen mensen in streng orthodoxe kringen niet de ruimte om hun leven naar eigen inzicht in te richten, wat toch het kenmerk is van het derde ontwikkelingsniveau.
Het is merkwaardig dat een verschijnsel, dat alleen bij mensen voorkomt en het goede-in-de-mens predikt, tot onmenselijke praktijken leidt.

Een menswaardig bestaan wordt vaak gedwarsboomd door een geloofsovertuiging. Denk je dat dit de bedoeling is van de god waarin men gelooft? Waarom 'geloven' mensen eigenlijk in een god?
Geloven doe je als je iets niet zeker weet en je toch iets moet doen. Je maakt dan de voor jou beste keuze. Dat is een gevolg van je behoefte aan zelfhandhaving. Daarbij kan een geloof in een kracht, die sterker is en het beter weet dan jezelf, behulpzaam zijn. Vooral als die kracht precies voorschrijft hoe je moet leven. Da's makkelijk. "Je kunt maar beter het zekere voor het onzekere kiezen".
Hoe groter de onzekerheid en hoe groter de bedreiging, hoe meer mensen de behoefte hebben om die zekerheid bij elkaar te zoeken of bij een alweter. Daar maakten de *aardse* machthebbers-van-vroeger gebruik van. Het kwam hen goed uit dat er mensen waren die de hoogste macht buiten het aardse gebeuren plaatsten en geloofden in een goddelijk bestaan. Daarmee konden zij *hun* macht rechtvaardigen door zichzelf te benoemen als plaatsvervanger of verdediger van de goddelijke voorschriften. Dat gaf de bevolking die ze overheersten duidelijkheid.

De behoefte aan zelfhandhaving vindt zijn uitwerking – in mijn evolutiemodel – in de behoeften aan geborgenheid en veiligheid. Mensen vinden dat door te clusteren. Nog steeds vindt groepsvorming plaats rond de behoefte aan zekerheid.

De *geborgenheid* kreeg vorm in kerkgenootschappen en religies: als je weet dat je in het hiernamaals een beter leven krijgt dan hier op aarde, dan maakt dat ellende dragelijker. Mensen voelen zich door hun kerkgemeenschap ontfermd. Kerken gaven een voorproefje op het betere leven door middel van armenzorg en het voorschrift 'van hoger hand' tot naastenliefde.
De *veiligheid* kreeg uiteindelijk gestalte in de vorm van landen (staten). Een 'staat' oefent gezag uit in een bepaald territorium. Het hebben van een territorium is een grondrecht van mensen. Het burgerschap is hiervan de formalisering. Binnen het territorium voelt men zich veilig.

Vaderlandsliefde en geloven-in-een-god waren oplossingen op het *tweede ontwikkelingsniveau*. Op dit niveau gaat het om 'het zich onderscheiden'. Dat kan gebeuren door te clusteren; door zich groeperingsgewijs af te zetten tegen anderen. Door de clustering ontstonden twee verschillende soorten *nabijheidskringen*: territoriale kringen en geloofskringen. Territoriale clustering kreeg vorm in dorpen, steden, landen... Geloof kreeg vorm in bijeenkomsten en uiterlijkheden (gods*diensten*, ceremonies, rituelen); de eenheid werd gevierd in kerkgebouwen of op ceremoniële plekken. De staten concentreerden zich op het gebied van de *vormen* (landen, infrastructuur, wetten), de kerken concentreerden zich op het terrein van het *tijdsverloop* (geboorte, dood, hiernamaals).

Omdat een religie niet beschikt over grondgebied, was het nodig om de eenheid op andere manieren te manifesteren. Om het aanhanger-zijn van een religie duidelijk te maken vonden machthebbers en gelovigen het nodig om het aanhanger-zijn te laten *zien*. Dat kan door statussymbolen en allerlei andere uiterlijkheden. Een voorbeeld: je kon en je kunt je onderscheiden door het dragen van bepaalde kleding: keppeltje, hoofddoek, kruisje aan een halsketting... Tijdens de tweede wereldoorlog pasten de nazi's dit principe toe door een bepaalde groepering mensen een davidster te laten dragen.

Rituelen en opvattingen hebben bij een religie de vorm van voorschriften. Als je niet meedoet, houdt sociale druk of dwang de gelederen gesloten. (Merk op dat dit een uitdrukking is uit de militaire wereld; het territoriale en het religieuze volgt gelijke mechanismen. Ook het behoren tot een bepaald territorium wordt vaak uitgedrukt in uiterlijkheden: vlaggen, klederdrachten, dialecten…)

Legers en kerken lijken op elkaar. Beide bevechten waarden: een leger beschermt een territorium en een religie beschermd bepaalde opvattingen. Een leger is hiërarchisch georganiseerd. Religies eveneens, ook al zijn sommigen afgescheiden door zich zich tegen een te sterke hiërarchie af te zetten: binnen die groeperingen hebben sommigen toch een bijzondere plaats en verantwoordelijkheid. Soldaten dragen een uniform en gelovigen laten in veel geloofsgemeenschappen weten 'dat ze erbij horen' door speciale kleding te dragen. Naarmate gelovigen zich meer bedreigd voelen in de uitoefening van hun geloof, zijn ze geneigd om hun lidmaatschap méér via kleding en anderszins te uiten. Denk aan het visje achterop de auto bij sommige orthodoxe christenen en het dragen van een hoofddoek in westerse maatschappijen door moslimvrouwen.
Waarin legers en religies nog meer op elkaar lijken is, dat ze beide gedrag voorschrijven. Knielen. Marcheren.

Kledingvoorschriften tref je aan bij orthodoxe gelovigen. Ook in de modewereld tref je kleding-'voorschriften' aan. Modekoningen en winkels bepalen wat we volgend jaar dragen. Is de industrie de nieuwe god? Ik denk dat het *neoliberalisme* met zijn marktwerking en kapitalisme de nieuwe-geloofsleer-van-het-westen is.
Mode verandert, dat is juist tegengesteld aan de orthodoxe kledingvoorschriften van religies die juist niet verandert.
Gemeenschappelijk is dat zowel de religie als de mode-industrie aan de mensen gelegenheid geeft zich van anderen te onderscheiden. Het gaat dan om gedrag van het tweede ontwikkelingsniveau: als je erbij wilt horen heb je geen keuze. Het *niet-dragen* van een keppeltje of hoofddoek wordt door de leden van orthodoxe groeperingen niet geaccepteerd; het niet-dragen van modieuze kleding plaatst je

onderaan de maatschappelijke ladder, het niet-dragen van een uniform wordt door de organisatie waar je werkt niet toegestaan. Doe je wel mee, dan geef je daarmee te kennen niet naar eigen willekeur te handelen, maar je geeft te kennen dat jij je wilt gedragen binnen de kaders van de geldende normen van het cluster.
Bij het dragen van kleding *kan* het gaan om gedrag op *het derde ontwikkelingsniveau*. Je maakt dan bewust een persoonlijke keuze. Het maakt *dan* niet uit of het óók 'voorgeschreven' is. Het gaat om een verantwoorde keuze.

Als het om *gedragsvoorschriften* gaat is de verhouding tussen religie en overheid van belang. Die verhouding is gecompliceerd, maar uiteindelijk is het *gedrag*-van-mensen het domein van de overheid die door middel van wetgeving regels kan stellen. Althans, dat is in de westerse wereld zo…
Als het om *opvattingen* (religie…) gaat behoren mensen vrij te zijn om te kiezen. Als het gaat om het *uiten* van een opvatting is de vrijheid van meningsuiting in het geding. Die vrijheid is per definitie beperkt (elke vrijheid kent zijn beperkingen). Vrijheid bestaat bij de gratie van beperkingen.

Immigranten met hun eigen culturele en religieuze achtergrond hebben soms moeite om zich aan de in een land geldende normen aan te passen. Met name als het om grote aantallen nieuwkomers gaat bestaat het gevaar van clustering en van de vorming van een eigen gemeenschap binnen de maatschappij waar ze deel van uitmaken. Dit wordt een probleem op het moment dat hun *gedrag* niet strookt met wat gebruikelijk is. Het wordt ook een probleem als ze *uiting* gaan geven aan opvattingen die niet passen binnen de opvattingen van de oorspronkelijke bevolking. Het wordt *ongepast* als ze *kritiek* gaan uiten op culturele uitingen die binnen een bepaald grondgebied traditie zijn.
Elk territorium, elke regio, elk land heeft zijn eigen gebruiken. Nieuwkomers uit een ander dorp, regio of land hebben zich aan te passen aan de plaatselijke situatie. Als dit niet gebeurt zal de van oudsher in het gebied wonende bevolking dat niet accepteren en wordt

de eenheid-van-samenwerking verstoort. Niet-aanpassen kan verstoring van de maatschappelijke ordening tot gevolg hebben. Er moet zoiets als een territoriaal-cultureel-traditioneel eigendom gerespecteerd worden. Het aanvaarden van burgerschap houdt in: het zich aanpassen aan de territorium-gebonden manier van met elkaar omgaan. Niet-burgers dienen zich als gast te gedragen en als gast benaderd te worden. Dit geldt ook voor de *gedragsuitingen* die een religieuze oorsprong hebben en in de openbare ruimte plaatsvinden.

Een religie kenmerkt zich door conservatisme en *achteruitdenken*. Achteruitdenken wil zeggen dat men zich bij elk vraagstuk afvraagt hoe men het vroeger gedaan zou hebben en wat 'voorvaderen' er van zouden vinden. Alleen *Het-Verleden* is bij achteruitdenkers richtinggevend. Dat kan uitmonden in ogenschijnlijk zinloze maar wel groepsbindende rituelen.
Dit in tegenstelling tot *vooruitdenken*, waarbij men zich afvraagt wat het beste is voor *De-Toekomst*. Vooruitdenken vraagt om aanpassing en creativiteit. Het zal duidelijk zijn dat achteruitdenken geen bijdrage levert aan de voortgang van de evolutie. Alles bij het oude willen houden levert geen vooruitgang op.

Religies verbinden mensen rond vragen over de zingeving aan hun bestaan. Op die zingeving kom ik in een volgend hoofdstuk terug. Zingeving lijkt de kern waar het in een religie om gaat. Religies clusteren zich rond levensvragen. Daarbij blijkt dat de antwoorden op levensvragen door de ouders worden doorgegeven aan hun kinderen. In sommige gevallen werden, en worden nog steeds, religies door dictators voorgeschreven aan een hele bevolking. Vandaar dat we in Nederland vroeger vooral christelijke religies aantroffen.
We zien dat de evolutie voortschrijdt. Steeds meer mensen begrijpen waar het om gaat. Steeds meer mensen beseffen dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor De-Toekomst waaraan zij, Bewust of niet-Bewust, een bijdrage leveren. Dat is een vorm van democratie: mensen kiezen hun manier van bestaan; democratie krijgt in steeds meer landen voet aan de grond, ook al gaat dat met horten en stoten.

Ik weet niet of we een religie nodig hebben. Een religie is iets dat je deelt met anderen. Dat 'gezamenlijke' hebben mensen wél nodig. Ik denk dat het mogelijk is om heel persoonlijke en unieke opvattingen te hebben over levensvragen. Maar als je die wilt ontwikkelen samen met anderen, dan is er behoefte aan een nieuwe ‘religie’: met name omdat steeds meer mensen niet meer geloven in een god die de oorsprong van alles is en het bestuur over de wereld heeft. Het neoliberalisme lijkt een tijdje als een soort religie gefunctioneert te hebben, maar steeds meer mensen geloven niet meer in het neo-liberalisme als vervanger van de traditionele religies.
In het oude religie-idee schrijft een god voor *hoe we met elkaar om moeten gaan*. Dat kan niet meer als mensen op het derde ontwikkelingsniveau functioneren.
Door het wegvallen traditionele religies werd ‘cultuur’ steeds belangrijker als bindende factor. De neoliberale cultuur leek zelfs de wereldwijde vervanger te worden. Neoliberalen geloven dat het grenzenloos en grenzeloos kapitalisme en de vrije markt een paradijs op aarde zullen bewerkstelligen. Dat blijkt voor velen toch niet op te gaan. Het huidige geloof in de neoliberale mammon voldoet niet. Nabijheidskringgebonden culturen worden door steeds meer mensen belangrijk gevonden. “Baas in eigen buik”. “America first”.

Een *cultuur* gaat niet over opvattingen maar over *gewoonten,* over gedrag (en de resultaten daarvan, bijvoorbeeld in kunstuitingen). Cultuur gaat over *ordelijk* gedrag in een gemeenschap van mensen die clusteren.
Elke geloofsgemeenschap heeft, zoals andere gemeenschappen dat ook hebben, een eigen cultuur; culturen van geloofsgemeenschappen verschillen onderling. De zich globaliserende wereld is geclusterd in een neoliberale geloofsgemeenschap, met allerlei positieve en negatieve gevolgen van dien.

Een geloofsgemeenschap verschaft mensen kaders die 'gewoon gevolgd' kunnen worden en waarbij over het eigen gedrag niet meer nagedacht hoeft te worden of zelfs niet nagedacht mág worden.

Orthodoxe religieaanhangers kenmerken zich door intolerantie ten opzichte van de *gedragingen* van andersdenkenden. Die intolerantie is vaak niet te verklaren vanuit het oorspronkelijke idee van de religie. Ze is wel te verklaren vanuit het cultuuraspect dat met elke religie samengaat. Het groepsbindende element speelt een hoofdrol. De intolerantie ten aanzien van andersdenkenden is te verklaren uit de behoefte zich te *onderscheiden*, wat een aspect is van elke cultuur. Dat speelt zich altijd op het *tweede ontwikkelingsniveau* af. Pas door de intolerantie los te laten en door de keuzevrijheid van iedereen te respecteren kunnen culturen (religies) ontstaan die recht doen aan de menswaardigheid van ons bestaan.
Aanhangers van een religie kunnen respect en tolerantie tonen voor aanhangers van een andere religie door het niet-tonen van cultuur-gebonden uitingen in de *openbare ruimte*. Dan geef je aan dat iedereen vrij is om te kiezen wat hij of zij wil en dat je de *ideeën* – niet elk gedrag – van anderen ongelimiteerd respecteert.
Als je aan anderen wilt duidelijk maken dat jij *juist wel* wilt behoren tot een groepering mensen die een bepaalde mening (religie) aanhangt, dan kun je dit kenbaar maken door juist wel de uiterlijke kenmerken te vertonen. Maar waarom zou je dat willen? Het uiten van religieuze kenmerken kan voor sommige mensen een afstotende werking hebben en bij anderen provocerend overkomen. Het laten zien van religieuze uitingen is voor sommigen de aanleiding zich fout-discriminerend te gedragen. Wil je dit uitlokken? Het gevolg van het dragen van religie-gebonden uitingen kan zijn: een minder harmonieuze samenleving. Het gaat om de vraag: “waarom doe je wat je doet?”
Fout-discriminerend gedrag is niet-menswaardig gedrag, want het behoort tot het tweede ontwikkelingsniveau. Functioneren op het derde niveau houdt in ieder geval tolerant-zijn in ten opzichte van de mensen die een andere mening hebben. Vrijheid van meningsuiting is het hoogste goed in een democratie, maar ook deze vrijheid kent zijn grenzen. Een mening *uiten* is een vorm van gedrag. Dat gedrag dient zich af te spelen binnen een democratisch vastgestelde bandbreedte wil het menswaardig zijn.

Over de levensvragen heb ik in dit hoofdstuk nog niet veel gezegd. Dat is ook niet in overeenstemming met het model dat ik in dit boek beschrijf waarin menswaardigheid het hoogst bereikbare doel is.

- Menswaardig functioneren houdt in: op het *derde ontwikkelingsniveau* functioneren.

Op het *derde niveau functioneren* wil zeggen: zelf kiezen; tolerant en respectvol zijn ten opzichte van andersdenkenden; de ontwikkeling van de evolutie volgen en daar een bijdrage aan leveren.
Menswaardig functioneren houdt ook in dat je samen met anderen door het leven gaat. Daardoor moet jouw gedrag aan *minimum* voorwaarden voldoen. Die voorwaarden zijn beschreven in de landelijke wetgeving, in de wetgeving van de land-overstijgende eenheden, zoals in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties. Je zou kunnen zeggen dat deze laatste de 'tien geboden' zijn van de betere religie.

Als je de weg van de evolutie wilt volgen, dan is de beste keuze: die voor een menswaardig bestaan, voor jezelf en voor de anderen waarmee je te maken hebt. Dat betekent: functioneren op een zo hoog mogelijk ontwikkelingsniveau.
Leven volgens de aanwijzingen van een heilig boek is niet menswaardig, tenzij je er bewust voor kiest. Als je dat doet, dan neem je niet *klakkeloos* over wat er in zo'n geschrift staat, maar heb je een eigen opvatting ontwikkeld.
Zoals dat bij elke waarneming het geval is, moet je het gelezene *interpreteren*. Je moet er zelf betekenis aan geven. Dat 'moet' als je *als mens* wilt functioneren, dat wil zeggen: op het *derde* ontwikkelingsniveau. Accepteer je het zelf-verantwoordelijk-zijn niet, dan functioneer je niet op het derde ontwikkelingsniveau. Het gaat niet op om te zeggen: "Het staat in dat boek, dus is het goed". Op zijn minst is de vraag aan de orde wat er bedoeld wordt. Je laten voorschrijven wat anderen ervan vinden is niet menswaardig, ook niet als die ander een god of een pastoor, imam, rabbijn, dominee of schriftgeleerde is.

Moraal

‘Moraal’ is het antwoord op de vraag: “wat is goed handelen?”. Dit veronderstelt inzicht in wat ‘goed’ en wat ‘kwaad’ is. De morele opvattingen beschouw ik als een onderdeel van de culturele waarden en normen en kunnen afgeleid zijn van een religie. De waarden en normen zijn functioneel voor de *zelfhandhaving* en bevorderen een *menswaardig bestaan*. Moraal heeft een persoonlijk en een maatschappelijk aspect.

Iedereen heeft morele opvattingen, dat wil zeggen: men heeft een idee van wat goed en fout handelen is. Dat idee hoeft overigens niet bepalend te zijn voor het eigen *gedrag*. Een inbreker weet meestal wel dat hij fout bezig is, maar hij lapt die regel aan zijn laars.
Het maatschappelijke aspect betreft het gegeven dat iedereen voor zijn handelen verantwoordelijk is. Binnen een maatschappij is sommig gedrag ‘goed’ ander gedrag ‘fout’. Sommige handelingen zijn in een wetgeving vastgelegd.

‘Moraal’ kun je zien als een deelverzameling van ‘fatsoen’. Moreel handelen is altijd ook ‘fatsoenlijk’ handelen. Moreel handelen komt echter voort uit een dieper dan oppervlakkige opvatting over goed en kwaad. Fatsoen betreft allerlei handelingen die per cultuur verschillen en net zo goed anders hadden kunnen zijn terwijl ze toch menswaardig zijn.
Moreel handelen wil zeggen: goed zijn voor jezelf en voor anderen. Minimaal wil het zeggen: handelen volgens de plaatselijke ‘wetgeving’ en volgens de Universele Verklaring van de mens. Voor de toekomst zou moeten gelden dat moreel handelen voldoet aan de gulden regel voor basisbehoeften. Moreel handelen voldoet voor velen aan strengere eisen dan alleen fatsoenlijk gedrag.

- Moreel gedrag = menswaardig gedrag.

Moreel handelen heeft altijd betrekking op een proces: op een *reeks* handelingen. Ik leg daarbij de nadruk op het begin van het proces. Je gaat dan uit van de *bedoeling* die je met de handeling hebt. Hierbij past het denken in termen van het *intentiemodel* dat ik in mijn vorige boek beschreven heb. Je kunt ook de nadruk leggen op het resultaat. Dan gebruik je het doelmiddelmodel. Dit laatste is gebruikelijk in het neoliberale denken. Daarbij is alleen het resultaat van belang.
Moreel handelen vindt altijd in Het-NU plaats. Je kunt elk handelen-in-Het-NU zien als het *begin* van een *volgend* proces. Dat houdt in dat de *intentie* die aan de handeling ten grondslag ligt altijd relevant is. Maar omdat je mens bent en dus de gevolgen van je gedrag kunt overzien, is ook het *doel* belangrijk. Dat kan een conflict opleveren. Mag je één mens doden om daarmee twee mensen van een gewisse dood te redden?

Moraal is gebonden aan nabijheidskringen. Het begint bij jezelf. Jijzelf vindt dat bepaalde handelingen goed en andere fout zijn. Voor een deel heb je dat wellicht zelf bedacht, maar voor een belangrijk deel heb je de opvattingen meegekregen vanuit je opvoeding. Dat ontslaat je niet van de verantwoordelijkheid om wat je aangedragen krijgt zelf te interpreteren en je eigen mening te vormen. Die mening doet ertoe, niet alleen waar het om je eigen bestaan gaat, maar het klinkt ook door in je houding en in de dingen die je zegt in het contact met anderen. Bovendien kan het je Soortgeheugen beïnvloeden. Zo heeft bijvoorbeeld de regel ‘Gij zult niet doodslaan’ in het Soortgeheugen van mensen een vaste plek gekregen als het om soortgenoten gaat. Tegenwoordig beschouwen we alle mensen als behorend tot één soort. Vroeger was dat wel eens anders. Denk aan strooptochten, oorlogen en koppensnellen.
De kans dat anderen dezelfde waarden en normen aanhangen als die van jou, is het grootst bij de mensen die jij het beste kent. Naarmate jouw nabijheidskring ruimer wordt is de kans groter dat er verschillen bestaan. Dat kan zo ver gaan dat anderen als ‘anders’ beschouwd worden.

Als je een bepaalde religie aanhangt deel je morele opvattingen met de andere leden. Die opvattingen verschillen tussen de geloofs-gemeenschappen. Dit kan de samenwerking tussen de leden van verschillende religies of culturen in de weg staan. Maar vreedzaam samenwerken kan ook, zoals dat tot in de vorige eeuw het geval was in onze verzuilde maatschappij. Dat was ook het geval tussen de klassen van de in lagen onderverdeelde maatschappij. Vreedzaam samenleven is dus mogelijk, ook binnen de wijdere nabijheidskringen.

Een belangrijke nabijheidskring wordt afgegrensd door de landsgrenzen van het land waarin je woont. Landen ontstonden doordat bevolkingsgroepen zich tegen elkaar gingen afzetten. De oplossing was de territoria vast te stellen door landsgrenzen af te spreken. Deze machtspolitieke oplossing had in de loop van de tijd tot gevolg dat per land *culturele* en *morele* verschillen ontstonden. Religies waren en zijn daarentegen *niet* aan landsgrenzen gebonden. Geloofsgemeenschappen definiëren zichzelf niet op grond van een territorium, maar op grond van bepaalde opvattingen. Vroeger viel dat samen: in een land werd maar één geloof getolereerd. Bij een kalifaat is dat nog steeds zo. Door de toenemende overheersing van neoliberale ideeën is een globalisering ontstaan met een bijbehorende wereldwijde moraal op handelsgebied.

Sommige morele handelingen zijn goed te plaatsen in een schema van goed en kwaad. Doodslag is een dichotome aangelegenheid. Het niet mogen doden van iemand is een algemeen geldende norm, maar bij veel handelingen is de grens tussen goed en kwaad dubieus. De grens is dan afhankelijk van persoonlijke opvattingen en van opvattingen die binnen een nabijheidskring gelden. Bij de beoordeling van wat goed en kwaad is speelt altijd een *bandbreedte* een rol.

- Een bandbreedte is de acceptabele variatie van een norm.

Je kunt je een bandbreedte voorstellen als twee lijnen waartussen gebeurtenissen plaatsvinden. Handelingen die tussen de lijnen passen

zijn acceptabel. Als een handeling een grens (een lijn) nadert moet een correctie plaatsvinden (negatieve feedback). Op de grens is de toestand onstabiel. Overschrijden van een grens betekent een verstoring van de orde.
Het bandbreedtemodel lijkt op een feedbackkring, met dit verschil dat de norm vervangen is door een strook. Daardoor is er geen sprake van een 'normaliteit': *alles wat binnen de strook valt is goed.* Dit maakt diversiteit mogelijk.
Het bandbreedtemodel is niet alleen van toepassing op waarden en normen, maar ook op culturele handelingen, inkomens, gebruik van behoeftebevredigers voor behoeftebevrediging…

Elke maatschappelijke en religieuze groepering hanteert een eigen bandbreedte als het gaat om goed en verkeerd handelen. Een voorbeeld treffen we aan bij beroepsgroepen. Die hanteren vaak een eigen beroepsethiek, soms vastgelegd in een specifieke beroepscode.

Niemand ontkomt aan het verschijnsel van 'meten met twee maten'. Dit houdt in dat voor het eigen gedrag een andere bandbreedte gebruikt wordt dan voor het beoordelen van andermans gedrag. Dit verschijnsel doet zich vooral voor in de buurt van de grenzen waar het minder duidelijk is of iets wel of niet binnen de bandbreedte valt.

Immoreel gedrag valt buiten de grenzen van de geaccepteerde bandbreedte. Bij een maatschappelijke bandbreedte wordt dan de wet overtreden en kan van overheidswege een sanctie opgelegd worden. Maar niet alle maatschappelijk-niet-geaccepteerde-handelingen worden per wet verboden. Voor zover dat niet het geval is levert het spanningen op met andersdenkenden. Dit kan tot gevolg hebben dat de bandbreedte verschuift zodat het eerst niet geaccepteerde gedrag na verloop van tijd wel binnen de bandbreedte valt. Dit is echter geen zaak die gepland of gestuurd kan worden. Dit soort veranderingen 'ontstaan', geleidelijk. Zowel de strook als de grenzen van de bandbreedte zijn voortdurend in beweging.

De zin van het bestaan

Zeker weten we niets. ‘Waarheid' is niet te kennen. Wat overblijft is het vinden van modellen die behulpzaam zijn bij het bepalen wat ons te doen staat. Een idee over de zin van ons bestaan is een voorwaarde om te weten wat goed handelen is.
De vraag ‘of ons bestaan zin heeft’ is denk ik de meest essentiële vraag die je kunt stellen. Maar wat bedoel je eigenlijk met die vraag? Welk bestaan? Wiens bestaan? Wat is zinvol?

Als we ‘bestaan’ opvatten als het ‘zijn’ van het-Grote-Geheel, dan ben ik snel klaar: ik heb geen idee wat de zin van *het* bestaan is. Het is anders als ik het over *mijn*-bestaan wil hebben. *Dan kan ik me niet voorstellen dat mijn bestaan* geen *zin zou hebben*.

- Ieders bestaan is zinvol.

Waarom ik vindt dat jouw bestaan zin heeft? Wie of wat je ook bent? Omdat ik dat zo beleef. Ik kan me, nogmaals, niet voorstellen dat het niet zo is. Het is een keuze. Ik kies ervoor te vinden dat het bestaan zin heeft, elk bestaan. Maar, als je wilt, kun je ook voor de zinloosheid van jouw bestaan kiezen. Dat is aan jou. Wat is verstandig?

Wat is de betekenis van het woord ‘zin’ zoals ik dat hier bedoel? ‘Zin’ gebruik ik de zin van ‘zinvol-zijn’: betekenis hebben; het doet ertoe dat je bestaat.
‘Betekenis’ heb je altijd 'voor iets anders'. Wáárvoor? Dat leid ik af van mijn idee van het evolutieproces waar we deel van uitmaken. In dat proces is alles van alles afhankelijk. Maar vooral: dat proces heeft een richting, het ontwikkelt zich. Het emergeert zich.

Er zijn drie super-emergenties geweest: materie → leven → Historisch-Bewustzijn. Ik leid hieruit af dat er ook een vierde niveau is of, in Het-NU-van-Later, op komst zou kunnen zijn. Deze opbouw laat de

richting zien waarin de evolutie zich beweegt. Dat is: in de richting van een bepaald doel. Dat doel noem ik 'het Ultiem'. Wat de *inhoud* van het Ultiem is weet ik niet, kan ik niet weten. Dat is inherent aan de betekenis van 'emergentie': hoe een volgende emergentie eruit ziet is niet voorspelbaar.
Op grond van de recursiviteit van het evolutieproces-waar-ook-jij-deel-van-uitmaakt concludeer ik:

- Iedereen heeft een persoonlijk Ultiem.

Wat jouw Ultiem is weet ik niet. Dat moet je zelf bepalen. Dat je dat zelf moet bepalen is ook weer een gevolg van de voortgang van het evolutieproces: die ging in de richting van *zelf kiezen,* in de richting van het derde ontwikkelingsniveau en gaat mogelijk daaraan voorbij naar een vierde niveau.

Op het eerste niveau ligt alles vast. Op het tweede niveau wordt zelfhandhaving belangrijk. Op het derde niveau ben jij verantwoordelijk voor wat je doet.
Dat neemt niet weg dat ik wel een idee heb over jouw-Ultiem. Jouw-Ultiem en mijn-Ultiem delen algemene kenmerken. Die monden wat mij betreft (zie mijn boek 'Bestaan begrijpen') uit in de toestanden:

- Ultieme verbondenheid.
- Ultieme liefde.
- Ultieme wijsheid.
- Ultieme schoonheid.

In dit rijtje zijn de vier evolutieniveaus te herkennen. Je kunt ze verder aantreffen in de getuigenissen van mensen met een bijna-dood-ervaring, maar ook allerlei wijzen-uit-de-oudheid en godsdiensten komen tot een soortgelijke conclusie. Bovendien sluit het aan bij wat ik als het ultieme doel, de ultieme zin, beleef.

Het bereiken van het Ultiem is wat je te wachten staat als je lichaam aan entropie ten onder gaat. Let wel: alleen je lichaam vervalt in een chaotische toestand nadat je gestorven bent. Je IK-en-zijn-Bewustzijn blijft bestaan. Alleen materie luistert naar de wetmatigheid van de entropie-van-het -NU. Het IK-en-zijn-Bewustzijn is van het *Niet-NU* en verdwijnt niet. Het Niet-NU is immers tijdloos. Alleen de gebondenheid aan je lichaam komt te vervallen.

Emergentie is een vorm van zelforganisatie. De werkelijkheid ontstond uit het niets en 'organiseerde' zichzelf. Je kunt zeggen: de schepping schiep zichzelf. Door de recursiviteit kun je ook zeggen: *jij schiep jezelf*.

- Jij bent het resultaat van wat je meegemaakt en van wat je gedaan hebt. De enige die Jouw-Verleden gemaakt heeft, dat ben jezelf. Jij bent je eigen schepper. Jij bent je Verleden.
- Wat jij in-Het-NU doet is van invloed op je Toekomst en op je omgeving.
- Jij hebt dus invloed op de voortgang van het evolutieproces.
- Jij bepaalt mede *De-Toekomst*.

Jij bent je eigen schepper. Dat geldt voor je functioneren op het derde ontwikkelingsniveau. Dat wil zeggen: jij schept je IK-en-zijn-Bewustzijn. Jij bent de enige die daar verantwoordelijk voor is. Je bent weliswaar afhankelijk van de omgeving waarin je leeft, maar toch… Het maakt wat uit hoe je met je omgeving en met jezelf omgaat. Jouw omgeving is weliswaar bepalend voor de speelruimte die je hebt, maar jij hebt de mogelijkheid om zelf te bepalen hoe je er mee om gaat. Jouw *mogelijkheden* zijn uniek. Alleen *die* zijn belangrijk. Je beperkingen doen er niet toe.

- Elk leven is uniek.
- Jij schept je eigen werkelijkheid.

De zinvolheid van jouw bestaan bestaat onder andere uit het leveren van een bijdrage aan de suprasystemen waar jij deel van uitmaakt. Jij bent je omgeving, dat is de dialectiek van je leven. Dat is noodgedwongen zo, het kan niet anders. Een suprasysteem bestaat bij de gratie van de systemen waaruit het opgebouwd is. Jij bent wat je niet bent. Wat subsystemen doen is van invloed op het geheel. Dat geheel kan een gezin zijn, een gemeenschap, een netwerk, …

Het lijkt alsof je alleen *bent* als je leeft. Als je dood bent *ben* je niet meer, zeggen sommigen. *Zijn* lijkt een hoedanigheid van Het-NU te zijn. Je ontwikkelt alleen tijdens je leven. Maar er is geen reden om aan te nemen dat jouw *derde evolutieniveau* niet zou voortbestaan als je dood bent. Misschien vindt je dit een absurde gedachte. Maar ik wijs erop dat het hele bestaan absurd is. 'Iets dat uit het niets ontstaat'. Als dat mogelijk is, en het is mogelijk – kijk maar om je heen –, dan is het ook mogelijk dat jij na je dood blijft bestaan. Weliswaar zonder lichaam en zonder dat je nog actief deelneemt aan Het-NU. Wat weer niet wegneemt dat je via een Connectie, of via het menselijke Soortgeheugen, nog wel invloed kunt hebben, maar dat is geen activiteit waartoe jij het initiatief neemt. Die invloed kan alleen 'plaatsvinden'. (Naar analogie van 'ontstaan' bij emergentie.)
Ik ga ervan uit dat het beste wat je kunt doen is: tijdens Het-NU je eigen Ultiem, je eigen passie, nastreven. Je eigen Potentie ontwikkelen.

- De zin, de betekenis van jouw leven, is: het bereiken van jouw-Ultiem.
- De zin van jouw leven is *Het-Ultiem* benaderen door je *eigen*-Ultiem na te streven. Dat is de bijdrage die jij kunt leveren.
- Het gaat daarbij om je inzet en niet om het resultaat.
- Volg je passie.

Daarmee ben je medeschepper geworden van de schepping. Je draagt bij aan de voortgang van het bestaan. Het maakt wat uit wat je doet.

- Als je de ontwikkeling van het bestaan bevordert in de richting van het Ultiem, door je eigen Ultiem na te streven, ben je zinvol bezig.

Het Ultiem is een doel. Niet in de betekenis van een vaststaand geheel: dat zou determinatie inhouden. Wel opgevat als een nastrevens-waardige richting, als een voorlopig baken.
De schepping is nog niet voltooid. Samen met de andere bewoners op onze aardbol bepaal jij waar het op uit gaat lopen. *Binnen de mogelijkheden die je hebt*. Jij kunt gebruik maken van je vrije wil om je gedrag bij te sturen. De ruimte die je daarvoor hebt verschilt per persoon, maar hoe klein ook: ze is van belang.

Het belang van een doel is, dat het richting geeft aan de voortgang: die richting geeft aan wat goed en verkeerd handelen is.

- Het gaat er om een goed mens te zijn.
- Een goed mens handelt in overeenstemming met zijn persoonlijke Ultiem.

Het gaat dus om 'goed handelen'.

- ‘Goed handelen’ is: een bijdrage leveren aan het bereiken van Het-Ultiem; hier op aarde Het-Ultiem benaderen.
- Voor een zinvol bestaan is goed handelen voldoende.
- Jouw leven is niet zinloos, het gaat erom wat jij ervan maakt.

Doordat het doel van de schepping niet vast staat, is er ruimte om creatief te zijn. Door jouw-Potentie te realiseren draag je bij aan de ontwikkeling.

Bewustzijn

Het begin van de evolutie heb ik het 'oerbegin' genoemd. Op vergelijkbare manier heb jij ook een oerbegin. Op het moment van jouw conceptie ontstond jouw Systeemgeheugen, met een eigen Bouwplan. Daarvóór was het nog niet 'jouw' conceptie: er kwamen alleen een zaadcel en een eicel bij elkaar die op zich nog niets met jou te maken hadden. Jij bestond nog niet. Er was alleen de-Potentie, en dus ook jouw-Potentie.
Bij jouw-oerbegin was je IKgeheugen, buiten jouw-Bouwplan om, leeg, maar begon zich op hetzelfde moment te vullen aan de hand van wat je meemaakte. Die vulling bestond uit *Informatie* en werd in jouw *IKgeheugen* opgeslagen. Daar bouwde je de rest van je leven op voort.

In feite zijn er drie oerbeginnen die voor ons mensen interessant zijn. Nog niet als zodanig benoemd is 'het ontstaan van Het-NU'. Bij Het-NU is elk moment een nieuw moment. Bijzonder. Uniek. De opeenvolging komt als een proces over.

De drie fundamentele processen met een oerbegin zijn:

- de evolutie.
- Het-NU.
- Jij.

Het-NU neemt een bijzondere positie in: zodra het begonnen is, is het al alweer voorbij. Het is eigenlijk niet een 'proces'. Maar Het-NU is wel nodig voor het kunnen waarnemen van vorm en tijd en voor je handelen-als-mens. Het-NU is er ook omdat daarin de veranderingen, de bewegingen en ontwikkelingen, plaatsvinden; Het-NU is er om de systemen zich te laten gedragen.
In Het-NU manifesteert Informatie zich als vorm en tijd. In Het-NU zijn we ons Bewust van de dingen om ons heen en van onszelf.

Wat is ‘Bewustzijn’? Wat is het verschil tussen besef en Bewustzijn? Of is dat hetzelfde? Het gaat hier om een verschil tussen ‘het normale spraakgebruik’ en de betekenis die 'Bewustzijn' in dit boek heeft. Wat is het verschil?

Volgens Van Dale is de betekenis van het woord ‘bewustzijn: “het beseffen en kennen van het bestaan van iets of van zichzelf”. Deze omschrijving roept de vraag op wat ‘besef’ en wat ‘kennis’ is. Dit soort vragen worden door een reductionist gesteld om te begrijpen hoe iets in elkaar steekt. Om te begrijpen hoe iets in elkaar steekt moet je weten waaruit het bestaat en hoe het is opgebouwd. De reductionist komt op die manier tot een steeds beter begrip.
Je kunt als een reductionist dóór blijven vragen naar steeds kleinere onderdelen, maar op een gegeven moment kom je op iets uit waarop geen – door waarneming ondersteund – antwoord meer te geven is. Daarom kies ik voor een andere benadering. In dit boek heb ik mezelf als uitgangspunt genomen: wat zie ik als ik om me heen kijk; wat beleef ik? Hoe *denk* ik erover? Waar ben ik me van Bewust? Ik deed dat om tot een algemeen bruikbaar model te komen van de evolutie, en uiteindelijk om het menselijke gedrag beter te begrijpen.

In vorige hoofdstukken heb ik ‘besef’ omschreven als een gedrag van het tweede ontwikkelingsniveau. Een hond *beseft* wat er gebeurt. Dit besef is een functie van zijn hersenen. Dit soort besef treffen we aan bij planten en dieren. In het hoofdstuk ‘Emotie’ is het voorbeeld van de acaciaboom genoemd. De acacia stopt een giftige stof in zijn bladeren als een giraf ervan eet. Daaraan gaat een ‘besef’ – dat wil zeggen: een *geïnterpreteerde* waarneming – vooraf, anders zou er geen reactie volgen op het knabbelen.

Het besef van de acaciaboom is van een fundamenteel andere orde dan het Bewustzijn dat we bij mensen aantreffen. Mensen kunnen in gedachten in-de-tijd reizen, mensen zijn in hun denken niet gebonden aan vorm of tijd, mensen zijn zich bewust van het vorm- en tijdloze, van het Niet-NU; mensen hebben het idee dat ze weet hebben van Het-Verleden en van een-Toekomst.

Mensen kunnen hun gedrag overzien, ze kunnen zich afvragen of ze het één gaan doen, of toch het ander. Mensen kunnen de gevolgen van hun gedrag inzien en aan de hand daarvan bepalen wat ze zullen gaan doen. Dat kunnen planten en dieren niet.

Wat is het verschil tussen een dierlijk besef en een menselijk Bewustzijn? Doordat ik het Bewustzijn gedefinieerd heb als de emergentie van infotie, is Bewustzijn fundamenteel iets anders dan besef. Een emergentie is immers iets dat weliswaar ontstaan is op grond van iets – dat 'iets' is in dit geval het tweede ontwikkelingsniveau –, maar niet begrepen kan worden vanuit hetgeen waaruit het ontstaan is: het is iets anders. Doordat er geen logische verbinding bestaat tussen emergentieniveaus, faalt het reductionisme. Het 'nieuwe' niveau volgt niet logisch uit de samenstellende delen. 'Besef' is dus iets anders dan 'Bewustzijn'.

Bewustzijn is, evenals besef-hebben-van, een vorm van 'zijn'. Er zijn verschillende 'zijnsniveaus'. Een grove indeling heb ik al gemaakt met het evolutiemodel: het *zijn* op het eerste ontwikkelingsniveau is een andere bestaanswijze dan het zijn op het tweede niveau: het bestaan van 'leven' is niet verklaarbaar uit 'materie'. 'Bewustzijn' is niet verklaarbaar uit 'leven'. Er is een *emergent niveauverschil,* en als er een emergentie tussen twee niveaus zit, gaat het per definitie om fundamentele verschillen tussen de niveaus.
Het gaat om fundamentele verschillen, ook al kan het één niet zonder het ander. 'Leven' is niet mogelijk zonder 'materie'. Het evolutiemodel is cumulatief. 'Bewustzijn' is in Het-NU gebonden aan 'leven'.

In vorige hoofdstukken heb ik 'Bewustzijn' omschreven als de emergentie van 'infotie', om aan te geven dat mensen fundamenteel verschillen van dieren en andere levende organismen. Infotie is de kracht die op te vatten is als een interface tussen de Informatie die in het Geheugen is opgeslagen en de manifestatie in Het-NU. Dit geldt ook voor Bewustzijn. Het Bewustzijn overziet zijn-Verleden en de mogelijke of waarschijnlijke Toekomst. Dit maakt het Bewustzijn bijzonder en onderscheiden van infotie. De activiteit van het

Bewustzijn is niet afhankelijk van Het-NU: het kan in vrijheid beslissingen nemen. Maar het Bewustzijn is wel beperkt door de lichamelijke mogelijkheden, zolang het lichaam leeft.

In vorige hoofdstukken heb ik Bewustzijn ook 'een *functie* van het IK' genoemd. Het 'IK' is de emergentie van het lichamelijke-zijn. Het onderscheid maken tussen 'IK' en 'Bewustzijn' is een taalpoging van het tweede ontwikkelingsniveau. Op het derde niveau, dat van het Niet-NU, kan dit onderscheid niet gemaakt worden, want in het Niet-NU bestaat 'onderscheid' niet. Denken in 'onderscheidingen' (divergenties, discriminaties) is van het tweede niveau: een onderscheid kun je alleen maar maken tussen vormen en tijdsmomenten. Het derde niveau is vormloos en tijdloos. In vormen denken over iets dat vormloos is, is moeilijk... Het is feitelijk onmogelijk om onder woorden te brengen wat 'Bewustzijn' is. Evenzo is het onmogelijk om te zeggen wat 'jouw-IK' is.

Wat er met je gebeurt is niet te begrijpen. Je moet in elk geval niet denken dat het om een waarheid gaat. Alles wat je in woorden onderbrengt is hoogstens een poging om tot de best mogelijke benadering te komen die je helpt iets moois van je leven te maken.

Eén van de problemen waar we tegenaan lopen bij het maken van een model is dat Het-NU een wereld van vormen en structuren lijkt. We zijn goed in het denken in termen van 'bestaan', we kunnen minder goed overweg met 'worden'. Toch is in Het-NU niets hetzelfde als een ogenblik geleden.
Het-NU kenmerkt zich door voortdurende verandering. Dit in tegenstelling tot Het-Verleden waar niets verandert. Het is daarom niet gek dat ons denken en ons Bewustzijn met beelden werkt en met symbolen die óver Het-NU heen hun betekenis behouden. Onze taal is hiervan een voorbeeld. Hetzelfde geldt voor ons gevoel dat we dezelfde persoon zijn als gisteren.

Tot slot…

Het is onmogelijk om alles te weten. Dat wil niet zeggen dat er niets zinnigs te zeggen valt, ook al weet je niets zeker. Het meest zinnige is het hebben van een persoonlijke mening.
Het enige aanknopingspunt voor het hebben van een persoonlijke mening is uiteindelijk je eigen waarneming. Zonder de mogelijkheid om waar te nemen heb je geen weet van de dingen om je heen. Tot het waarnemen reken ik ook de dingen die je van anderen tot je neemt, van anderen leert. Toename van Informatie is een rode draad die door de evolutie loopt.
'Waarnemen' – voor waar aannemen – is het meest fundamentele waar je jouw mening op kunt baseren. Het probleem is, dat er dan wel iets moet *zijn* óm waar te nemen. Dat is dan ook de reden waarom ik dit boek begon met het dialectiekmodel: het gaat altijd om een 'tweeheid'; het gaat altijd om een relatie; het gaat om iets dat jij bent en om iets dat niet-jij is. Jij bent wat je niet bent.

Klassieke wetenschappers zijn van mening dat wat-jij-bent alleen verklaard kan worden vanuit je materiële 'zijn'. Hun fundamentele aanname is: alles is materie; alleen het eerste en het tweede ontwikkelingsniveau bestaan volgens hen. Voor hen geldt het principe van de opwaartse oorzakelijkheid: uit de atomen hebben zich moleculen gevormd; uit de moleculen cellen; uit de cellen lichamen, … Alles is fysiek, bottom-up veroorzaakt. Voor deze wetenschappers is bewustzijn een product van de hersenen. Alles komt uit het kleine voort. Klassieke wetenschappers zijn aanhangers van het reductionisme: complexe systemen zijn te begrijpen vanuit de onderdelen waaruit ze zijn opgebouwd. Cellen zijn een samenstelling van moleculen; moleculen zijn een samenstelling van atomen, …

Op grond van de bevindingen van de moderne natuurkunde, met name de kwantummechanica, zijn er anderen die zeggen dat niet de materie maar 'bewustzijn', of 'intelligentie', aan de basis van alles ligt.

Zij gaan uit van een neerwaartse oorzakelijkheid: alles wat gebeurt komt voort uit besef-hebben-van; zonder besef kan niets bestaan. Alles komt uit het grote voort. Er wordt vanuit het geheel geredeneerd: top-down. Dit is een dualistische visie: er zijn twee zaken die op elkaar inwerken. Vroeger ging het daarbij om de tegenstelling [lichaam↔geest]. Een dualistische visie is iets anders dan een dialectische visie. De laatste heeft niets met 'geesten' te maken. Of met 'iets geestelijks'. Het Niet-NU is niet 'geestelijk'. In elk geval staat het niet boven Het-NU en bestuurt het niet. Het Niet-NU kan ook niet verklaard worden uit Het-NU. Beide 'ontstonden', tegelijkertijd, als gelijkwaardige grootheden. Het een ontstond bij de gratie van het ander. Uit de-Potentie.

Het lijkt erop dat de wetenschappers zich in twee kampen verdeeld hebben, waarin het ene kamp van het model van de opwaartse oorzakelijkheid uitgaat en het andere van een model met neerwaartse oorzakelijkheid.
In dit boek heb ik geprobeerd een aanzet te geven tot een alternatief model waarin beide oorzakelijkheidsrichtingen tegelijkertijd geldig zijn. Dat kan niet als je het klassieke denkschema gebruikt waarbij A niet gelijk kan zijn aan niet-A. Om de twee tegengestelde oorzakelijkheidsrichtingen in één en hetzelfde model mogelijk te maken heb ik het dialectiekmodel als uitgangspunt genomen.

- Er is een opwaartse oorzakelijkheid als het om evolutie gaat en ook bij de reeks *Verleden → NU → Toekomst* gaat het om een opwaarts oorzakelijkheidsmodel.
  Het gaat om *ontwikkeling*.

Tegelijkertijd geldt:

- Er is een neerwaartse oorzakelijkheid waarbij elk hoger ontwikkelingsniveau invloed heeft op de lagere niveaus. Elk subsysteem bestaat bij de gratie van zijn supersystemen.
  Het gaat om *zijn,* het gaat om *bestaan*.

De synthese tussen beide *kan* worden: *een betere wereld.*

Het 'goede handelen' betekent: een bijdrage leveren aan een betere wereld, dat wil zeggen: een bijdrage leveren aan de voortgang van de evolutie. De evolutie wijst via de emergentie de goede richting aan. Dat is: in de richting van een vierde ontwikkelingsniveau, wat dat dan ook moge zijn. Sommige mensen benaderen dit beter dan andere.

- Goed handelen is: op-het-derde-ontwikkelingsniveau functioneren, dat is: in de richting van het vierde evolutieniveau dat zijn schaduw vooruit werpt.

Tegenstellingen worden het beste in beeld gebracht door het dialectiekmodel, dit model sluit het beste aan bij hoe wij onszelf en onze omgeving beleven.
Bij de opbouw van het evolutiemodel heb ik zowel de ontwikkeling-vanuit-het-niets als de beïnvloeding-vanuit-grotere-gehelen in gedachten gehad. En ook: intenties zijn in het proces-van-ontwikkeling belangrijker dan het bereiken van doelen.

- Het samengaan van opwaartse en neerwaartse oorzakelijkheid vindt zijn dialectische spanningsreductie in het emergentiemodel.

Elk proces heeft een begin. Daar heeft het vraagstuk van de oorzakelijkheid mee te maken. Vroeger was dat begin voor velen duidelijk:

> In het begin schiep God de hemel en de aarde. De aarde was nog woest en doods, en duisternis lag over de oervloed, maar Gods geest zweefde over het water.
> (De nieuwe bijbelvertaling, eerste regels)

De opkomst van de wetenschap (rond 1600) had tot gevolg dat de heerschappij van God steeds vaker in twijfel werd getrokken. Sinds Darwins publicatie: 'On the Origin of Species' (1859), kregen de aanhangers van een materialistisch-begin steeds meer de overhand. Die materialistische aanname kwam onder druk te staan door de

ontdekkingen op sub-atomair niveau. De bevindingen konden alleen uitgelegd worden op grond van het principe van de non-lokaliteit. Non-lokaliteit lijkt op wat ik Niet-NU noem. Non-lokaliteit is een begrip uit de kwantummechanica.

Doordat de bevindingen uit de kwantummechanica niet verklaard konden worden vanuit de klassieke wetenschapsopvattingen, ging men op zoek naar alternatieven. Er kwam ruimte voor ideeën uit China en India, wat onder andere resulteerde in alternatieve geneeswijzen. De veldentheorie uit de natuurkunde werd overgenomen en getransformeerd tot onder andere morphologische velden, energielichamen, chakra's, vitale velden, aura's, enzovoort. Holistische belangstelling groeide uit tot een New Age beweging. Onder wetenschappers wordt tegenwoordig 'bewustzijn' en 'intelligentie' steeds vaker als beginpunt van het evolutieproces genoemd.

Zoals het onder de natuurkundigen gebruikelijk is, ging men reductionistisch op zoek naar de inhoud van de atomen. Men ontdekte dat vorm (ruimte) en tijd op sub-atomair niveau niet bestaan. Bepaalde verschijnselen kunnen niet verklaard worden vanuit de oude wetmatigheden. Een eigenschap (de 'spin') van twee electrons verandert tijdloos als twee verstrengelde electrons zich op grote afstand van elkaar bevinden. *Op sub-atomair niveau heerst vorm- en tijdloosheid.*

In een experiment – het dubbelespleet experiment – bleek dat de mogelijke plaatsen waar een deeltje verschijnt afhankelijk is van de *waarneming* en dat het verschijnen plaatsvindt op basis van *waarschijnlijkheid*. Het sub-atomaire werd voorgesteld als golven en niet als deeltjes. De verschijning van een deeltje is op een bepaalde plek het meest waarschijnlijk, maar niet zeker. Hoe verder van die plek af, hoe onwaarschijnlijker, maar wel mogelijk. De wereld van de golfbeweging is een wereld van waarschijnlijkheden, niet van zekerheid of wetmatigheid.

De wereld van de golfbeweging lijkt op de wereld van het Niet-NU; het is de wereld van de Potentie; de wereld van de mogelijkheden. Ook bij de Potentie is het niet duidelijk wat zich zal openbaren en waar.

- Non-lokaliteit ≈ Niet-NU ≈Potentie.
- Het-oerbegin herhaalt zich constant.
- Mogelijk is het-oerbegin geen oerbegin geweest.

Einstein heeft eens de vraag gesteld: "Bestaat de maan alleen als je er naar kijkt?" De kwantummechanica lijkt aan te geven dat de maan pas ontstaat *als* je er naar kijkt: *op het kwantumniveau ontstaat een deeltje pas als je het waarneemt*. Niels Bohr, de grondlegger van de atoomfysica, nam dit laatste standpunt in. Einstein vond het onzin. Beiden hadden gelijk. Ze maakten alleen geen onderscheid tussen 'het' en 'mijn'; *Het-NU* en *mijn*-NU.
Mijn-NU is niet hetzelfde als Het-NU; mijn-NU kun je zien als een onderdeel van Het-NU. De maan bestaat in '*Het-NU*', maar *voor-mij* bestaat de maan pas als ik hem waarneem. Einstein en Bohr hadden het dus over verschillende dingen. Het is een voorbeeld van niveauverhaspeling.

- Op het *eerste ontwikkelingsniveau* is de maan een subsysteem van de kosmos. De maan bestaat zoals alle dingen bestaan, en is onderhevig aan de veranderingen van het evolutieproces.
  Dat is de maan van Einstein.
- Op het *tweede ontwikkelingsniveau* bestaat de maan niet in het persoonlijke NU-van-dit-moment, tenzij je hem ziet.
  Dit is de maan van Bohr.
- Op het *derde ontwikkelingsniveau* bestaat de maan niet in *Jouw*-NU-van-dit-moment, tenzij je hem in gedachten neemt (herinnert) en er over nadenkt.

We kunnen ook concluderen:

- Voor '*Het*-NU' (voor de 'objectieve werkelijkheid', de werkelijkheid-in-Het-NU buiten mijn IK om) bestaat de maan ook als je slaapt.

- Voor-*Jou* (voor je subjectieve werkelijkheid, voor je binnenwereld, je IK) bestaat de maan niet als je slaapt. Als jij je ogen dicht hebt bestaat de maan alleen in je herinnering.

Dat heeft alles met *interpretatie* te maken. Wat je Bewust waarneemt bestaat Voor-Jou, wat je niet-Bewust in Het-NU waarneemt bestaat Voor-Jou niet. Maar het bestaat Voor-Jou wel in het Niet-NU, onder voorwaarde dat je het in Jouw-Verleden Bewust hebt waargenomen.

Wat gebeurt er nu werkelijk als we iets waarnemen? De kwantummechanicus spreekt van: "ineenstorting van de golffunctie". Dat wil zeggen: het kwantum dat zich eerst gedraagt als golf wordt op het moment van de waarneming gezien als een deeltje. Anders gezegd: op het moment van de *waarneming* vindt er een overgang plaats van het *Niet-NU* naar Het-NU. Dat is in overeenstemming met het model dat ik in dit boek schetste. *Iets is pas een waarneming-op-het-derde-evolutieniveau als er een interpretatie plaatsvindt.*

Laat ik nog eens teruggaan naar het allereerste begin-van-alles: het-oerbegin. Daarvóór was er alleen 'mogelijkheid': *de-Potentie*. Voor-Jou is *elk begin* van elk proces een *oerbegin* én een *niet-oerbegin*. Dat niet-oerbegin is jouw Niet-NU, dat wil zeggen: je Verleden en je Toekomst. Jouw IK ontstaat uit jouw-Potentie en wordt via je Bewustzijn constant geïnformeerd, het krijgt voortdurend Informatie uit je IKgeheugen en het ontvangt gegevens uit je omgeving. Jouw vitale functies en je fysieke lichaam worden via de infotie constant geïnformeerd. Ze krijgen voortdurend Informatie uit je Soortgeheugen en je Fysiekgeheugen. Wat je Bewust – dat is: geïnterpreteerd – meemaakt wordt opgeslagen in je IKgeheugen. De ruimte die je hebt om je in Het-NU te ontwikkelen ligt vast in jouw-Bouwplan. Om te bepalen of je handelen goed of fout is gebruik je jouw Moraal-checker. Zelfhandhaving is alleen mogelijk door samen te werken met anderen. Een menswaardige maatschappij ontstaat als iedereen in de gelegenheid gesteld wordt zijn basisbehoeften te bevredigen.

In het hoofdstuk over het dialectiekmodel heb ik al gezegd dat de-Potentie zich op het moment van het-oerbegin splitste in 'iets' en 'Niet-iets'. Dat zijn de twee meest fundamentele dialectiek-polen. Op dat moment ontstond de werkelijkheid. Die werkelijkheid bestond uit iets én Niet-iets, uit NU én Niet-NU. Uit de twee polen emergeerden nieuwe 'ietsen': veel nieuwe systemen.

> De Tao baarde het Ene.
> Het Ene de Twee.
> De twee baarden de Drie.
> De Drie alle schepsels.
> (Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Wij maken deel uit van het proces dat 'Toen' begon. Hoe het-oerbegin er precies uitzag weten we niet. We kunnen hoogstens op grond van onze bevindingen er een model van maken. Dat is een kwestie van een naam geven, metaforen gebruiken, abstraheren, associëren en beelden maken. Maar de kern, de-Potentie, het Niet-NU, bevatten we niet.

> De eeuwige Tao kan niet in woorden worden uitgedrukt.
> De eeuwige naam kan niet worden genoemd.
>
> Het niets: een naam voor de herkomst van de tienduizend dingen.
> Het iets: een naam voor de moeder van de tienduizend dingen.
>
> Waarlijk: voor immer bevrijd van begeerte, mag je het mysterie aanschouwen.
> Blijf je altijd vol verlangens, dan zie je slechts wat je beoogt.
>
> Deze tegenstelling is het gevolg van het door namen te scheiden van wat oorspronkelijk één was.
>
> Dit eenzijn heet: het duistere.
> In het duistere van het duistere schuilt de poort tot de massa mysteriën.
> (Lao Zi, vertaling: Kristofer Schipper.)

Opmerkelijk is dat er in principe niets veranderd is: nog steeds bestaat de werkelijkheid uit iets en Niet-iets, uit NU en Niet-NU. En nog steeds ontstaan er nieuwe systemen. Op kwantumniveau ontstaan bij elke waarneming nieuwe deeltjes; elke keer dat je iets waarneemt ontstaat Voor-Jou een nieuwe werkelijkheid-in-Het-NU.

- Wat je ziet ontstaat Voor-Jou uit het Niet-NU.

Dat wat je ziet is nieuw – of hoogstens 'bekend' doordat je het uit je Verleden herkent –, maar als *mogelijkheid* bestond het Voor-Jou al wel. En mogelijk bestond het ook al als deel van het grotere geheel waar jij ook deel van uitmaakt.
Om dit te begrijpen is het onderscheid tussen 'de werkelijkheid' en 'jouw werkelijkheid' belangrijk. 'Het-Verleden' is niet hetzelfde als 'Jouw-Verleden'.

- 'Het-Verleden' is iets dat je deelt met anderen, 'jouw Verleden' is persoonlijk.

Ik ga er van uit dat hetzelfde ook voor Het-NU geldt: er is een verschil tussen 'Het-NU' en 'Jouw-NU'.

- 'Het-NU' is iets dat je deelt met anderen, 'Jouw-NU' is wat je persoonlijk beleeft.

Het enige dat je waarneemt is Jouw-NU. Of 'Het-NU' bestaat weet ik niet. Ik kan het hoogstens vermoeden. Evenzo kan ik niet weten of 'Het-Verleden' bestaat. Ik kan alleen via interpreteren tot de conclusie komen dat Het-Verleden en Het-NU werkelijk *zijn*, dat er dus ook – naast *mijn* werkelijkheid – *een* werkelijkheid is waar ik deel van uitmaak. Dat is de werkelijkheid die al concreet bestaat voordat ik waarneem. Let wel: dat concrete bestaan bestaat alleen in Het-NU, voor iedereen, ook voor jou en mij; ook al bestaat het concrete pas Voor-Jou en voor-mij als we hem waarnemen. Het 'concrete' moet overigens met een korreltje zout genomen worden: zie het hoofdstuk 'Waarnemen'. Ik neem aan:

- Iedereen heeft een eigen werkelijkheid.
- We kunnen in Het-NU contact met elkaar hebben.

én

- We dragen verantwoordelijkheid voor de werkelijkheid waar we samen deel van uitmaken.

Vanuit die eigen werkelijkheid waarin we leven kunnen we samen werken aan een betere wereld voor iedereen.

We zijn *verantwoordelijk* voor ons eigen gedrag, we zijn *medeverantwoordelijk* voor de werkelijkheid waar we deel van uitmaken.

Nawoord

Als je denkt dat je het begrijpt, heb je niet goed nagedacht.

Het gaat, denk ik, niet om 'begrijpen'. Het beste is: er van uit te gaan dat waarheid niet bestaat. Dat opent de weg naar tolerantie en respect. Als niemand weet wat waar is, dan is jouw gelijk evenveel, en even weinig, waard als de waarheid van wie dan ook. Zou dit niet een betere wereld opleveren? Toch is goed nadenken belangrijk. De één is daar beter in dan de ander…

Is dit boek geworden wat ik tevoren bedacht had? Zo werkt het niet. Schrijven is voor mij een proces dat lijkt op het evolutieproces. Schrijven is voor mij: beginnen met een intentie, wel met een onderwerp, en dan maar zien waar het op uitloopt door mijn best te doen.

Mijn vorige boek beschouw ik als een voorstudie. Met dit boek heb ik nu een redelijk beeld van mijn plek binnen het 'geheel van de ontwikkelingen'. Samen met het volgende boek dat ik van plan ben te schrijven vormen die drie boeken een geheel. Als onderwerp van het volgende boek heb ik de Bandbreedtemaatschappij in gedachten. Inmiddels is duidelijk dat de titel zal zijn: 'Menswaardige maatschappij'. Ik verlaat daarmee het Niet-NU en concentreer me op het NU en vraag me af hoe we tot een betere wereld kunnen komen.

Dit boek begon ik met een idee over het verloop van de evolutie, waarbij vorm en tijd een belangrijke rol zouden spelen. Ze zijn bepalend voor het verschil tussen NU en Niet-NU. Een ander verschil dat ik benoemd heb is dat tussen Verleden, NU en Toekomst. Zonder dit verschil is een opvatting over Het-NU niet te vatten. In dat NU staat de zelfhandhaving van elk systeem centraal. De beschaving van de mensheid kan echter alleen voortgaan door samen te werken. Het doel daarvan is om tot een betere wereld voor iedereen te komen. Dat

wil zeggen: iedereen zou in de gelegenheid moeten zijn om zijn persoonlijke bedoelingen waar te maken binnen de kaders die hem of haar gegeven zijn. Die kaders zijn te vinden in de persoonlijke Bouwplannen en de eigen omgeving. Een voorwaarde is: het beschikken over de benodigde behoeftebevredigers. Daarom heb ik de nadruk gelegd op het beschrijven van emoties en motivaties in termen van behoeften. Dat opent de weg naar een betere maatschappij waarin iedereen onvoorwaardelijk kan beschikken over de basisvoorzieningen die hij nodig heeft om een menswaardig bestaan te kunnen leiden.

Voor nu: bedankt voor de aandacht. Ook dank aan mijn levenspartner die zonder het te weten meegeschreven heeft. En ook de tekst gecorrigeerd heeft en geadviseerd heeft bij het taalgebruik. Bovendien zijn de foto's van de gestapelde stenen in dit boek en op de omslag door haar gemaakt. Ze zijn een voorbeeld van hoe stenen in evenwicht kunnen blijven en geïnterpreteerd kunnen worden tot iets wat ze niet zijn.

Zelfhandhaving gaat aan zelfverwerkelijking vooraf. Ik heb in dit boek geprobeerd een fundament te leggen voor een idee van zelf-verwerkelijking-voor-iedereen. Die zelfverwerkelijking kan het beste gerealiseerd worden in een bandbreedtemaatschappij waarin iedereen respect heeft voor iedereen en zijn eigen Potentie kan verwezenlijken binnen zijn eigen en de maatschappelijke grenzen.

Reacties zijn welkom. Je kunt ze kwijt op het prikbord van mijn site: www.stukjes.info . Vooral tegenreacties en kritische opmerkingen zijn welkom, omdat ik daarmee mogelijke blinde vlekken kan ontdekken.

Woordenlijst

aandrift: 173
agressie: 211
alter ego: 21
angst: 201
antithese: 22
armoede: 232
autobesturing: 299
automatisch gedrag: 240, 298
bandbreedtemaatschappij: 198
basisbehoefte: 149, 195
basishulpbron: 196
basisvoorziening: 196
BDE: 138
beeld: 23, 70, 169
beheersing: 211
behoefte: 149, 174
behoeftehiërarchie: 148
behoeften: 193
bekommernis: 231
belang: 277
belichaming: 52, 54
Berlijnse muur: 118
besef: 54, 89, 94, 135, 326
bestaan: 20, 43, 55
bestaanseigenschappen: 52
bestaansniveau: 43, 99
bestemming: 37
besturen: 162
bestuurder: 107, 132
betekenis: 223
Bewustzijn: 54, 70, 75, 95, 102, 157, 162, 325
bijna-doodervaringen: 138
binnenwereld: 129, 158
Bouwplan-checker: 93, 96
Bouwplan: 32, 70, 86, 93, 109, 167
breingeheugen: 74
buitenzintuiglijke waarneming: 135

chaos: 50
clusteren: 293
communiceren: 243
compassie: 231
complexe processen: 29
Connectie: 136
consumeren: 271
convergeren: 36
cultuur: 283
cumulatie: 38
de-Toekomst: 24, 117
de-werkelijkheid: 34
democratie: 280
denken: 107, 162
denkprocessen: 156
derde bestaansniveau: 71
derde evolutieniveau: 29
dialectiekmodel: 21, 28
divergeren: 37
dood: 55, 103, 118, 122, 133
e = mc2: 65
eer: 217
eerste bestaansniveau: 71
eerste evolutieniveau: 28
eerverlies: 221
eerwraak: 218
eerzucht: 217
eigenbelang: 278
eigenschap: 38, 41, 70, 91
emergentie: 28, 32, 38, 50, 84, 93, 110
emergentiemodel: 28
emergeren: 37
emotie: 174, 179
emotiekaart: 181
empathie: 179
energie: 66, 90
entropie: 32, 50, 93
evolutie: 31
fatsoen: 315
focus: 161

fotopapier: 123
fundamentele behoefte: 145
Fysiekgeheugen: 69
gebeurtenis: 70
gedrag: 161
Gedragsopdracht: 72, 167
gegeven: 74, 91
Geheugens: 69
goed handelen: 323
gulden regel: 149, 228, 238
Hegel: 22
helpen: 232, 239
herinneren: 63, 75, 153
hersenen: 23, 73, 106, 156
het IK: 99
het-Grote-Geheel: 19, 146
het-NU: 24, 47
het-Verleden: 24, 61
hulpbron: 194
identiteit: 283
iets: 25
IK-en-zijn-Bewustzijn: 54
IK: 60
IKgeheugen: 69
Informatie: 52, 65, 70, 74, 90
Informeren: 32
infotie: 32, 54, 66, 70, 89, 91, 92, 94, 101
instinct: 174
intentiemodel: 110
interface: 67, 92
interpreteren: 70, 91, 169
Intuïtie: 139
jouw-bestaan: 56
jouw-niet-NU: 65, 103
jouw-NU: 47, 153
jouw-oerbegin: 65
jouw-Potentie: 100
jouw-werkelijkheid: 34
kaartenkast: 167
kledingvoorschrift: 308

kwantummechanica: 329, 333
labelen: 187, 292
leerproces: 84, 169
leren: 86
lichaam: 56
maatschappelijke relevantie: 196
maatschappij: 149, 238
macht: 211
machtsverlies: 221
manifesteren: 54
mantelzorg: 235
massa: 66, 90
mededogen: 231
meeleven: 231
menswaardig functioneren: 176
menswaardige maatschappij: 196
menswaardigheid: 279
meten: 237
model: 23, 25
moment: 24, 59, 70
Moraal-checker: 96
moraal: 171, 315
morele plicht: 239
Morele reputatie: 218
naastenliefde: 231
nabijheid: 243
nabijheidskring: 233, 245
negatieve entropie: 50
neoliberaal: 272, 280
niet-Bewust: 135
niet-discrimineren: 292
niet-Iets: 25
niet-lichaam: 56
niet-NU: 25, 47, 58
niet-ordening: 50
niveau-van-functioneren: 42
non-lokaliteit: 333
nood: 232
NU: 25
oerbegin: 27, 32, 86, 152

omgeving: 56
omzien naar elkaar: 231
onbewuste: 135, 142, 297
onderbewustzijn: 135
ons-bestaan: 56
onsterfelijkheid: 103
ontarmen: 232
ontfermen: 231
ontwikkeling: 43
ontwikkelingsniveau: 42, 99
ordening: 28, 93
overheid: 233, 238
overlevingsstrategie: 174
paranormale verschijnselen: 138
Populatieleren: 84
Potentie: 27, 86, 110
proces: 63
procesmodel: 22
recursie: 26
referentie: 74
religie: 305
ritueel: 287
samenwerking: 179
Schamen: 217
schepping: 225
seksualiteit: 259
Soortgeheugen: 69, 77, 81
sterven: 103
structuur: 23
sturen: 162
synthese: 22
systeem: 23
Systeemgeheugen: 69
tekort: 193
territorium: 245
these: 22
tijd: 24, 41, 48, 59
tijdlijn: 23
tijdloos: 57, 156
tijdsaanduiding: 42, 70

tijdsverloop: 63
trots: 218
trouw: 251
tweede bestaansniveau: 71
tweede evolutieniveau: 28
Ultiem: 320
Uniekgeheugen: 69
verantwoordelijkheid: 96, 108, 163
verslaving: 271
virtuele wereld: 18
voortplanting: 259
vorm: 38, 61, 80, 91
vormloos: 58, 61
vrije wil: 297
vrijheid: 302
waarnemen: 151
wanorde: 93
wanorde: 32, 50
wantrouwen: 252
welvaart: 273, 279
welzijn: 273, 279
wereld: 151
werkelijkheid: 20, 55
zekerheid: 19
zelfhandhaving: 34, 93, 97, 145, 148
zinvol: 319